

Minuus ja identiteetti

Copyright ©Tampere University Press ja tekijät

Myynti

Tiedekirjakauppa TAJU

PL 617, 33014 Tampereen yliopisto

puhelin (03) 3551 6055

fax (03) 3551 7685

sähköposti: taju@uta.fi

www.uta.fi/taju

<http://granum.uta.fi>

Kansi ja taitto

Iris Puusti

ISBN 951-44-6731-0

ISBN 951-44-6840-6 (pdf)

Tampereen Yliopistopaino Oy - Juvenes Print

Tampere 2006

Minuus ja identiteetti

Sosiaalipsykologinen ja sosiologinen näkökulma

Pertti Rautio & Mikko Saastamoinen
(toim.)

Sisällys

Esipuhe	7
----------------	----------

Pertti Rautio

Historiallista johdattelua minä- ja identiteettitukimukseen	9
--	----------

Historiallisia juuria	9
Kartesiolainen dualismi	10
Skottivalistus	12
Minäpsykologia	14

Pertti Rautio

Minän biologinen perusta	21
---------------------------------	-----------

Biologian ja kulttuurin minät	21
Mielen teoria ja kysymys eläinten minuudesta?	22
Antonio Damasion neurologisen minäteorian luonnos	25
Joseph LeDoux ja synaptinen minä	30
Johtopäätöksiä	32

Pekka Kausela

Realismi ja sosiaalisen identiteetin episteeminen status	34
---	-----------

Modernista minäpsykologiasta postpositivistiseen realismiin	34
Sosiaalinen identiteetti, yhteiskunta ja postpositivistinen realismi	36
Toimijuus, persoonallinen reflektio ja sosiaalinen realismi	44
Identiteettipoliittikka ja hyvä identiteetti?	52

Piia Korhonen & Satu Valkonen

Lasten kokemuksia televisiopelkojen hallinnasta	55
--	-----------

Johdanto	55
Turvattomuus yhteiskunnallisessa ja yksilöllisessä kontekstissa	57

Turvallisuuden merkitys lapsen persoonallisessa kasvussa	58
Ulkoinen ympäristö turvattomuuden säätelijänä	60
Kamppailu television mörköjä vastaan	64
Televisiopelkojen kukistaminen	69
Välitön toimintapyrkimys: pako	70
Sylin ja tuen voima	72
Suhtautuminen television mörköihin	75
Keinot kortilla	77
Televisioruutu turvattomuuden tuojana	79
Tietoyhteiskunta-ajan lapsuus	81

Henna Pirskanen

Ruumiillistuvat sukupuoli-identiteetit

pelissä 88

Johdanto	88
Sosialisaatioteoria ja sen kritiikki	89
Sukupuoli ja sukupuoli-identiteetti: tehty, tuotettu, tilanteinen	92
Kurinalaisuus	98
Fyysinen kommunikointi	101
Tunteiden ilmaisu	103
Performanssit	106
Epävarmaa ja aggressiivista ruumiillisuutta	110
Yhteenvedo	115

Maritta Itäpuisto

Kun välittäminen on sairautta 121

Johdanto	121
Läheisriippuvaisen puuttuva identiteetti?	123
Sairaiksi määritellyt	125
Läheisriippuvaiset naiset	127
Identiteetti ja yhteiskunta	130

Mikko Saastamoinen

Yksilö, riskitietoisuus ja psykokulttuuri 136

Kulttuurin etnopsykologia 136

Sosiologinen aikalaisteoria minuudesta 138

Refleksiivisen modernin minä 141

Yksilöllistyminen yhteiskunnallisena vallankäyttönä 149

Itseensä kääntynyt minä 153

Hauraan yksilön etnopsykologia 155

Yksilöiden yhteiskunta ja asiantuntijuuden markkinat 161

Mikko Saastamoinen

Minuus ja identiteetti tutkimuksen haasteina 168

Minuus ja identiteetti käsitteinä 168

Sosiaalinen konstruktionismi ja sen ongelmat 172

Kirjoittajat 179

Esipuhe

Minuuden ja identiteetin käsitteet ovat olleet suosittuja eri tieteenaloilla viime vuosien aikana. Käsitteiden suosio heijastelee yksilönäkökulman korostunutta merkitystä kulttuurissamme. Niiden suosio viittaa myös sosiaalisen alueen, eli yhteiskunnan ja yhteisöjen monimuotoistumiseen ja muutokseen. Meille on tärkeää tietää, keitä me olemme ja mistä me tulemme, kuten usein varsin kliseisestikin todetaan. Käsillä oleva kirja liittyy osaltaan näihin ajassamme liikkuviin kysymyksenasetteluihin. Kirjan valmistelu käynnistyi Kuopion yliopiston sosiaalipsykologian ja sosiologian oppiaineiden opetuksen ja tutkimuksen parissa käydyistä keskusteluista. Minuuden ja identiteetin teemat olivat olleet vahvasti läsnä erilaisissa opetusellisissa teemoissa sekä eri henkilöiden tutkimustyössä. Toimittajina päätimmekin, että olisi tarpeen saada tätä alueeseen liittyvää tutkimusta yksien kansien väliin, niin että kirjoittajien erilaiset ja paikoin ristiriitaisetkin näkemykset synnyttäisivät lukijalle katsauksen siitä, millaisista näkökulmista minuuden ja identiteetin kysymyksiä voidaan tarkastella. Kuten jokainen hakusanoja ”minä”, ”minuus” ja ”identiteetti” – lukuisine synonyymeineen – käyttänyt tietää, on aiheeseen liittyvää tutkimusta tehty viime vuosina valtavasti. Siksi emme pyrikään kaikenkattavaan ja tyhjentävään käsittelyyn aihepiiristä. Pyrimme sen sijaan esittelemään näkökulmia, jotka valottavat sitä, kuinka yhdellä teoreettisella lähestymistavalla ei voida ihmistä selittää, saati ymmärtää. Erityisen mielenkiintoiseksi olemme kokeneet usein varsin yhteensovittamattomat biologian ja kulttuurin näkökulmat. Tässä kirjassa tämä kysymyksenasettelu esiintyy ikään kuin kirjaa jäsentävänä kaarena alkupisteen ollessa biologiassa ja päätepisteen löytyessä ihmisyyden historiallisissa ja yhteiskuntaan sijoittuvissa tulkinnoissa. Matkan varrella tarkastelu puretuu lapsuuden mediakokemusten, sukupuolistuneen sosialisointin ja läheisriippuvuuden kysymyksiin. Mitään lopullista

---

totuutta tästä biologian ja kulttuurin jännitteestä ei voida sanoa. Kumpikin näkökulma on tärkeä ja kukin kirjoittaja ja lukija muodostaa itse käsityksensä siitä kumpaa ulottuvuutta painottaa enemmän. Tämä keskustelu jatkuu tulevana vuosina vilkkaana.

Mikään kirja ei synny tyhjiössä. Myös tämän kirjan valmistelussa on käyty lukuisia keskusteluja eri tutkijoiden välillä. Osa niistä on tapahtunut kasvokkain ja osa virtuaalisesti tietoverkoissa. Meidän keskustelukumppanimme ovat tämän kirjahankkeen yhteydessä löytyneet pääosin Kuopion ja Tampereen yliopistojen tutkijoista. Siitä kiitos kaikille asianosaisille. Toimittajina haluamme kiittää kirjoittajia kärsivällisestä ja inspiroivasta yhteistyöstä. Kiitämme myös opiskelijoitamme Kuopion yliopistossa. He ovat joutuneet ajoin kuuntelemaan paikoin keskeneräisiäkin ajatuskulkujamme kirjan teemojen parissa. Helena Nissiselle kuuluu lämmin kiitos kaikesta teknisestä avusta ja Eija Lindqvistiä kiitämme niin ikään lämmöllä käsikirjoituksen kommentoinnista.

Kuopiossa elokuussa 2006

Pertti Rautio & Mikko Saastamoinen

Pertti Rautio

Historiallista johdattelua minä- ja identiteettitutkimukseen

Historiallisia juuria

Psykologiatieteissä ihmisen käsitettä on tarkennettu puhumalla minuudesta, identiteetistä ja persoonallisuudesta. Tässä kirjassa ovat pohdittavana kahteen ensimmäiseen liittyvät ajankohtaiset kysymykset. Persoonallisuus käsitteenä on edelleenkin ajankohtainen, mutta sosiaalipsykologiassa se on viime vuosina ollut ehkä hieman vähemmän esillä kuin minuus ja identiteetti. Erityisesti minän käsitteellä on jo pitkä historia, jonka joitakin huomionarvoisia kehitysvaiheita tässä listataan ajankohtaisia kysymyksiä käsittelevien artikkeleiden taustaksi. Mikään kaikenkattava listaus tässä ei ole kyseessä, vaan valikoiva poiminta, jossa valinta on tehty kiinnittämällä huomiota oppihistorialliseen merkittävyyteen, mutta kriteerinä on myös ilman muuta omat henkilökohtaiset kiinnostukseni. Psykologiatieteiden ja sosiologian minäteorioilla on juuret ainakin uuden ajan alun filosofiassa, mutta ehkä sitäkin kauempana antiikissa saakka. Joitakin huomautuksia minuuteen liittyy sekä Platonilta että Aristoteleelta, mutta vasta stoalaiset käsittelevät minuuden ja identiteetin kysymyksiä jo melko systemaattisesti. Stoalaisen filosofian kukoistusaikaa oli Rooman keisariaika. Stoalaisen käsityksen mukaan ihminen oli osa järjellä käsitettävää kosmosta. Ihmisen tuli elää sopuosinnussa maailmanjärjestyksen kanssa. ”Omaksi ottamisessa” (*oikeios*) elävät oliot tulevat tietoisiksi itselleen merkityksellisistä asioista, eli omasta ruumiistaan ja siihen liittyvistä asioista mukaan luettuna itsesääätely, tietoisuus ja sosiaalisuus. Omaksi ottamisen kautta ihminenkin kykenee toimimaan itselleen lajityypillisellä tavalla. (Perälä 2004, 42-46.)

Seneca (1964; Perälä 2004, 47-48) selittää kirjeessään (121), että elävä olento ottaa aluksi omakseen itsensä, johon sitten kaikki

muu suhteutuu. Oma itse antaa sen kehyksen, joka tekee elävän olion toiminnan tavoitteelliseksi. Hän käsittelee samoja asioita, joista myöhemmin on puhuttu persoonallisen identiteetin ongelmina. Aikaisempien stoalaisten tapaan Seneca ei tarkastele vain elävän olennon rakennetta vaan nimenomaan itseä. Rakenne ja itse ovat kaksi erillistä asiaa. Vaikka ihminen elämänsä aikana muuttuu monin tavoin, itse on se, joka säilyy muuttumattomana läpi elämän. Senecan mukaan:

Minä ("ego") olen kuitenkin se sama, joka olen ollut lapsena, poikaisena ja nuorukaisena. Siten vaikka kunkin rakenne on milloin sitä, milloin tätä, rakenteen omaksi ottaminen on aina sama.

Ihmisellä on myös kyky ottaa vastaan vaikutelmia, mikä antaa tietoa myös siitä, millainen itse on. Ihmisen omassa vallassa on hyväksyä tai hylätä vaikutelmat, joten hän voi valinnoillaan vaikuttaa siihen, millaiseksi persoonaksi hän kehittyy. – Tätä samaa ajatusta toivat myöhäiskeskiajalla fransiskaanioppineet individualismiopissaan ja omana aikanamme eksistentiaalistit. Ihmisellä on ainakin jossakin määrin omassa vallassaan valita mitä hän ihmisenä on. Eläimiltä vastaava mahdollisuus puuttuu, ne ovat sitä mitä ovat luontonsa perusteella.

Kartesiolainen dualismi

Erityisesti René Descartesin dualistinen perintö on ollut sekä vaikuttava että myös minään liittyviä käsitteellisiä ja teoreettisia ongelmia aiheuttava. Ihminen on Descartesin mukaan aineettoman sielun (mielen) ja materiaalisen ruumiin yhteenliittymä, jossa molemmat voivat vaikuttaa toisiinsa. Mieli ja ruumis muodostavat yhden kokonaisuuden. Ruumiin ja mielen vuorovaikutus kulki Descartesin mielestä aivojen käpyrauhanen kautta. Mielen ja ruumiin liittoa hän joutui sitten selvittämään tarkemmin, kun prinsessa Elisabeth Böömiläinen kirjeessään kysyi häneltä ”kuinka ihmisen sielu, joka on vain ajatteleva substanssi, voi määrätä ruumiin elonhenger tekemään tahdonalaisia tekoja”. Ehkä prinsessa ei koskaan saanut häntä täysin tyydyttävää vastausta. (Descartes 2005, 149; Reuter

2005, 7-21.) Myöhemmin aiheesta on versonut ja laaja filosofinen ja tieteellinen keskustelu ja kirjallisuus, joka monin tavoin liittyy nykytutkimuksenkin ihmiskäsityksiin.

”*Cogito ergo sum*” eli ”Minä ajattelen, siis olen”, totesi René Descartes (1596-1650) vuonna 1644 *Filosofian periaatteissa* pitäen tätä tietoa ensimmäisenä ja varmimpana (Descartes 2003, 39). Sitten hän jatkaa:

Kun tutkimme mitä olemme me, jotka oletamme kaiken meistä erillisen olevan epätodellista, näemme selkeästi, ettei meidän luontoomme liity mitään ulottuvuutta, muotoa tai liikettä, eikä muutakaan sellaista aineellisuuteen kuuluvaa, vaan ainoastaan ajattelua, joka siis käsittää aikaisemmin ja varmemmin kuin mikään aineellinen asia.

Saman ajatuksen Descartes (1956, 34) oli esittänyt jo aikaisemminkin *Metodin esityksessä* 1637. Väite on uudenajan filosofian tunnetuimpia ja seurauksellisimpia, ja siitä juontaa ”kova pähkinä” eli kysymys mielen ja ruumiin keskinäisestä suhteesta ja kysymys tietoisuuden alkuperästä. Descartesin mukaan ajattelu ja tietoisuus ajattelusta on olemisen todellinen perusta. Kartesiolaiseksi dualismiksi nimetyn väitteen vaikutukset näkyvät tämänkin hetken käsityksissä ihmisestä ja ihmisen erityislaadusta suhteessa muihin eliöihin. Kartesiolainen näkemys elää erilaisissa idealistisissa ihmiskäsityksissä, fenomenologisessa filosofiassa ja ihmistieteessä, mutta ehkä myös niissä käsityksissä, joissa mieli tulkitaan tietokoneen ohjelmiston kaltaiseksi, tai kognitiotieteen oletuksissa, joiden mukaan mieltä ja mielen tapahtumia voidaan tutkia huomioimatta millään tavalla neurobiologisia tapahtumia. Myös sosiaalipsykologian kielellisellä kumouksella ja sosiaalisella konstruktionismilla on samankaltaisuutta klassisen kartesiolaisuuden kanssa. Mielen, kielen ja kulttuurin maailmat esiintyvät kyllä aineellisen maailman yhteydessä, mutta niillä on oma, aineellisesta maailmasta riippumaton olemassaolonsa.

Descartes jakoi todellisuuden kahteen peruskategoriaan, jotka olivat *res extensa* (ulottuvainen substanssi) ja *res cogitans* (ajatteleva substanssi). Jälkimmäinen oli riippumaton aineesta. Tästä jaosta juontaa mielen ja ruumiin keskinäisen suhteen ongelma, jota edelleenkin pidetään ratkaisemattomana. Descartesin oman käsityksen mukaan ”aito ihmisluonto” muodostui mielen ja ruumiin yhteen-

liittymästä, jossa ruumis ja mieli olivat vuorovaikutuksessa keskenään. (Churchland 2004, 24-26; Cottingham 1997, 12-13.) Mieli (sielu) eli tietoinen minä on Descartesin mukaan ainoa asia, jonka olemassaoloa ei tarvitse epäillä. Ruumiinkin olemassaolo voi olla harhaa. Minä aineettomana substanssina on Descartesin filosofiassa ainoa itsestään selvästi olemassa oleva eikä sellaisena kaipaa mitään selityksiä. Vakavia ongelmia sen sijaan liittyi siihen, miten mieli ja ruumis olivat keskenään vuorovaikutuksessa, koska Descartes oli pannut merkille, että keskinäinen vuorovaikutus ja sekoittuminen oli ilmeinen tosiasia. Ihminen ei ole vain ajatteleva olento, vaan ihmisen päivittäinen elämä on monin tavoin sidoksissa ruumiin tiloihin ja tapahtumiin. Mielen ja ruumiin vuorovaikutuksen ongelmaa Descartes yritti selvittää erityisesti myöhäistuotantoon liittyvässä *Mielenliikutukset* teoksessa.

Skottivalistus

Skottivalistus 1700-luvulla oli empiirisesti orientoitunutta ja käytännöllistä. Minäfilosofian näkökulmasta merkittävimmät edustajat ovat David Hume (1711-1776) ja Adam Smith (1723-1790), joka nykyään muistetaan lähinnä *Kansojen varallisuuden* tekijänä, mutta joka oli myös merkittävä moraalifilosofi ja humanistioppinut.

Humen *Tutkimus inhimillisestä ymmärryksestä* (1749) sisältää minää käsittelevän luvun. Hume oli jyrkkä empiristi, joka oletti kaiken ajattelun perustuvan aistien välittämään kokemukseen niin ihmisen sisäisistä ruumiintiloista kuin ulkomaailmastakin. Filosofia oli hänelle tietoa käsitteistä ja niiden keskinäisistä suhteista. Mielen toiminta on ajattelua ja sen aineksena ovat aistien välittämät vaikutelmat. Empiirisin perustein Hume kritisoi myös Descartesin filosofiasta juontuvia käsityksiä minästä. Kokemus ja järki eivät vaadi oletamaan identiteetille sellaista ajallisesti pysyvää kantajaa, johon vaihtelevat kokemukset liittyisivät. Hume esittää, että ihmisen keskittyessä itseensä, hän ei tavoita muuta kuin joukon havaintoja, aistien ja pohdintojen vaikutelmia ja ideoita, tunteita ja ajatuksia, mutta ei minää. Ihmisen mieli on näyttämö, jolla havainnot esiintyvät. Näin Hume (1969, 299-302) pohtii minää:

Eräät filosofit kuvittelevat meidän olevan joka betki välittömästi tietoisia omaksi minäksemme kutsumastamme oliosta. Me muka tunnemme sen olemassaolon ja sen jatkuvuuden olemassaolon. Olemme kuulemma kaikkia todistuksiakin ilmeisemmällä tavalla varmoja sen täydellisestä identiteetistä ja yksinkertaisuudesta. Vahvinkaan aistimus tai rajuinkaan mielenliikutus ei heidän mukaansa ohjaa huomiota sivuun tästä tietoisuudesta. ... Nämä itsevarmat väitteet ovat ikävä kyllä päinvastaisia kuin se kokemus, mihin niiden nimessä vedotaan. Meillä ei myöskään ole mitään ideaa minästä, siten kuin se on tässä selitetty. ... Uskallan väittää jokaisen ihmisen olevan ainoastaan erilaisten havaintojen kimppu tai kokoelma, jossa havainnot seuraavat toisiaan käsittämättömällä nopeudella, jatkuvana virtana ja liikkeenä. ... Mieli on eräänlainen näyttämö, jossa vaihtelevat havainnot esiintyvät vuorollaan – ne tulevat ja menevät, tulevat taas, liukuvat pois ja sekoittuvat keskenään loputtoman moninaisiksi asennoiksi ja tilanteiksi. Mieli ei ole millään hetkellä yksinkertainen, eikä sillä ole identiteettiä jollakin toisella hetkellä, vaikka meillä olisikin jokin luonnollinen taipumus kuvitella mainitunlainen yksinkertaisuus tai identiteetti. Näyttämövertauksen ei pidä johtaa meitä barbaan. Mieli koostuu yksinomaan toisiaan seuraavista havainnoista.

Hume kiistää minää käsittelevässä luvussa, että muistikaan voisi luoda identiteettiä torjuen Locken esittämän näkemyksen persoonallisesta identiteetistä.

Sitä ei kannattanut myöskään Humeen pitkäaikainen ystävä ja keskustelukumppani Adam Smith, jota ei yleensä mainita minäteorian esittäjänä, mutta jonka joillakin asiaan liittyvillä huomioilla on mahdollisesti ollut merkittävä vaikutus 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun amerikkalaiseen psykologiaan ja silloin esitettyihin sosiaalipsykologiankin kannalta erittäin keskeisiin minäkäsityksiin. Pohtiessaan ihmisen omanarvontuntoa Smith näkee sen olevan perustavanlaatuisella tavalla yhteydessä vuorovaikutukseen toisten ihmisten kanssa. Ihminen havaitsee ensin monin tavoin toiset ja sitä kautta oppii samalla tavalla tarkastelemaan myös itseään. Smith (1963, 190; 2003, 122) toteaa:

Jos olisi mahdollista, että ihmisolento kasvaisi miehuuteen yksinäisessä paikassa ilman kanssakäymistä oman lajinsa kanssa, hän ei voisi arvioida luonnettaan, ei tuntemustensa tai käyttäytymisensä asian-

mukaisuutta tai sopimattomuutta, sielunsa kauneutta tai rumuutta, sen paremmin kuin kasvojensa kauneutta tai rumuutta. ... Tuo hänet ihmisten joukkoon ja heti hän saa sen peilin, joka häneltä aikaisemmin puuttui. Se on niiden kasvoissa ja käyttäytymisessä, joiden kanssa hän elää, joka osoittaa milloin he yhtyvät ja milloin he torjuvat hänen tunteuksensa ja niissä hän ensin näkee tunteittensa asianmukaisuuden tai sopimattomuuden ja sielunsa kauneuden tai rumuuden.

Toiset ihmiset ovat se peili, josta voi muodostaa kuvan itsestään ja käyttäytymisen asianmukaisuudesta. Jos kuva miellyttää, voimme olla tyytyväisiä (Smith 2003, 123).

Minäpsykologia

Siirtymä minäfilosofiasta minäpsykologiaan tapahtuu William Jamesin (1842-1910) *The Principles of psychology* (1950: alkuperäisteos 1890) kirjan laajimmassa luvussa *The Consciousness of Self*. Siinä James tarkastelee aikaisempia filosofisia minäkäsityksiä, mutta hahmottaa heti luvun alussa oman psykologisen minäkäsittensä. Immanuel Kant oli esittänyt minän olevan varsinainen kokemuksen subjekti eli transsendentaalinen minä. Se oli se havaintojen järjestelijä, joka mahdollisti järjestyneen kokemuksen pelkän aistikaaoksen asemasta. Lisäksi Kant oli esittänyt empiirisen minän, josta voi saada tietoa itsehavainnoinnin avulla. (Sajama 1988, 60-63.) Jamesin mukaan mitään sellaista alkuperäistä aistikaaosta, joka pitäisi saattaa järjestykseen, ei ole olemassa. Aistipuuron asemasta ihminen aistii kokonaisia olioita. Kantin tapa selittää asiaa on monimutkaisen selittämistä sekavalla, jos Jamesiin (1950, 363) on uskomista. Humea vastaan James argumentoi toteamalla, että mielteet eivät ole Humea kuvaavalla tavalla tarkkarajaisia mielen atomeja. Mielentapahtumat ovat ketjumaisia ja niissä yksi tapahtuma liittyy toiseen ilman selvää rajaa. Ajatusten virrassa on aina muistettuja vanhoja asioita ja ennakkointia tulevista (James 1950, 606). Havaittujen olioiden samaksi tunnistaminen, samuuden tunne, ei Jamesin (1950, 459) mukaan kaipaa selitystä. Se on ajatusten köli, selkäranka ja ihmisen peruskokemus. Tätä samuuden perustavaa kokemusta edustaa myös persoonallisen identiteetin kokemus, johon liittyy Jamesin

omaksi ottamiseksi (*appropriation*) nimittämä ilmiö. Ajatus liittää itseensä aina edeltäneen ajatuksen ja sen kohteen.

Empiirisen minän ("Me") osatekijöitä ovat materiaallinen, sosiaalinen ja henkinen minä, eli kaikki minkä ihminen voi ajatella omakseen. Puhdas minä ("I" / *The pure Ego*) on prosessi, joka luo persoonallisen identiteetin kokemuksen. Sekä empiiriseen että puhtaaseen minään liittyy tarpeita ja tunteita. Materiaaliseen minään kuuluu kaikki, mitä ihminen voi pitää omanaan, eikä sille voi osoittaa ehdottomia ja selkeitä rajoja. Oma keho on materiaalisen minän ydintä, mutta siihen kuuluvat myös vaatteet, asunto tai talo, läheiset ihmiset ja ennen kaikkea perhe. Minään kuuluvista asioista ovat tärkeimpiä ne, jotka ihminen on itse tehnyt, luonut tai koonnut. Niiden menetys koskettaa ihmistä aina vakavalla tavalla. Ihminen on Jamesin mukaan sosiaalinen olio, joka viihtyy toisten seurassa ja haluaa muiden huomiota ja tunnustusta. Ihminen kokee loukkauksena sen, että hän on toisten seurassa, mutta kukaan ei kiinnitä häneen huomiota. Sosiaalinen minä on tilannekohtainen, eli ihminen ja hänen käyttäytymisensä mukautuu läsnä oleviin muihin. Sosiaalisia minuuksia on yhtä monta kuin on merkittäviä toisia ihmisiä, joihin on suhteissa. Sosiaalinen minä nauttii tunnustuksesta ja kärsii häpeää aiheuttavista asioista. Henkinen minä liittyy ihmiseen ajattelevana olentona. Siihen liittyy maailmankuva, uskonnot ja tulkinnat omasta itsestä. Henkisen minän kykynä on paneutuminen omiin ajatuksiin ja kyky tuottaa niistä tulkintoja. Puhdas minä on lopulta se, joka kokoaa kaiken yhdeksi prosessiksi. Sen aikaansaannos on ajassa jatkuva persoonallinen identiteetti. (James 1950, luku X.)

James edusti minäfilosofiaan verrattuna uudenlaista näkökulmaa minään. Se jäi kuitenkin myös empiirisen psykologian ja filosofian harmaalle raja-alueelle, eikä se synnyttänyt selkeää tutkimuksen traditiota. 1900-luvun alkupuolella psykologian merkittävimmäksi suuntaukseksi tuli behaviorismi. Behavioristeille minä oli epätieteellinen käsite, jolla toki oli arkikielessä käyttöä, mutta joka ei kuulunut tieteelliseen sanastoon. Ehkä merkittävin Jamesin minäteorian kehittäjä ja jatkaja olikin muun muassa hänen lastensa kotiopettajana nuorena miehenä toiminut G.H. Mead.

George Herbert Meadin (1962; alkuperäisteos 1934) mukaan minuus voi olla vain suhteissa muihin minuuksiin. Minuus on vuo-

rovaikutuksen tuotos ja minuus on alkuperältään ulkoiseen sosiaaliseen maailmaan liittyvää. Sosiaalista maailmaa edustaa yleistynyt toinen, joka antaa yksilölle yhtenäisen minän. Tämä objektiminä ("me"), joka on toisten asenteiden järjestynyt kokonaisuus, jonka yksilö omaksuu itselleen. Toisen asenteisiin vastaa subjektiminä ("I"), joka edustaa minän spontaania, toimivaa puolta nykyhetkessä. Asiaa aivan täsmällisesti selittämättä Mead olettaa ihmisellä tietyyssä kehitysvaiheessa olevan ne valmiudet, joita tarvitaan vuorovaikutussuhteen syntymiseen. Meadin minäteoriaa on esitelty suomeksi-kin monissakin yhteyksissä (esim. Kuusela 2001; Weckroth 1991), joten tässä ei ole aihetta perusteellisempaan tarkasteluun.

Aikana, jolloin behavioristit pitivät minää lähes turhana teoreettisena käsitteenä, Sigmund Freud kehitti psykoanalyttistä teoriaansa, jossa minää koskevalla teorialla on erittäin keskeinen asema. Minäteoriaansa Freud (1993/alkuperäisartikkeli 1923) esittelee artikkelissa *Minä ja "se"*. Minä on Freudin (1993, 128) mukaan yksilössä olevien psyykkisten prosessien organisaatio, johon tietoisuus on kiinnittynyt, joka valvoo ulkomaailmaan kohdistuvaa reagoitua, mutta myös omia prosessejaan. Tähän valvontaan kuuluu niin uniin asti ulottuva sensurointi kuin sopimattomien ylläkkeiden torjunta. Minässä on sekä tietoisia että tiedostamattomia kerrostumia. Minässä se (*id*) edustaa vietinomaista, välittömään tarpeentyydytykseen ja mielihyvään pyrkivää osaa. Yliminä (*superego*) ilmentää ympäristön vaatimuksia ja sosiaalisia normeja. Minä (*ego*) on minän aktiivinen, toiminnallinen osa, joka pyrkii pitämään kokonaisuuden tasapainossa realiteettiperiaatetta noudattaen, eli sillä on välittävä rooli Idin, Superegon ja ulkoisen maailman välillä.

Freudin psykoanalyttinen teoriaperintö on myöhemmin jatkautunut moniin erilaisiin koulukuntiin ja suuntauksiin. Suomessa ehkä merkittävin Freudilta vaikutteita saanut minäteoria on Risto Vuorisen (1990) kirjassaan *Persoonallisuus & minuus* esittelemä. Ilmestyessään Vuorisen teoria synnytti vilkkaan keskustelun muun muassa *Psykologia*-lehdessä. Teoriassa freudilaiseen ytimeen on liitetty systeemiteoreettisia ja kognitiivisia aineksia.

Freudin teorian merkittävä kehitemä oli 1940-luvun lopulla Erik H. Eriksonin (1980) muotoilema egoidentiteetin käsite, jonka Erikson kehitti työskennellessään nuorten psykoanalyttikkona. Kun Freud ja hänen seuraajansa olivat tarkastelleet lapsen ja nuoren

kehitystä lähinnä suhteessa perheeseen, Erikson laajensi näkökulman sukuun, yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Aikuisuuden kynnyksellä olevat nuoret elivät kriisivaihetta, josta avautui mahdollisuuksia sekä suotuisaan paikan löytämiseen yhteiskunnassa ja toimivaan identiteettiin, tai monenlaisiin ongelmiin. Kirjassaan *Lapsuus ja yhteiskunta* Erikson (1982, 407-408: alkuperäisteos 1950) ennakoii tulevaa kehitystä varsin osuvalla tavalla kirjoittaessaan:

Teollinen vallankumous, maailmanlaajuinen tietoliikenne, standardointi, keskitys ja koneellistaminen uhkaavat identiteettejä, jotka ihminen on perinyt primitiivisistä, agraarisista, feodaalisista ja aristokraattisista kulttuureista... Identiteetin menettämisen pelko hallitsee suurelta osin meidän irrationalista motivaatiotamme, ja näin tehdessään se voi vedota koko pelkojen varastoon, joka on jäljellä jokaisessa yksilössä pelkästään sen takia, että hän on ollut lapsi. Tässä kriisitilanteessa ihmismassat ovat valmiit etsimään pelastusta jostakin valeidentiteetistä.

Ainakin identiteetin etsinnästä ja identiteettityöstä on tullut monille jatkuva tehtävä, eivätkä Eriksonin pelkäämät valeidentiteetitkään postmodernissa maailmassa ole harvinaisia. Itse identiteetin käsitteestä tuli menestys ja se onkin käsitteiden olemassaolon taistelussa menestynyt jo minän käsitettä paremmin Euroopassa. Pohjois-Amerikassa on pitäydytty minässä (*Self*). Eurooppalainen sosiaalipsykologia on ollut amerikkalaista kollektiivisempää ja sosiologisempää, ja identiteetti on näistä kahdesta käsitteestä selvemmin yhteiskuntatieteitä ja psykologiaa yhdistävä. Amerikkalainen sosiaalipsykologia on yksilökeskeisempää ja siksi suosii minuuden käsitettä.

Eriksonin egoidentiteetin käsite sai nopeasti seuraajakseen joukon hieman eri tavoin painotettuja identiteettikäsitteitä. Niissä on vaihtelevilla tavoilla painotettu joko identiteetin jatkuvuutta ja toisaalta erilaisia sosiaalisia kategorisointeja ja ryhmäjäsenyyksiä. Identiteetti ei myöskään kuulu vain sosiologien ja sosiaalipsykologien ja psykologien kieleen, vaan se on suosittu myös politiikan tutkimuksessa ja kulttuuritieteissä.

Identiteetin käsitteellä on ollut ”yhteiskunnallinen tilaus” Perinteisessä yhteiskunnassa ihmisillä oli hyvin vähän todellisia valintamahdollisuuksia ja se ”kuka minä olen” määräytyi jo hyvin pitkäl-

le syntymässä. Kun paikka ihmisten joukossa oli valmiiksi annettu, identiteettiä ei tarvinnut pohtia ja kysyä. Nyt ihmisten elämästä on tullut loputonta valintojen tekemistä; mitä opiskelisin, mihin ammattiin hakeutuisin, keiden kanssa seurustelisin, mitä harrastaisin, missä asuisin, millaista tietoa hankkisin, mihin uskoisin, mitä pitäisin totena ja ”kuka minä olisin”. Erityisen suurina nämä kysymykset kohtaavat ihmiset, joille tapahtuu poikkeuksellisia elämänmuutoksia. Toisaalta myös markkinayhteiskunta on monin tavoin tarjoamassa ja tyrkyttämässä ihmisille erilaisia omiin tarpeisiinsa liittyviä identiteettejä ja esittämässä omia vaatimuksiaan siitä, mikä ihmisen pitäisi olla. Ihmisiltä myös vaaditaan jatkuvaa muuttumista. Identiteetin työstämisestä on monille tullut jatkuvien ponnistusten kohde.

Olen tässä seurannut lähinnä minän käsitteen historiallisia vaiheita 1950-luvulla kohtaan, jossa se sai identiteetin käsitteen kilpailijakseen. Esittelemättä on kuitenkin jäänyt monia merkittäviä tutkijoita ja teorioita. Seuraavissa artikkeleissa käsitellään kysymyksiä, joita pidämme tällä hetkellä ajankohtaisina. Kyseessä ei ole kattava läpileikkaus kaikesta aikamme minuus- ja identiteettitutkimuksesta, vaan pikemminkin katsaus eräisiin niistä teemoista, joita suomalaisessa sosiaalipsykologisessa ja sosiologisessa tutkimuksessa on aikalaiskeskustelussa noussut esille tutkimusteemoina. Avauksena on artikkelini, jossa pohdin biologian ja neurologian parissa tehtyä tutkimusta. Pekka Kuusela jatkaa problematisoimalla sosiaalisen konstruktionismin näkemyksiä. Hän esittelee rakentavina vaihtoehtoina postpositivistisen realismin sekä kriittisen realismin suuntaukset. Empiirisempää tarkastelua tuovat esille Piia Korhonen ja Satu Valkonen, jotka erittelevät mediakokemusten merkitystä lapsen minuuden kehitykselle. Sosialisatioteemaa jatkaa Henna Pirskanen artikkelissaan, joka käsittelee poikien urheilujoukkueessa tapahtuvaa sukupuoleen liittyvää identiteetin rakentumista. Maritta Itäpuisto problematisoi jo varsin arkipäiväiseksi kulttuurissamme muuttunutta läheisriippuvuuden käsitettä. Mikko Saastamoisen artikkeli taas pohtii, kuinka yhteiskunnan ja kulttuurin tila ylläpitää yksilöllisyyttä doktriinina. Kirjan viimeisessä luvussa Mikko Saastamoinen kokoaa yhteenvetoa tutkimusalueen kokonaistilanteesta.

Lähteet

- Cottingham, John 1997: Descartes, Descartesin mielenfilosofia. Suomentanut Ismo Koskinen. Helsinki-Keuruu: Otava.
- Descartes, René 1956: Teoksia ja kirjeitä. Suomentanut J.A. Hollo. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Descartes, René 2003: Teokset III, Filosofian periaatteet. Totuuden tutkimus luonnollisella valolla, Huomautuksia erääseen ohjelmajulistukseen, Kirjeitä 1641-1645. Suomentaneet Mikko Yrjönsuuri, Jari Kaukua, Sami Jansson ja Tuomo Aho. Helsinki: Gaudeamus.
- Descartes, René 2005: Teokset IV, Sielun liikutukset, Ihmisruumiin kuvaus, Sikiön kehityksestä, Kirjeenvaihto prinsessa Elisabethin kanssa, Kirjeitä 1646-1650. Suomentaneet Timo Kaitaro, Mikko Yrjönsuuri, Markku Roinila ja Tuomo Aho. Helsinki: Gaudeamus.
- Erikson, Erik. H. 1982: Lapsuus ja yhteiskunta. Suomentanut Esko Huttunen. Jyväskylä: Gummerus.
- Erikson, Erik, H. 1980: Identity and Life Cycle. New York: W.W. Norton & Company.
- Freud Sigmund 1993: Minä ja "se". Teoksessa Sigmund Freud: Johdatus narsismiin ja muita esseitä. Suomentanut Mirja Rutanen. Helsinki: Love Kirjat, 123-168.
- Mead, G.H. 1962: Mind, self and society. Edited by Charles W. Morris. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Hume, David 1969: A Treatise of Human Nature. Edited with an introduction by Ernest C. Mossner, Middlesex: Penguin Books.
- James, William 1950: The principles of psychology, Vol. I. New York: Dover Publication.
- Perälä, Mika 2004: Itse, tietoisuus ja toiminta stoalaisessa psykologiassa ja etiikassa. Teoksessa Teija Kaarakainen & Jari Kaukua (toim.): Stoalaisuus, tiedon, tunteiden ja hyvän elämän filosofia. Helsinki: Gaudeamus, 42-56.
- Kuusela, Pekka 2001: George Herbert Mead, Pragmatismi ja sosiaalipsykologia. Teoksessa Vilma Hänninen & Jukka Partanen & Oili-Helena Ylijoki (toim.): Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjät. Tampere: Vastapaino, 61-78.
- Reuter, Martina 2005: Johdanto. Teoksessa René Descartes: Teokset IV, Sielun liikutukset, Ihmisruumiin kuvaus, Sikiön kehityksestä, Kirjeenvaihto prinsessa Elisabethin kanssa, Kirjeitä 1646-1650. Suomentaneet Timo Kaitaro, Mikko Yrjönsuuri, Markku Roinila ja Tuomo Aho. Helsinki: Gaudeamus, 7-21.
- Sajama, Seppo 1988: Minä kokemuksen järjestäjänä. Teoksessa Ilkka Niiniluoto ja Petri Stenman (toim.): Minä, Suomen Filosofisen Yhdistyksen Helsingissä 13.-14.1.1986 järjestämän kollokvion esitelmät. Helsinki: Suomen Filosofinen Yhdistys, 60-69.
- Seneca, Lucius, Annaeus 1964: Tutkielmia ja kirjeitä. Suomentanut J.A. Hollo. Helsinki: WSOY.
- Smith, Adam 1963: The Works of Adam Smith, LL. D. in five volumes, Vol. I. Reprint of the edition 1811-1812. Aalen: Otto Zeller.

- Smith, Adam 2003: Moraalituntojen teoria. Kääntänyt Matti Norri. Helsinki: Kautelaari kustannus.
- Weckroth, Klaus 1991: Mustavalkoista sosiaalipsykologiaa. Tampere: Vastapaino.
- Vuorinen, Risto 1990: Persoonallisuus & minuus. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.

Pertti Rautio

Minän biologinen perusta

Biologian ja kulttuurin minät

Inhimillisenä kokemuksena oman mielen ja siihen liittyvän minän kokemus tuntuu olevan itsestään selvää, suoraa ja välitöntä. Kun filosofit ja eri tieteiden edustajat ovat pohtineet ja selvittäneet, mistä tässä kokemuksessa on kysymys, on päädytty hankaliin kysymyksiin, moniin teorioihin ja kiistoihin, eikä täysin valmiita ja kaikkien hyväksymiä vastauksia vieläkään ole tarjolla. Tietoisuus on vielä vailla kunnan selitystä, mutta myös kysymys minän alkuperästä on kiistanalainen. Tarjolla olevat vastaukset ja niiden taustalla olevat kysymykset kantavat mukanaan myös länsimaisen ajattelun suurta perinteistä jakoa idealistiseen platonismiin ja materialismiin (tai realismiin) – osin usein vaikeasti tunnistettavissa modernien paradigmojen muodoissa. Esimerkiksi idealismi kätkeytyy monissa oman aikamme sosiaalipsykologisissa teorioissa puheeseen kulttuurista ja kielestä. Materialismi taas esiintyy ajatuksena, että niin mieli kuin minäkin voidaan lopulta selittää kausaalisesti biologisten ja neurologisten teorioiden avulla, ja esimerkiksi kognitiivisten teorioiden jäädessä usein jonkinlaiselle harmaalle välialueelle.

Kun aikoinaan 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa opiskelin sosiaalipsykologiaa, oppikirjat esittivät ihmisen yhdeksi ainutlaatuisiksi ominaisuuksiksi sen, että vain ihmisellä on minä. Keskeisinä minäteorioina esiteltiin silloin muun muassa William Jamesin ja G.H. Meadin minäteoriat. Samat teoriat ovat edelleenkin paljon esillä, tosin ehkä hieman kielellisemmin tai semioottisemmin tulkittuina. Välillä toki ainakin jotkut ovat lukeneet Sigmund Freudia, jonka minässä biologia käy kisaan kulttuurin kanssa, ja jossa egon tehtävä on yrittää pitää kokonaisuus järjestyksessä ja toimivana. Freudin viime vuosikymmeninä esillä olleet tulkinnat ovat kuitenkin kulttuuri- tai kielipainotteisia. Sosiaalipsykologeista muun muassa Michael Billig on halunnut siirtää Freudin tiedos-

tamattoman mielestä kieleen ja vuorovaikutukseen. Kulttuuris-kielellisessä sosiaalipsykologian maisemassa on kuitenkin alkanut aivan muutaman viime vuoden aikana kummitella biologian aave. Se näyttää pääsevän esille muun muassa evoluutiopsykologian ja neurologian tuottamista säröistä sosiaalipsykologian yhtenäiseen vuorovaikutusajatteluun. Tässä artikkelissa esitänkin kysymyksen siitä, onko minä vain opittua, kielellistä, kulttuurista ja vuorovaikutukseen liittyvää, vai tarjoaako luonto ihmiselle jo syntymässä mukaan ainakin jonkinlaisen minän aihion. Lisäkysymyksenä voi myös pohtia voisiko ainakin ihmistä lähinnä olevilla kädellisillä, siis simpansseilla, kääpiösimpansseilla ja gorilloilla olla jotakin minään rinnastuvaa. Samaa tietenkin voisi pohtia valtavan kokoiset aivot omistavien merinisäkkäiden, kuten delfiinien ja valaiden osalta. Jätän sen kuitenkin nyt kysymättä, koska meidän on paljon vaikeampi vertailla vaikkapa delfiinin ja ihmisen käyttäytymistä ja sen syitä, kuin vaikkapa ihmisen ja simpanssin. Siis; vain ihmiselläkö on minä ja syntykö se kulttuurin ja vuorovaikutuksen tuotteena, vai kuuluuko minä ihmisluontoon synnynnäisenä asiana. Edellinen vaihtoehto liittyy ns. tyhjän taulun näkemykseen ja jälkimmäinen biologiseen ajatteluun.

Mielen teoria ja kysymys eläinten minuudesta?

Opiskeluaikana lukemani sosiaalipsykologian oppikirjat pitivät siis ihmisen yhtenä kaikista muista eläimistä poikkeavana ominaisuutena minuutta. Samaa vakuutetaan melko yleisesti edelleenkin. Missä määrin tämä on totta? Descartes piti eläimiä mekaanisina robotteina ja katsoi, että vain ihmisellä on tietoinen mieli. Myös tietoisuus ainakin kehittyneessä muodossa on myöhemminkin varattu ihmiselle. Eläimet toimivat vaistoja ja biologis pohjaisten käyttäytymismalliensa mukaisesti vailla tietoisuutta. Tosin tätä on epäillyt moni koirien tai vaikkapa hevosten kanssa paljon tekemisissä ollut. He ovat saattaneet ajatella eläinten olevan jopa jollakin tavalla "viisaita" ja ymmärtävän isäntänsä tai emäntänsä mielialoja ja tarkoituksia jopa ihmisiä paremmin. Eläinten käyttäytymisen

tutkijat taas omalla tahollaan ovat pyrkineet välttämään eläinten ja ihmisten käyttäytymisen rinnastamista ja eläinten inhimillistämistä. Samalta näyttävistä asioista on puhuttu eri käsittein ihmisen ja eläimen eron pitämiseksi selkeänä ja ehdottomana. Tätä ajattelutapaa on aivan viime vuosina kuitenkin muun muassa etologi Frans de Waal (1998) alkanut kyseenalaistaa. Hän ajattelee, että jos ihmisen ja simpanssin käyttäytyminen on jossakin tilanteessa kovin samankaltaista, kyseessä on sama käyttäytyminen, josta perustellusti voi käyttää myös samoja käsitteitä.

Onko eläinten yhteydessä aihetta puhua minästä tai tietoisuudesta? Vastaus riippuu tietenkin käsitteiden määrittelystä. Minän kriteeriksi voidaan määritellä kyky asettaa itsensä objektiksi ja kyky suhtautua itseensä refleksiivisesti. Jos minä määritellään näin, ainakin apinoita voi pohtia hieman tarkemmin. Jos taas minän kriteereinä edellisten lisäksi pidetään vaikkapa kykyä kertoa elämäntarinansa sanallisesti tai kykyä orientoitua tulevaisuuteen, pohdintaan on turha ryhtyä. Silloin vain ihmisellä on minä jo arkitiedonkin perusteella. Seuraava pohdiskelu perustuu edellisiin kriteereihin, eli siihen kykenevätkö jotkut eläimet asettamaan itsensä tietoisien tarkastelun kohteeksi. Toiseksi yritän etsiä tietoa siitä, onko eläimillä edes alkeellista käsitystä toisen eläimen mielestä, eli onko niillä jonkinlainen ”mielen teoria”.

1960-luvun lopulla Gorfon Gallup (1982) teki sarjan kokeita, joiden tarkoituksena oli selvittää tunnistavatko apinat itsensä peilistä. Kokeet ovat tulleet tunnetuiksi Gallupin peilitestin nimellä. Kokeissa apinalle annettiin peili käteen ja seurattiin, suhtautuuko se näkemäänsä kuin toiseen apinaan, vai reagoiko se tavalla, josta voi päätellä sen tunnistavan peilistä itsensä. Huomattiin, että simpanssi ei reagoinut peilissä näkemäänsä kuvaan kuin toiseen apinaan, vaan hyvin nopeasti ryhtyi käyttämään peiliä katsellakseen sellaisia ruumiinosia, joita se ei normaalisti kyennyt näkemään. Tästä Gallup päätteli, että itsensä peilistä tunnistaminen edellyttää ainakin alkeellista ”käsitystä” omasta fyysisestä minästä. Simpanssi tuntui ”tietävän”, että sillä on ruumis, joka ei kaikilta osin näy sille itselle. Peilin käyttö ruumiin katseluun ei tietenkään vielä välttämättä todista, että simpanssi varsinaisesti olisi tunnistanut itsensä peilistä.

Asian tutkimiseksi tarkemmin (mt.) simpanssi nukutettiin ja sen otsaan maalattiin hajuttomalla ja mauttomalla värillä punai-

nen läiskä. Kun simpanssi heräsi ja sai katsella itseään peilillä, se ei kohdistanutkaan kiinnostustaan ja toimintaansa enää peilikuvaan, vaan omaan otsaansa, jossa merkki sijaitsi. Apina tunnusteli läiskää ja yritti poistaa sen. Simpanssi siis tiesi, että sillä on tahra otsassa ja se yritti puhdistautua. (Ihminen kykenee toimimaan vastaavalla tavalla noin 15-24 kuukauden ikäisenä.)

Samoin käyttäytyi myös orangutang, joka tunnisti itsensä peilistä, mutta Gallupin kokeesta gorillat eivät selvinneet. Tulosta on selitetty muun muassa niin, että gorillat ovat jostakin syystä menettäneet kyvyn, joka niillä ehkä on joskus ollut. Gorillojen joukossa oli kuitenkin poikkeus. Amerikkalaisessa eläintarhassa kasvaneelle Koko-gorillalle oli opetettu viittomakieltä muistuttavaa merkkikieltä, jolla se oli oppinut ilmaisemaan yksinkertaisia lauseita. Koko selvisi Gallupin peilitestistä. Testistä eivät selvinneet muut tutkitut apinat, kuten marakatit tai gibbonit. Mitkään muut eläimet eivät ole peilitestissä selviytyneet. (Gallup 1982.)

Premack ja Woodruff (1978) tutkivat, oliko simpanssilla käsitystä toisen simpanssin tai ihmisen mielen tiloista. Koska asiaa ei simpanssilta voi kysyä, oli keksittävä kokeita, joiden perusteella voi päätellä, tunsiko simpanssi toisen eläimen psyykkisen tilan. Yhdessä kokeessa simpanssille näytettiin video, jossa näyttelijä pyrkii kaikin keinoin osoittamaan, että hän haluaa ulos suljetusta huoneesta. Videon katselun jälkeen simpanssille näytettiin sekalainen kokoelma esineitä, kuten pullonavaaja, silitysrauta, ruokailuvälineitä ja avain. Näkemistään esineistä simpanssi johdonmukaisesti heti poimi avaimen. Se selvästi "tiesi" mitä näyttelijä olisi tarvinnut ja näin osoitti tunnustaneensa toisen ajatukset ja sisäisen tilan, ja osasi toimia loogisesti suhteessa tilanteeseen. Simpanssi siis osasi orientoitua toisen psykologiseen perspektiiviin.

Joseph Call on hyvin kontrolloiduissa kokeissa todennut, että simpanssit kykenevät seuraamaan ihmisen pään suuntaa ja muita vihjeitä löytääkseen takanaan tai yläpuolellaan olevan kohteen. Kun tilanteessa oli samaan aikaan alistettuja ja dominoivia simpansseja, hän huomasi, että kun tarjolla oleva makupala sijoitettiin niin, että dominoivan simpanssin näkökulmasta yksi makupala oli piilossa, mutta muut näkyvissä, alistetut simpanssit ottivat sen makupalan, jota dominoiva simpanssi ei kyennyt näkemään. (Churchland 2004, 142.)

Gallupin kokeista on myös keskusteltu, ja niiden perusteella tehtyjä johtopäätöksiä kritisoitu. Kokeiden kysymyksenasettelua on pidetty kovin yksinkertaisena ja myös minätietoisuuden käsitettä on haluttu tarkentaa ja jakaa se useammaksi eritteleväksi käsitteeksi (ks. Bekoff & Sherman 2004).

Edellisten kokeiden perusteella voidaan päätellä, että kehittyneimmillä apinoilla on ainakin jonkinlainen minän alkeismuoto, ja että niillä on myös jonkinlainen mielen teoria. Ne voivat toimia loogisesti havaitsemansa toisen mielentilan perusteella ja ne kykenevät manipuloimaan toisen käyttäytymistä huomioimalla toisen sisäisen tilan esityksiä. Evoluutioprosessissa minä ei siis ole ilmaantunut ihmisen mukana, vaan silläkin on jo ihmistä edeltäviä kehitysvaiheita tai esimuotoja.

Antonio Damasion neurologisen minäteorian luonnos

Descartesista alkaen minää koskevien teorioiden ydin on ollut jotakin ruumiillisuudesta erillistä, vaikka minän ja ruumiin onkin ajateltu jollakin erottamattomalla tavalla kuuluvan yhteen tai olevan keskenään vuorovaikutuksessa. Minä on käsitetty milloin kokemusten järjestelijäksi, vuorovaikutuksen tulokseksi tai kielen tuotteeksi. Sillä on ajateltu olevan tekemistä jollakin oleellisella tavalla aivojen toiminnan kanssa, mutta se, että se olisi sama asia kuin aivojen toiminta, on kuitenkin haluttu torjua. Oletan, että myös sosiaalipsykologian vaihtelevat minäteorioiden versiot lähes poikkeuksetta perustuvat jonkinlaiseen minän ja ruumiin erillisyyteen. Uudet neurologiset teorit pyrkivät palauttamaan ruumiin ja mielen, ja samalla ruumiin ja minän erottamattomuuden. Näin minästä tulee ytimeltään biologinen ilmiö, mutta samalla pidetään mielessä se, että eliön ilmiö on aina geenien ja ympäristön yhteistuotos. Minä on siis biologisen perimän ja kulttuurin yhteistuotos.

Minä on jotakin muuta ja enemmän kuin pelkkä tietoinen mieli, mutta mieli on kuitenkin minän olemassaolon edellytys. Neurologi Antonio Damasio (2001, 125) toteaa olevansa Descartesin kanssa samaa mieltä siitä, että eläimellisten halujen säätely ajatte-

lemalla, pohtimalla ja tahdonvoimalla tekee meistä ihmisiä. Mutta kun Descartes esitti säätelyn perustuvan ruumiista erillään olevaan ajatteluun tai mieleen, Damasion mielestä perustana on ihmiseen rakentuneet biologiset toiminnot, jotka ovat “monimutkaisia, ihailtavia ja syvällisiä”. Damasio huomauttaa myös Freudin luopuneen aikanaan kartesiolaisesta dualismista, mutta tämä ei käsitellyt asiaa kuitenkaan hermoston tai biologiaan liittyvin käsittein. Damasio myös korostaa, että hänkään ei halua palauttaa sosiaalisia ilmiöitä biologisiin ilmiöihin, vaan pohtia niiden välistä vahvaa yhteyttä. *“Kulttuuri ja sivistys eivät olisi voineet syntyä yhdessä yksilössä, joten niitä ei voida palauttaa biologisiin mekanismeihin, vielä vähemmän geneettisten määritteiden joukkoon.”* Niiden ymmärtäminen vaatii myös sosiaali-tieteiden menetelmiä. (Damasio 2001, 126.)

Ainakin ihmisen identiteetissä kulttuurin osuus on tärkeä, mutta ehkä myös minän kehittyneimmissä muodoissa, eli siinä mitä Damasio nimittää elämäkerralliseksi minäksi. Persoonan rakentuminen sekä biologian että kulttuurin yhdessä ohjaamana ja rajoittamana tuottavat myös sellaisen moraalisen perspektiivin, joka voi ylittää yksilön, ryhmän ja jopa koko lajin edut (Damasio 2001, 127). Tämä on ihmisen ainutlaatuinen piirre.

Aivotutkimus ja neurologia ovat noin kymmenen viime vuoden aikana tuottaneet suuren määrän havaintoja ja hermoston toimintaa kuvaavia tuloksia erityisesti uusien elävien aivojen kuvantamismenetelmien avulla. Ne ovat saaneet monet luonnontieteellisesti suuntautuneet tutkijat uskomaan, että tietoisuuden ”kova päähkinä” – aivojen ja tietoisuuden yhteys – saadaan pian lopullisesti ratkaistua. Vielä tätä ei ole tapahtunut. Tilanteesta on esittänyt melko kattavan ja hyvän yhteenvedon suomalainen aivotutkija Hyypä (2003). Asiaa on teorian tasolla onnistuttu valottamaan jo melko pitkälle, mutta lopullinen empiirinen ratkaisu vielä puuttuu. Filosofian suunnalla ”neurofilosofien”, kuten esimerkiksi Patricia Smith Churchlandin (2004) itseluottamus ja usko omaan näkökulmaansa ovat vahvoja. Myös Damasio (2000; 2001; 2003) on yrittänyt rakentaa kertyneen tiedon pohjalta ratkaisua mielen ja aivojen (tai oikeastaan koko kehon) keskinäisen suhteen ongelmaan. Samalla hän esittää oman minäteoriasa.

Sosiaalipsykologian klassikot Mead ja Vygotski pohtivat omis- sa töissään tietoisuuden syntyä ja kehitystä suhteessa lajin- ja yksilö-

kehitykseen, mutta kummallakaan ei ole aivan täsmällistä käsitystä biologisen ja ympäristön keskinäisestä suhteesta. Vygotskin perus-idea oli tutkia psyyken kehitystä fylogeneettisesti, ontogeneettisesti ja yhteiskuntahistoriaan liittyen. Damasio tuo Meadia ja Vygotskia perusteellisemmin uuden tutkimuksen pohjalta esille mielen biologista perustaa. Hänelle on tietoisuuden tutkiminen keskeinen asia ja samalla osa minän taustaselitystä. Kun Mead monien muiden sosiaalipsykologien tapaan pitävät kieltä enemmän tai vähemmän keskeisenä asiana, Damasio kyseenalaistaa kielen suvereenin merkityksen minuuden selityksessä. Damasion keskeisenä lähtökohtana ovat emootiot ja niistä kertynyt uusi tieto. Emootioiden evoluutiohistoria alkaa jo yksisoluisten eliöiden kyvystä reagoida ympäristöönsä asianmukaisilla tavoilla ja ulottuu aina ihmisen minuuteen ja moraalin kysymyksiin. Damasion ajattelussa kohteena eivät ole vain aivot tai hermosto kokonaisuutena, niin neurologi kuin hän onkin. Damasion mukaan tietoisien mielen tuottaa koko keho. Jos aivojen ja ruumiin keskinäinen yhteys kokonaan katoaa, Damasio olettaa tietoisuudenkin katoavan. Valitettavasti hän ei ole tätä näkemystään missään käsitellyt aivan systemaattisesti ja kattavasti, vaan ”somaattisia merkkejä”, ”ruumiin teatteria” ja kehoon suuntautuneita aivoja koskevana huomautuksina ja pohdintoina (Damasio 2001, 161-228). Pidän tätä näkökulmaa kuitenkin erittäin huomion arvoisena myös sosiaalipsykologian ihmiskäsityksen kannalta.

Damasion teoria minuudesta on oikeastaan tietoisuutta koskevan selitysyriytyksen oheistuotos. Tietoisuutta koskeva selitys on ainakin toistaiseksi monin tavoin aukollinen ja todentamattomiin hypoteeseihin perustuva. Tämä pätee myös minäteoriaan. Senkin perustana on osittain oikeaksi todistamattomia oletuksia. Toisaalta se on kuitenkin myös jotakin muuta kuin pelkkää spekulatiota. Ehkä on sopivaa kuvata Damasion minäteoriaa teorialuonnokseksi. – Damasion (2000, 156-178) mukaan minuuden perustana ovat vailla tietoisuutta toimivat aivojen biologisen organismin tiloja ilmentävät ja säätelevät mekanismit, jotka synnyttävät jonkinlaisen ydintietoisuuden ja samalla tuottavat esi-itsen, Damasion ilmauksia käyttäen. – Käytän tässä Damasion suomentajan Kimmo Pietiläisen terminologiaa. Pietiläinen käyttää ilmausta itse minän asemasta. Itse puhuisin mieluummin sosiaalipsykologian vakiintuneen tavon mukaan minästä.

Organismin kohdatessa ulkomaailman objekteja, sen tila muuttuu (Damasio 2000, 156-178). Tämä ”tapahtumisen tunne” tuottaa tietoisuuden alkeellisimman muodon. Eliössä, esimerkiksi ihmisen aivoissa, syntyy esitys objektista, mutta myös esitys itse organismista sekä objektin ja organismin keskinäisestä suhteesta ja vuorovaikutuksesta. Aivojen sisäinen malli esittää, mitä organismille on tapahtumassa. Malli auttaa organismia reagoimaan oikein tilanteeseen. Ihminen ei ole tietoinen mielen tasossa esi-itseen tason tapahtumista. Lähtökohtatason yläpuolelle konstruoituu sitten tietoisuuden kynnyksen yläpuolelle ydinitseen taso, joka ilmenee aina, kun objekti muuttaa esi-itseä. Esi-itse on ydinitseen edellytys. Ydinitsestä organismi on jo tietoinen. Damasio (2000, 162) toteaa ydinitseen olevan tietoisuuden lyhytaikaisen päähenkilön. Se tuotetaan mille tahansa objektille, joka ärsyttää ydintietoisuuden mekanismeja. Koska ärsykeitä esiintyy jatkuvana virtana, myös ydinitseä tuotetaan jatkuvasti, minkä vuoksi se vaikuttaa ajassa jatkuvana. Ydinitseen on oltava olemassa ja paikalla, jotta sanalliset tai symboliset ilmaukset kohdatuille objekteille olisivat mahdollisia. Ydinitse voi tuottaa myös itseä (minää) tarkoittavat kielelliset ilmaukset. – Useimmat sosiaalipsykologiset minäteoriat ottavat tämän annettuna itsestäänselvytyksenä kysymättä minän organismiin liittyviä taustaedellytyksiä.

Mitä kehittyneemmistä organismeista on kysymys, sitä enemmän niillä on kykyä tallettaa muistijälkiä kohtaamistaan objekteista ja niiden mukaisista tilanteista. Muistitieto suo mahdollisuuden päästä eroon ydintietoisuuden hetkellisyydestä. Syntyy laajentunut tietoisuus, joka muun muassa kattaa menneisyyden tapahtumia ja mahdollistaa ihmisellä myös elämäkerrallisen minuuden. Omaelämäkerrallisen itsen taustaedellytys on ydintietoisuus. Omaelämäkerrallisen itsen alku edellyttää ydinitseen läsnäoloa. Omaelämäkerrallinen muisti puolestaan mahdollistaa muun muassa tietämisen siitä mitä olen ollut, kuka olen ja minne olen menossa. Laajentunut tietoisuus ja omaelämäkerrallinen minä mahdollistavat ihmisen liittymisen kulttuuriin ja kulttuurin kehityksen. Ihminen ei ole enää hetkellisen ajan ja paikan vanki. Ihminen voi myös tietoisesti muokata ja muuntaa kokemuksiaan joskus myös todellisuutta vastaamattomiksi. Laajentuneen tietoisuuden suuria saavutuksia ovat

ihmisen luovuus, omatunto, moraalit ja kieli kaikessa monimuotoisuudessaan ja runsaudessaan. (Damasio 2000, 160-168; 179-206.)

Damasiolla on moniakin tapauskuvauksia, jotka valottavat sitä, onko omaelämäkerran tietäminen ja omaelämäkerrallinen muisti välttämättömiä itsensä tietoiselle kokemiselle, haluamiselle, tavoitteiden olemassaololle, toimijana olemiselle tai sille, että voi yleensä kokea olevansa inhimillinen persoona. Kuvatut tapaukset ovat henkilöitä, jotka joko vammautumisen tai sairauksien vuoksi kärsivät merkittävästä aivotointojen häiriöistä tai joidenkin toimintojen täydellisestä puuttumisesta, minkä seurauksena omaelämäkerrallinen muisti on kadonnut tai se on olemassa vain luurankomaisina jäännöksinä.

Potilaalla R. B. oli herpesviruksen aiheuttama vakava aivotulehdus, joka oli tuhonnut amygdalan, hippokampuksen ja suuren osan otsalohkon sivuilla olevia aivokuorialeueita. Tuhot ilmenivät muun muassa vaikeana muistinmenetyksenä. Menneisyydestään R.B. kykeni muistamaan vain joitakin irrallisia ja satunnaisen tuntuisia asioita. Hän oli menettänyt kyvyn oppia uusia asioita ja lähimuistin kesto oli noin 40 sekuntia. Tulevaisuutta hän ei kyennyt ajattelemaan eikä käsittelemään. Kuitenkin hänellä oli jonkinlainen minä. Hän kykeni vaivatta käyttämään sanaa ”minä”, ja osasi pyytää itselleen kahvia.

R.B. oli omalla tavallaan onnellinen ihminen, koska hän oli menettänyt aivoista juuri ne alueet, jotka liittyvät kielteisiin tunteisiin, masennukseen ja uhkan kokemiseen. Hän koki kaikki tilanteet ja asiat pelkästään myönteisinä! Hän voi aina erinomaisesti eikä liittänyt itseensä mitään kielteisiä tuntemuksia. Hän kuvasi onnellisista perhejuhlista ja väkivaltatilanteista otettuja valokuvia samalla myönteisellä tavalla. Lisäksi hänen kykynsä käsitellä itseä ja sosiaalisia tilanteita oli vakavalla tavalla heikentynyt.

Vaurioista ja lähes täydellisestä omaelämäkerrallisen muistin puuttumisesta huolimatta hänellä oli jonkinlainen selvä minuus, joka ei siis tällä perusteella ole ainakaan mikään ilmiö, jota voisi kuvata kaikki tai ei mitään -periaatteella, vaan ehkä jotenkin asteittain vaihteleva ja ilmeisen moniulotteinen. – Tapauksen perusteella on tietenkin mahdotonta sanoa mitään siitä, millainen tilanne olisi ollut, jos aivojen vauriot olisivat olleet jo syntyessä. (Lähteenä tässä lähinnä Churchland 2004, 88-90.)

Damasion (2000, 108-116) kuvaama Davidin tapaus on hyvin samankaltainen kuin edellinenkin. Davidilla oli myös aivotulehdus, joka oli tuhonnut ohimolohkot ja hippokampuksen, ja hänkin kärsi vaikeasta muistin menetyksestä. Lyhytaikainen työmuisti kuitenkin toimi. Hän kuitenkin muisti nimensä ja joidenkin lähisukulaisien nimet, mutta ei tunnistanut heitä kuvista. Itsensä hän tunnisti vain nuorena otetuista valokuvista. Vaikka Damasio oli hoitanut ja tutkinut potilastaan jo 20 vuotta, tämä ei ollut selvillä kuka tämä oli, vaan saattoi nimittää lääkäriään esimerkiksi nimeltä mainitukseksi serkukseen. Vammoistaan huolimatta David kykeni pelaamaan tammipeliä ja jopa voittamaan. Voiton lähestyminen tuotti hänelle asianmukaisia emootioita. Hän kykeni olemaan aktiivisesti ja tarkkaavaisesti läsnä ja hän oli tietoinen itsensä ja ympäristön suhteesta. Hän kuitenkin joutui rajoittumaan välittömästi läsnäolevaan ja yleiseen. Davidin laajentunut tietoisuus oli heikentynyt. Sosiaalisen yhteisön toimintaa koskeva tieto oli täysin hänen tavoittamattomissaan.

Damasio (2000, 116) päätelee Davidin tapauksen perusteella, että erityinen faktatieto ei ole ydintietoisuuden edellytys. Vaikka omaelämäkerrallinen muisti ei toimi ja itsestä on jäljellä vain satunnaisia ja irrallisia muistumia, perusminuus on kuitenkin selkeästi olemassa.

Vastaavia tapauselostuksia neurologisesta kirjallisuudesta olisi poimittavissa monia muitakin. Niiden perusteella on vahvaa näyttöä siitä, että ainakaan omaelämäkerrallisen muistin katoaminen ei tuhoa ihmisen minuutta. Minänä olemiseen ei tarvita kerrottavissa olevaa elämäntarinaa. Ihmisellä on minuus ja hän on tietoinen perusoona vakavista vaurioista huolimatta.

Joseph LeDoux ja synaptinen minä

Joseph LeDoux on Damasion tavoin neurologi, jonka kiinnostuksen kohteena ovat myös olleet erityisesti emootiot, ja myös hän hahmottelee neurologialähtöistä minäteoriaa (LeDoux 2003). Kimmo Pietiläinen käyttää tässäkin yhteydessä käännoksessään sanaa itse, jonka seuraavassa kuitenkin muutan sanaksi minä. LeDoux'n pai-

notukset ovat kuitenkin hieman Damasion ajattelusta poikkeavia ja peruskysymyksenä on se, ”miten aivot tekevät minusta sen joka olen” (LeDoux 2003, 11). Suuri osa vastauksen aineksista on jo olemassa, mutta palapeliä ei vielä ole koottu. Tätä hän itse yrittää kirjassaan *Synaptinen itse* (2003). Hän toteaa minän olevan luonteeltaan psykologinen, sosiaalinen, moraalinen, esteettinen tai jopa spirituaalinen ja neurologin tehtävä on selittää miten tämä mahdollistuu ja syntyy (LeDoux 2003, 11-12). Faktana LeDoux (2003, 13) pitää sitä, että ”ihminen ei synny ennakkolta kokoon pantuna vaan hänet liimataan kokonaisuudeksi elämän mittaan”. Aina kun ihmisyksilö rakennetaan, tulos on erilainen. Syyksi hän toteaa kaksi tasavertaista asiaa eli yksilön geenit ja kunkin yksilön ainutlaatuiset elämäkokemukset. Molemmat tuottavat ihmisen mielen ja käytäytymisen ilmiöt vaikuttamalla aivojen synaptiseen järjestykseen. Kasvatus ja luonto toimivat rinnan samalla tavalla aivoja muokaten. Aivot taas ovat joustava järjestelmä, jota kokemus herkästi muovaa. Oppiminenkin kuitenkin perustuu geneettisesti ohjelmoituihin kykyihin, eli tässäkin luonto ja kulttuuri toimivat yhdessä. Oppimisen synaptinen tulos ”muisti” on keskeinen tekijä koko elämän jatkuvassa persoonallisuuden muovautumisen tapahtumassa: *”Tietomme siitä, keitä olemme, mitä ajattelemme itsestämme, mitä muut ajattelevat meistä ja miten tyypillisesti reagoimme tietyissä tilanteissa, on suurelta osin opittu kokemuksen kautta, ja tämä tieto on muistin ansiosta käytössämme”* (LeDoux 2003, 18-21). Aivojen toiminnasta taas suuri osa tapahtuu tietoisuuden ulkopuolella ja suuri osa ihmisen toiminoista on automaattisia niin, että ne eivät tule tietoisuuteen edes jälkikäteen.

LeDoux (2003, 31-33; 39; 40) tekee käsitteellisiä erotteluja, jotka täsmentävät mielestäni toimivalla tavalla minän käsitettä ja helpottavat sen selvittämistä, onko eläinten yhteydessä mielekäs-tä puhua minästä. Kaikilla eläimillä on minä, mutta vain ihminen on persoona. Minimaalinen minä perustuu biologisiin prosesseihin, narratiivinen tarinaminä taas on sosiaalinen, vuorovaikutukseen, oppimiseen ja kulttuuriin perustuva. Koska aivot ovat aina mukana ympäristöönkin liittyvissä prosesseissa, biologia ja kulttuuri ovat yhdessä mukana myös sosiaalisen/narratiivisen minän tapahtumissa. Ihmisellä on sekä implisiittinen, tietoisuudesta riippumaton minä,

että tietoinen eksplisiittinen minä. Edellinen voi olla sellaisillakin eläimillä, joilta puuttuu tietoisuuden kyky.

Täsmällistä tieteellistä minän määritelmää LeDoux ei esitä, mutta näkemyksensä hän kokoaa huomionarvoisia asioita kattavaksi luetteloksi (2003, 43): *”Mielestäni minä on eliön fyysinen, biologinen, psykologinen, sosiaalinen ja kulttuurinen kokonaisuus. Vaikka se on yksikkö, se ei ole jakamaton. Se sisältää asioita, jotka tunnemme ja asioita joita emme tunne, asioita jotka muut tietävät meistä, mutta joita me emme havaitse. Siinä on piirteitä, joita ilmennämme ja peitämme ja muita joihin emme yksinkertaisesti vetoa. Se sisältää sen, mitä haluaisimme olla samoin kuin sen millaisiksi emme haluaisi tulla.”* Tämän kaiken aivot toteuttavat sellaisina kuin ne biologian ja oppimisen vaikutuksesta kulloinkin ovat.

Johtopäätöksiä

Gallupin kokeiden ja monien muiden samantapaisten koeasetelmien perusteella voi esittää, että jos minuutta ei määritellä suoraan kielen avulla, ainakin kehittyneimmillä kädellisillä ihmisen lisäksi on jonkinlainen minuuus tai minuuden esimuoto. Sosiaalipsykologiassa perinteisesti esitettyä ajatusta, että vain ihmisellä on minuuus, on syytä tarkistaa. Minuuuskin on evoluution tuote, joka ilmaantuu vähitellen biologisen kehityksen myötä.

Sosiaalipsykologian tavanomaiset minuuden ja identiteetin käsitteet ovat likimäärin vastineita Damasion omaelämäkerralliselle itselle. Damasio liittää minuuden kehityksen tietoisuuden kehitykseen. Ympäristön ja oman tilan tietoinen tunnistaminen on kehittynyt, koska siitä on evoluutioprosessissa ollut monin tavoin hyötyä. Suuri ero Damasion ja sosiaalipsykologian valtavirran kesken on käsityksissä kielen merkityksestä. Perinteiset teoriat ovat esittäneet, että kielen käyttöönotto tuottaa tietoisuuden. Damasion mukaan tietoisuus ainakin jossakin muodossa on kielen edellytys. Kehittynyt minuuus voi olla myös sellaisella ihmisellä, jolla ei ole kieltä lainkaan käytettävissään, eli muun muassa vaikeasti afaattisilla. Minuuus, persoonana oleminen tai ihmisyyys yleensä ei edellytä kieltä, vaikka se toki antaakin monia mahdollisuuksia ja laajentaa ihmisen maailmaa.

Lähteet

- Bekoff, Marc & Sherman, Paul, W. 2004: Reflections on animal selves. *Trends in Ecology & Evolution*, Vol. 19, No 4 April, 176-180.
- Churchland, Patricia, S. 2004: Neurofilosofia. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Damasio, Antonio 2000: Tapahtumisen tunne. Miten tietoisuus syntyy. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Damasio, Antonio 2001: Descartesin virhe. Emootio, järki ja ihmisen aivot. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Damasio, Antonio 2003: Spinozaa etsimässä. Ilo, suru ja tuntevat aivot. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Gallup, G.G. Jr. 1982: Self-awareness and the emergence of mind in primates. *American Journal of Primatology* 2., 237-248.
- LeDoux, Joseph 2003: Synaptinen itse, Miten aivot tekevät minusta minut. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Premack, D. & Woodruff, G. 1978: Does the chimpanzee have a theory of mind. *Behavioral and Brain Sciences* 1., 515-526.
- Vogeley, Kai & Fink, Gereon, R. 2003: Neural correlates of the first-person-perspective. *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 7, No1 January, 38-42.

Pekka Kuusela

Realismi ja sosiaalisen identiteetin episteeminen status

Modernista minäpsykologiasta postpositivistiseen realismiin

Identiteetin ja minuuden käsitteet ovat tunnetusti suosittuja sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa. Sosiologiassa ja sosiaalipsykologiassa on tehty lukemattomia tutkimuksia kulttuuristen alaryhmien ja etnisten vähemmistöjen identiteetin rakentumisesta, ammatti-identiteeteistä, nationalismista ja identiteetin muutoksesta eri ikäkausina. Minuudesta kirjoitetaan nykyään myös paljon, oli sitten kyse emootioista, minäkuvan muodostumisesta, minän moninaisuudesta, mielenterveydellisistä häiriöistä, minuuden ja kulttuurin yhteydestä, tunnustamisesta tai vaikkapa “minuuden sosiaalisesta konstruoinnista”. Minuuden ja identiteetin käsitteet olivat esillä tutkimuksessa jo suhteellisen varhain 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa. Esimerkiksi G. H. Meadin tuotannosta löytyy runsaasti pohdintaa siitä, miten ihmisen minuus rakentuu ja mikä on sosiaalisen yhteisön rooli tässä prosessissa.

Historiallisesti identiteetin ja minuuden käsitteiden alkupe-
rä on filosofiassa, kuten monien muidenkin sosiaalitieteellisten ja psykologisten käsitteiden. Ollennainen ajallinen viitepiste sijoituu 1900-luvun alkuun. Modernin minäpsykologian aloittajana on pidetty amerikkalaista psykologia ja filosofia William Jamesia (1950a; 1950b). Hän käsitteli vuonna 1890 ilmestyneessä kaksiosaisessa *The Principles of Psychology* -teoksessaan (Psykologian periaatteet) psykologian perusteita, aivotoimintaa, ihmisen minuuden luonnetta sekä erilaisia psykologisia toimintoja, kuten assosiaatiota, aikaa, muistia, aistimuksia, mielikuvitusta, esineiden, tilan ja todellisuuden havaitsemista, perustelemista, tunteita, vaistoja ja esimer-

kiksi tahtoa. Lähes kaikki ovat kysymyksiä, joita pohditaan vieläkin minäpsykologisessa kirjallisuudessa.

Jamesin teoksen sisällöllä on kiinnostava yhtymäkohta nykyiseen keskusteluun minuudesta ja identiteetistä. Yhteys liittyy siihen, että minuutta, tunteita ja tietoa koskevassa tutkimuksessa pohditaan edelleen biologian, psykologisen ja sosiaalitieellisen näkökulman merkitystä. Keskustelun linjat ulottuvat evoluutiopsykologiasta postmoderniin psykologiaan ja sosiaalipsykologiaan. Evoluutiopsykologisessa tarkastelussa kiinnostuksen kohde on ihmisen yleisissä lajityypisissä ominaisuuksissa ja adaptaatiossa. Postmodernin tarkastelun näkökulmasta minuus näyttäytyy taas muuttuvana, kielellisenä ja kulttuurisesti tuotettuna asiana. Biologisen reduktionismin ja postmodernin relativismin väliin sijoittuu näkemys, jossa minuus nähdään essentialistisesti sisäisistä ja melko muuttumattomista ominaisuuksista rakentuvana ilmiönä. Minuus- ja identiteettitutkimuksessa uutena, edellisistä näkemyksistä poikkeavana näkemyksenä voidaan pitää realistista minuus- ja identiteettiteoriaa. Siitä suuntauksen kehittäjät käyttävät myös nimitystä postpositivistinen realismi. Tämä alun perin kirjallisuustieteellisestä tutkimuksesta liikkeelle lähtenyt suuntaus edustaa uudenlaista hahmotusta identiteetin rakentumisesta, ja esimerkiksi Margaret S. Archerin (2000; 2004) toimintateoreettisella tarkastelulla on yhtymäkohtia siihen.

Esittelen ja analysoin sitä, mitä realismi tarkoittaa minuuden ja identiteetin tutkimuksessa ja millaisia vahvuuksia sillä on verrattuna aikaisempiin suuntauksiin. Lähtökohtanani on Satya P. Mohantyn (1992) ja Paula M. L. Moyan (2000a, 2000b) pohdinnat kokemusten roolista ja identiteetin kulttuurisesta rakentumisesta. Lähdän liikkeelle yleisemmin minuuden ja identiteetin tutkimuksen perinteistä. Sen jälkeen siirryn Moyan perustaviin pohdintoihin. Sitten tuon esille Archerin (2000; 2003) näkemyksen reflektiosta ja identiteetin muodostumisesta. Ne pohjautuvat hänen näkemyksiinsä sosiaalisesta realismista, jossa subjektiivisia ja yksilöllisiä kokemuksia pidetään objektiivisina. Realismi on suuntauksena vielä suhteellisen tuntematon minuuden ja identiteetin tutkimuksessa, eikä sen historiakaan ole pitkä. Kyse on myös epäyhtenäisestä näkökulmasta. Sitä ovat kehitelleet lähinnä Mohanty, Moya ja Archer omilla tahoillaan tietämättä toistensa tuotannosta sen enempää

(esim. Archer ei tunne Mohantyn tai Moyan tuotantoa, vaikka onkin kiinnostunut samoista kysymyksistä kuin he; ja päinvastoin¹). Perinteellä on omat juurensa. Ne liittyvät marxismiin, realismin perinteeseen filosofiassa ja ei-reduktionistiseen tieteenfilosofiseen lähestymistapaan. Nämä seikat jäävät seuraavassa vähemmälle huomiolle. Tarkastelen etupäässä postpositivistisen realismin ja sosiaalisen realismin perusoletuksia ihmisen toiminnan luonteesta, minuudesta ja identiteetistä.

Sosiaalinen identiteetti, yhteiskunta ja postpositivistinen realismi

Postpositivistisen realismin syntymiselle tärkeä artikkeli on Satya P. Mohantyn essee *The Epistemic Status of Cultural Identity: On Beloved and the Postcolonial Condition*² (Kulttuurisen identiteetin episteeminen status: Rakastetusta ja jälkikolonialistisesta tilanteesta). Se ilmestyi hänen laajemmassa kirjassaan kirjallisuusteorian perusteista (*Literary Theory and the Claims of History. Postmodernism, Objectivity, Multicultural Politics*; Kirjallisuusteoria ja historiaa koskevat väitteet. Postmodernismi, objektiivisuus ja monikulttuurinen politiikka) 1990-luvun alussa. Mohantyn (1992) teoksen nimi voisi olla muotoiltu toisinkin. Kyse on lähinnä kulttuuriteorian perusteiden tarkastelusta, eikä esimerkiksi psykologisten minuus- ja identiteettiteorioiden erittelystä. Mohanty kritisoi kirjallisuus- ja kulttuurintutkimuksessa vaikuttaneita poststrukturalistisia ja -moderneja näkemyksiä. Hänen mukaansa kokemusten ja identiteetin välinen suhde on luonteeltaan syvempi filosofinen kysymys, kuin mitä poststrukturalismia ja -modernismia edustaneet teoreetikot ovat esittäneet. Kulttuurisen identiteetin epistemologiaa eli tietoo-oppia tarkastelemalla Mohantyn tavoitteena oli rakentaa vallitsevien valtasuuntausten eli essentialismin ja postmodernismin ongelmat ylittävä näkemys kulttuurisesta identiteetistä.

Essentialistisen ajattelun mukaan sosiaalisen ryhmän jäsenten identiteetti on vakaa ja enemmän tai vähemmän muuttumaton. Tätä selittää se, että identiteetti rakentuu yhteisille kokemuksille. Postmodernit identiteettiteoreetikot sen sijaan väittävät, että iden-

titeetti on päinvastoin konstruoitu, ristiriitainen ja historiallisesti muuttuva. Heidän mukaansa identiteetti ja minuus nimenomaan tuotetaan. Se ei perustu kokemukseen, joka ei voi olla koskaan objektiivisen tiedon lähde. Postpositivistisen näkemyksen ideana onkin nähdä kokemukset aidosti merkittäviksi identiteetin muodostumisessa.

Mohanty (1992) käsittelee siis esseessään postpositivistisen realismin mukaista näkemystä identiteetistä. Lähtökohtana on pari esimerkkiä. Nämä ovat feministiksi kääntyneen Alicen kokemusten analyysi ja pohdinta Toni Morrisonin vuonna 1987 ilmestyneestä romaanista *Beloved* (suomennettu nimellä *Minun kansani, minun rakkaani*, 1988). Rakkain käsittelee amerikkalaisen yhteiskunnan orjuuden historiaa. Päähenkilöt ovat Sethe, orjuuden elänyt nainen, ja Paul D. Kehityskuvauksessa Paul D ymmärtää vähitellen Sethen maailmaa ja huomaa omien näkemystensä rajoittuneisuuden. Alicen esimerkissä kyse on filosofi Naomi Schemanin tunnetuksi tekemästä kuvauksesta. Se selittää anti-individualistisesta näkökulmasta vihan muodostumista. Esimerkissä Alice-niminen nainen osallistuu feministiseen ryhmään. Se kohottaa hänen tietoisuuttaan yhteiskunnan hierarkioista ja sukupuolijärjestelmän olemassaolosta. Feministisen ryhmän tarjoama selitys ympäröivän maailman toiminnasta järjestää Alicen kokemusmaailmaa. Se tuottaa hänelle kuvauksen naisen paikasta maailmasta ja antaa selityksen hänen kohtaamilleen asioille. Niistä kehittyä hänelle kuvaus maailman toiminnasta ja hänen asemastaan yhteiskunnassa. Feminismin antamaa kuvausta voidaan pitää teoreettisena hahmotuksena siitä, mitä ”olla nainen” tarkoittaa miesvaltaisessa yhteiskunnassa. Osallistuminen feministiseen ryhmään antaa myös selityksen masennukseen ja syyllisyyden tunteisiin. Alice havaitsee, että niiden alla on tukahtunutta vihaa. Se on kääntynyt häntä itseään vastaan. Ryhmään osallistuminen vahvistaa

---

1 Moya (2000a) mainitsee yhdessä Michael Hames-Garcían kanssa toimittamansa teoksen johdannossa Bhaskarin tuotantoa käsittelevän Andrew Collierin teoksen, muttei käsittele suuntausta sen tarkemmin.

2 Mohantyn esse on ilmestynyt myös Paula M. L. Moyan ja Michael R. Hames-Garcían (2000) toimittamassa kokoelmassa, jossa se on sijoitettu kirjan alkuun. Itse teoksessa kirjan kirjoittajat kommentoivat omissa artikkeleissaan Mohantyn ajattelua. Se on yleisemmin arvioituna koko postpositivistisen realismin minuus- ja identiteettiteorian kannalta ehdottomasti tärkein yksittäinen artikkeli ja sisältää näkemyksen keskeiset argumentit.

Alicen luottamusta omiin kokemuksiinsa. Tällä on se seuraus, että Alice tuntee vihaa yhteiskunnan rakenteita ja hierarkioita kohtaan. Viha ei ole enää epämääräistä. Sillä on rationaalinen taustansa. Ymmärrystä sosiaalisen maailman luonteesta voidaan pitää objektiivisenä kuvauksena Alicen sosiaalisesta sijoittumisesta yhteiskuntaan, sillä kyse on todellisista yhteiskunnassa vaikuttavista voimista.

Mohanty korostaa sitä, että kulttuurinen identiteetti ei ole vain sattumanvaraisesti syntynyt kuvaus maailmasta. Sitä voidaan pitää teoreettisena kuvauksena. Se auttaa jäsentämään maailman toimintaa ja selittää yhteiskunnassa tapahtuvia asioita. Esimerkiksi feminismin mukainen kuvaus sosiaalisista hierarkioista on tietyllä tavalla objektiivinen kuvaus sukupuolen mukaan kerrostuneesta todellisuudesta. Postpositivisen realismin näkemys identiteetistä korostaakin identiteetin kognitiivista puolta. Sen näkökulmasta essentialismin ja postmodernistisen lähtökohta on vakavasti puutteellinen. Käytännössä kumpikaan suuntaus ei huomioi sosiaalisen ja kulttuurisen identiteetin todellista episteemistä ja poliittista monimutkaisuutta. Mohanty kuvaa identiteetin sisältöä:

Whether we inherit an identity – masculinity, being black – or we actively choose one on the basis of our political predelections – radical lesbianism, black nationalism, socialism – our identities are ways of making sense of our experiences. Identities are theoretical constructions that enable us to read the world in specific ways. It is in this sense that they are valuable, and their epistemic status should be taken very seriously. In them, through them, we learn to define and reshape our values and our commitments, we give texture and form to our collective futures. (Mohanty 1992, 216.)

Postpositivistinen näkemys johtaa ei-relativistiseen käsitykseen identiteetistä. On olemassa parempia ja huonompia sosiaalisia ja poliittisia teorioita kuvaamaan sellaisia asioita kuin maskuliinisuutta, pitkäaikaistyöttömän asemaa yhteiskunnassa tai homoseksuaalisen vähemmistön kokemaa yhteiskunnallista sortoa. Hyvät sosiaaliset ja poliittiset teoriat antavat mahdollisuuden myös uusien tosiasioiden havaitsemiseen. Esimerkiksi homoseksuaalisuuden sairausluokittelussa on ollut kyse uskonnollisiin, mystiikkaan ja pseudotieteellisiin ajatuksiin perustuvista psykiatrisista ja psykoanalyttisistä kuvauk-

sista. Ne ovat tuottaneet samalla kuvauksen yhteiskunnallisen vähemmistön edustajista (ks. Stålström 1997). Kuvaus on osoittautunut ideologiseksi ja sortanut vähemmistöä. Lähinnä psykoanalyttikoiden ja psykiatrien ylläpitämä myytti homoseksuaalisuudesta sairautena on myös osoitettu tieteellisessä mielessä pätemättömäksi ja ihmisoikeuksien vastaiseksi (Stålström 1997). Homoseksuaaleiksi kuvattujen ihmisten kokemuksia näkemys ei ole tehnyt ymmärrettäväksi heille itselleen, kuten hyvän teorian tulisi tehdä.

Postpositivistisella realismilla on Mohantyn (1992) mukaan tiettyjä ansioita, jos lähestymistapaa arvioidaan kulttuurisen identiteetin selitysmallina. Ensinnäkin: sen mukaan identiteetti ei ole täysin sattumanvarainen asia, joka vain valitaan kaupan hyllyltä. Se on teoria sosiaalisesta todellisuudesta ja ihmisen paikasta siinä. Identiteetin valinta ei siis synny tyhjältä pöydältä. Se kuvastaa sitä sosiaalista tilannetta, missä ihminen elää. Sen sisältöä voidaan pitää kognitiivisena ja teoreettisena kuvauksena. Identiteetti on näin samanaikaisesti konstruoitu ja todellinen. Esimerkiksi Schemanin kuvaama Alice tuottaa itselleen teoreettisesti konstruoidun identiteetin osallistuessaan tietoisuutta kohottavaan ryhmään. Jos tämä identiteetti kuvaa adekvaatisti yhteiskunnan hierarkioita ja sukupuolijärjestelmää, on tämä sosiaalinen ja kulttuurinen identiteetti oikea kuvaus Alicen sosiaalisesta sijoittumisesta ja intresseistä. Sosiaalinen sukupuoli (*gender*) on modernissa yhteiskunnassa sosiaalinen tosiasia. Se on kausaalisesti relevantti selittämään Alicen kokemuksia ja hänelle tarjolla olevia valintoja ja mahdollisuuksia. Toiseksi: realistinen identiteettiteoria tarjoaa myös mahdollisuuden erotella toisistaan legitimit identiteetit näennäisistä ja valheellisista (*spurious*). Identiteetit eroavat siinä, miten ne selittävät sosiaalista rakennetta. Alicen tapauksessa hänen ja hänen isänsä viha ei ole yhtä oikeutettua sukupuolittuneessa yhteiskunnassa. Kolmanneksi: postpositivistisen realismin mukaan sorretuilla on episteeminen etuoikeus kokemuksiinsa ja identiteettiinsä ilman relativismin mukanaan tuomia ongelmia. Ulkopuolisten episteeminen perspektiivi on osittainen ja sosiaalisen sijainnin mukainen. Kognitiivinen näkemys kokemuksesta tarkoittaa, että kokemuksen totuussisältöä on mahdollista arvioida ja jakaa se mahdollisesti muiden kanssa. (Mohanty 1992, 229-234.)

Paula L. M. Moyan (2000a; 2000b) pohdinta identiteetistä liittyy läheisesti Satya Mohantyn näkemyksiin. Hän on hyödyntänyt tutkimuksessaan postpositivistisen realismin mukaista näkemystä identiteetistä sekä koonnut yhdessä Michael R. Hames-Garcían (2000) kanssa toimittamaansa teokseen *Reclaiming Identity. Realist Theory and the Predicament of Postmodernism* (Identiteetin pelastaminen. Realistinen teoria ja postmodernismin ahdinko) artikkeleita aihepiiristä. Niiden kantavana ajatuksena on lähteä liikkeelle postpositivistisen realismin mukaisesta identiteettiteoriasta homo- ja lesbotutkimuksen alueella, etnisten vähemmistöjen kulttuurisen identiteetin tarkastelussa ja identiteettipolitiikan tarkastelussa. Postpositivistinen realismi mahdollistaa kokemuksellisen puolen ymmärtämisen. Identiteetti nähdään lähestymistavassa teoreettiseksi konstruktioksi vallitsevasta sosiaalisesta kontekstista. Tämä tekee mahdolliseksi selittää identiteetin muutosta.

Moyan (2000b) tarkastelun lähtökohtana on erityisesti Cherrié Moragan tuotanto ja chicano-feminismi. Postmodernia kyborgi-tutkimusta edustava Donna Haraway on esimerkiksi tulkinnut chicano-hahmot rajat ylittäviksi, sekoittaviksi ja tuhoaviksi postmoderneiksi kyborgeiksi, eli monista kulttuurisista aineksista koostuviksi olennoiksi. Chicanot eivät voi vaatia itselleen kulttuurista tai rodullista puhtautta espanjalaisten, intiaanien ja afrikkalaisten jälkeläisinä. Harawayn mukaan he ovat ei-eikä-rodullisen statuksen, epäselvän historiallisen taustan ja monimerkityksellisen kansallisen identiteetin johdosta kyborgeja. Moyan mukaan Haraway, samoin kuin myös Judith Butler, tulkitsevat väärin chicano-kulttuuria ja Cherrié Moragan tuotantoa. Heidän edustamansa postmoderni näkemys tekee ongelmalliseksi hahmottaa sitä, kuka kuuluu meihin ja kuka ulkopuolisiin, kuka on sorrettu ja kuka sortaja, keillä on samat tavoitteet ja keillä on vastakkaiset pyrkimykset.

Realistinen identiteettiteoria mahdollistaa tarkastelun siitä, kuinka rotuun, sosiaaliseen luokkaan, sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvät sosiaaliset kategoriat toimivat yksilötasolla ilman, että yksilöitä palautetaan näihin sosiaalisiin luokituksiin. Moya puhuu episteemisestä etuoikeudesta. Käsityksen mukaan sorretuilla ryhmillä on episteeminen etuoikeus yhteiskunnassa vaikuttaviin vallan järjestyksiin, koskivatpa ne sitten rotua, yhteiskunnallista asemaa, seksuaalisuutta tai sosiaalista sukupuolta. Sorrettu asema ei

tuota automaattisesti kenellekään parempaa tietoa yhteiskunnan toiminnasta. Asema tarjoaa informaatiota yhteiskunnan hierarkioista. Sosiaalisen todellisuuden ja yksilöllisen elämän välissä ovat kokemukset. Ne ovat subjektiivisia. Moya (2000b) tarkoittaa kokemuksilla tiettyjen tilanteiden tai tapahtumien henkilökohtaista havaitsemista, kohtaamista ja läpikäymistä. Kokemukset eivät ole ulkoisia asioita. Yhteys yksilölliseen maailmaan syntyy siitä, että me tulkitsemme tapahtumia kognitiivisesti. Tulkinnat puolestaan rakentuvat yhteiskunnassa vaikuttavista ideologioista ja ”teorioista”. Moya ei pidä olennaisena asiana kokemuksen teoreettista välittyneisyyttä. Merkittävää on se, että kokemukset sisältävät välittyneessä muodossaan kognitiivisen osatekijän. Sen kautta me saamme tietoa maailmasta.

Postpositivistinen identiteettiteoria rakentuu tiettyjen periaatteiden varaan. Ne määrittävät realistisen identiteettiteorian ominaislaatua lähestymistapana. Moya (2000b, 80-87) listaa kaiken kaikkiaan kuusi perusoletusta. Niissä määritellään sosiaalisten kategorioiden luonteenlaatua, kokemusten roolia, kognitiivisen komponentin asemaa, identiteetin arvoa, identiteetin yhteyttä sosiaaliseen todellisuuteen sekä vastakkaisten näkemysten paikkaa:

1. Erilaiset sosiaaliset kategoriat, jotka muodostavat yksilön sosiaalisen paikan (*location*) yhteiskunnassa, ovat kausaalisesti yhteydessä yksilön kokemuksiin. Esimerkiksi rodullisesti valkoiseksi koodatun yksilön kohtaamat tilanteet ja kokemukset poikkeavat huomattavasti siitä, mitä ne ovat rodullisesti mustaksi koodatun yksilön kohdalla, olipa sitten kyse Yhdysvalloista tai Pohjoismaista. Vastaavasti taloudellisesti varakkaan libanonilaisen miehen kohtaamat tilanteet ja niihin liittyvät kokemukset ovat toisenlaisia kuin samasta maasta kotoisin olevan varattoman pakolaisnaisen kokemukset. Näin ollen yksilön kokemusten ymmärtämiseksi on otettava huomioon kaikki ne sosiaalisesti, kulttuurisesti ja historiallisesti tärkeät tekijät, jotka ovat hänen yhteiskunnallisen asemansa kannalta merkittäviä.
2. Yksilön kokemukset vaikuttavat hänen kulttuuriseen identiteettiinsä, mutta eivät kokonaan määrää sitä. Se, miten

yksilöt tulkitsevat kokemuksiaan, vaihtelee ajan, tilanteen ja yksilöllisten seikkojen osalta. Nainen voi tulkita aviomiehensä mustasukkaisuuden johtuvan esimerkiksi romanttisesta rakkauskäsituksesta tai patriarkaalisesta sukupuolijärjestelmästä. Vastaavalla tavalla *McDonaldsin* palveluksessa oleva nuori voi tulkita yrityksen tiukan organisaatiokulttuurin edistykseksi amerikkalaiseksi liiketoiminnaksi tai globaalin markkinatalouden äärimuodoksi, jos hän on samanaikaisesti mukana neoliberaalia talouspolitiikkaa vastustavassa liikkeessä ja vihreä kansalaisaktivisti; mainittu kombinaatio lienee käytännössä mahdoton.

3. Identiteetin kognitiivinen osatekijä tekee mahdolliseksi tulkita väärin tai virheellisesti asioita, jotka tapahtuvat meille. Me emme anna automaattisesti yhteiskunnallisesti oikeita tulkintoja kokemuksillemme. Seksuaalisen ahdistelun kohteeksi joutuneet opiskelijanaiset eivät koe auktoriteettiasemassa olevan miespuolisen professorin kaksimielisiä puheita ja tungettelua merkiksi yhteiskunnan sukupuolittuneista rakenteista ja sosiaalisesta vallankäytöstä. Se voi olla heidän mielestään kenties vain oire ylienergisydestä. Myöhemmin, feministisen vallituksen ja uusien vastaavanlaisten kokemusten myötä käsitys saattaa kuitenkin muuttua sellaiseksi, että kyse on todellakin koko yhteiskuntaa ja kulttuuria hallitsevista rakenteellisista tekijöistä.

4. Tietyillä identiteeteillä on suurempi episteeminen arvo, koska ne pystyvät selittämään paremmin yksilön kokemuksia ja sosiaalista asemaa. Käsitteiden mukaan me todennamme sosiaalisen identiteetin sisältöä jatkuvasti arkielämässämme. Identiteetti ei ole liioin itsestään selvä, muuttumaton tai kiistaton, eikä liioin absoluuttisen fragmentaarinen, ristiriitainen tai epävakaa. Arkielämässä me todennamme jatkuvasti identiteetin sisältöä ollessamme vuorovaikutuksessa yhteiskunnan kanssa. Tässä prosessissa identiteettimme kyseenalaistuu ja myös muuttuu.

5. Kykymme hahmottaa sosiaalisen maailman toimintaa on sidoksissa siihen, miten tunnistamme ja ymmärrämme oman sosiaalisen asemamme sosiaalisia, poliittisia, taloudellisia ja episteemisiä seurauksia. Näin ollen yksilön ymmärrys itsestään ja siitä maailmasta, jossa hän elää, on välittynyt hänen kulttuurisesta identiteetistään. Se voi taas kuvata enemmän tai vähemmän onnistuneesti hänen sosiaalista asemaansa. Se, että seksuaalisen häirinnän kohteeksi joutunut opiskelijanainen esimerkiksi ymmärtää esimiesasemaan liittyvän vallan ja hallinnan roolin, avaa hänelle ovea ymmärrykseen hänen todellisesta tilanteestaan naisena työelämässä ja yhteiskunnassa.

6. Vastarintaan nouseminen on tärkeää, jotta ymmärtäisimme maailmaa täsmällisemmin. Näkemys pitää sisällään sen, että hallitsevat ideologiat esittävät oman tulkintansa maailmasta. Vaihtoehtoiset konstruktiot ja selonteot sen sijaan mahdollistavat uudenlaisen tiedon siitä, mikä on tulkittu ”kauniiksi”, ”totuudeksi” tai ”oikeaksi”. Postpositivistisen realismin mukainen identiteettiteoria korostaa siis vastarintaan nousemista (*oppositional struggless*) episteemisesti etuoikeutetun aseman saavuttamiseksi, eli vallitsevien tulkintojen kritiikkiä. Tulkinat eivät synny automaattisesti, vaan edellyttävät toimijoiden omaa aktiivisuutta.

Edelliset periaatteet kokoavat siis postpositivistisen realismin mukaisen näkemyksen sisältöä. Ne on ymmärrettävissä metateoreettisiksi näkemyksiksi. Ne tiivistävät periaatteina sitä, millaiseen identiteettikäsitelyyn, toimijakuvaan ja näkemykseen sosiaalisen maailman luonteesta suuntaus perustuu.

Postpositivistinen realismi on käsitteenä sanahirviö. Se herättää varmasti monenlaisia mielipiteitä. Suuntauksen perusväite on sellaisenaan yksinkertainen. Sen mukaan yksilöt elävät yhteiskunnassa. Se on olemassa heistä riippumattomana todellisuutena, ja toimijat tulkitsevat kokemiaan tilanteita ja tapahtumia. Minuutta ja identiteettiä koskevan teoreettisen tarkastelun ongelmaksi voi nähdä sen, miten erilaisissa kehyksissä nähdään yhteiskunnan ja yksilön välinen suhde. Realistisessa suuntauksessa tavoitteena on lähteä liikkeelle siitä, että kokemukset perustuvat objektiivisesti olemassa

olevaan maailmaan, jota me tulkitsemme kognitiivisesti. Ihmisen minuus ja identiteetti ei ole siten puhtaasti subjektiivinen tai yksilöllinen asia.

Mohantyn (1992) ja Moyan (2000b) tarkastelussa jää kuitenkin avoimeksi se, mitä persoonallisella tai henkilökohtaisella identiteetillä ymmärretään. Minuutta ja identiteettiä koskevassa teoreettisessa tarkastelussa tehdään tavallisesti ero henkilökohtaisen ja sosiaalisen identiteetin välillä. Henkilökohtainen identiteetti tarkoittaa yksilön käsitystä itsestään, sosiaalinen taas hänen käsitystään itsestään erilaisten ryhmäjäsenyyksien kantajana, kuten äitinä, naisena, ammattinsa edustajana jne. Realistisessa perinteessä ei tehdä selvää erottelua asian suhteen. Kyse on halusta määritellä sosiaalinen identiteetti toisin kuin kulttuuri- ja kirjallisuusteorian suuntauksissa. Eurooppalaisessa sosiaalipsykologiassa on myös käsitelty paljon sosiaalisen identiteetin luonnetta 1990-luvun aikana. Näkemykset eivät ole täysin ristiriidattomia. Esimerkiksi Michael Billig (1995) on tarkastellut tuotannossaan kansallisuuden merkitystä identiteetin muodostumiselle. Näillä pohdinnoilla on yhteys realistiseen suuntaukseen. Postpositivistisen realismin mukaisessa identiteettiteoriassa on ollut silti selvemmin tavoitteena tehdä ymmärrettäväksi identiteetin muodostumisen sisältöä, yksilön suhdetta sosiaaliseen ja kulttuuriseen ympäristöön sekä identiteetin muuttumista. Billigin retorinen sosiaalipsykologia, postmodernit suuntauokset, narratiivinen minäpsykologia, poststrukturalismi tai sosiaalisen identiteetin teoria eivät huomioi sitä, että identiteetti on todellakin kognitiivinen konstruktio. Se voi olla oikea tai väärä kuvaus maailmasta. Se voi muuttua, sitä pohditaan elämänhistorian kuluessa ja se on tietyllä tavalla yhtenäinen.

Toimijuus, persoonallinen reflektio ja sosiaalinen realismi

Margaret S. Archerin (1995; 1996; 2000; 2003) tuotanto rakentuu realistisen yhteiskuntateorian mukaisille ajatuksille toimijuudesta. Archer on kehittänyt näkemyksiään kirjasarjassa, joka on kasvanut

vuosien varrella neliosaiseksi. Tarkastelua ohjaa rakenteen ja toimijuuden suhteen pohdinta. Se on peräisin jo 1970-luvulla esillä olleesta sosiologian teorian ja yhteiskuntateorian ”ikuisuuskysemyksestä”. Ongelmanasettelua on pohdittu erilaisissa sosiologisissa suuntauksissa. Rakenteen ja toimijuuden hahmottaminen on edennyt Archerin tuotannon kohdalla siten, että hän on käsitellyt kirjasarjansa kahdessa ensimmäisessä osassa kulttuurin ja yhteiskunnan ominaislaatuja. Näiden tarkastelujen jälkeen hän on siirtynyt toimijuuden problematiikan pariin pohtiessaan toimijan reflektion merkitystä realistisen yhteiskuntateorian kehityksessä.

Realistinen yhteiskuntateoria perustuu käsitykseen siitä, että toimijoilla on voimia ja alttiuksia toimia yhteiskunnassa. Me emme toimi vain passiivisesti sosiaalisten syiden pohjalta. Toimijoina meillä on kyky intentionaaliseen toimintaan, harkintaan, sitoutumiseen ja moraalisten päätösten tekemiseen. Me toisin sanoen tarkkailemme toimintaamme ja sosiaalista yhteisöä. Suhdetta yhteiskuntaan tai yhteisöön välittää toimijoiden oma aktiivisuus. Yhteiskunta ei vaikuta suoraan meihin, emmekä me toimi puhtaasti yksilöllisten syiden pohjalta. Välissä ovat rakenteet. Ne välittävät reflektion eli todellisuuden havainnoinnin ja yksilöllisen harkinnan kautta. Näkemyksellä on sukulaisuutta Mohantyn ja Moyan pohdintaan. Archer (2000) korostaa, että toimijat eivät muodosta näkemystään itsettään ja yhteiskunnasta täysin sattumanvaraisesti, eivätkä ulkoiset olosuhteet liioin määrittele rakenteellisesti yksilöllisiä ominaisuuksia. Archer pyrkii päinvastoin näkemään asian dialektisesti siten, että yksilön ja yhteiskunnan suhde on kaksinainen. Me vaikutamme yhteiskuntaan ja yhteiskunta vaikuttaa meihin yhteiskunnan ajallisen tapahtumisen virrassa.

Mohantyn ja Moyan näkemyksillä ei ole ollut yhteyttä Archerin rakenne-toimijuus-problematiikan pohdintaan. Archerin näkemykset ovat silti monessa suhteessa yllättävänkin samansuuntaisia postpositivistisen realismin kanssa. Yhdysiltä löytyy siitä, että hänen tuotantonsa tavoitteena on ollut ymmärtää sitä, mikä on rakenteen ja toimijuuden välinen yhteys ja mikä merkitys teoreettisella ymmärryksellä on ylipäänsä sosiologian teorialle ja yhteiskuntateorialle. Uusimmassa teoksessaan Archer (2003) esittää, että sosiaalista realismia edustavat teoreetikot eivät ole kyenneet ratkaisemaan ongelmaa tyydyttävällä tavalla. Rakenteen ja toimijuuden suhteen

määrittely ehdollistumisen muodossa jättää avoimeksi sen, mikä rakenteiden ja toimijuuden suhde loppujen lopuksi on.

Kulttuuria, morfogeneettistä yhteiskuntateoriaa ja inhimillistä toimijuutta käsittelevissä teoksissaan Archer (1996; 1995; 2000) käytti rakenteiden ja toimijuuden suhteen määrittelyssä ”ehdollistumista” tai ”sosiaalista ehdollistumista” kuvaamaan rakenteen ja toimijuuden suhdetta. Objektiiiset rakenteelliset olosuhteet luovat ehtoja toiminnalle, mutteivät kokonaan määrittele sitä. Toimijoilla on mahdollisuus vaikuttaa olosuhteisiin omalla toiminnallaan. Realistisen yhteiskuntateorian keskeinen teesi onkin se, että ”sosiaalisten muotojen kausaalinen voima on välittynyt sosiaalisen toimijuuden kautta” (Archer 2003, 2). Tämä yleinen toteamus tuo esille sen, miten realistisen yhteiskuntateorian suunnasta on mahdollista ymmärtää yleisellä tasolla rakenteen ja toimijuuden problematiikkaa. Archer on kuitenkin itse tyytymätön ehdollistumisen käsitteeseen. Se ei spesifioi vielä yksityiskohtaisemmin sitä, miten ja millä tavalla rakenteet ja toimijuus välittyvät.

Archerin tuotannon perusajatuksena on välttää se teoreettinen dilemma, josta Mohanty ja Moya kirjoittavat essentialismin ja postmodernin subjektikäsitteilyn ongelmana. Archerin kohdalla kritiikki kohdistuu laajemmin sosiaalitieteiden toimijakäsityksiin, eikä kulttuuri- ja kirjallisuusteorian uusiin subjektiteorioihin. Kritiikin kohteena on rationaalisen valinnan yksilöllinen toimijateoria ja sosiaalisen konstruktionismin ylisosiaalinen näkemys toimijasta. Archer kuvaa ongelmaa kaksisuuntaisena sulauttamisena. Yhtäältä on mahdollista palauttaa toimijoiden toiminta ylöspäin yksilöllisiin ominaisuuksiin tai toisaalta alaspäin sosiaalisiin voimiin.

Ensimmäisen näkemyksen mukaan yksilöllä on sisäänrakennettu rationaalisuus, ja yhdessä muiden samankaltaisten olentojen kanssa hän tuottaa toiminnallaan yhteiskunnan. Vastaavasti sosiaalisen konstruktionismin ihmiskäsityksen mukaan yksilöllä ei ole alun perin sosiaalisia ominaisuuksia. Ne yhteiskunta lahjoittaa hänelle. Näiden teoreettisten kehysten tilalle hän esittää sosiaalisen realismin mukaisen näkemyksen. Sen mukaan toimija on yksilöllinen olento. Hänellä on voimia ja alttiuksia toimia maailmassa kausaalisen agenttina. Rakenteen ja toimijuuden suhteen välitykseksi on nähtävissä persoonallinen reflektio. Toimijat tarkkailevat, arvioivat, suunnittelevat, havainnoivat ja harkitsevat asioita arkielä-

mässään tehdessään päätöksiä heille tärkeistä asioista. Reflektiolla on kausaalista vaikutusta siihen, miten toimimme. (Archer 2003, 1-16.)

Refleksiivisyyttä voidaan pitää yhtenä tärkeimmistä emergenteistä ominaisuuksista, jotka liittyvät ihmiseen. Sen kausaalista merkitystä ei olekaan nähty aiemmin olennaiseksi. Archer sen sijaan nostaa inhimillisen refleksiivisyyden keskeiseen asemaan ja näkee sen tärkeäksi kehitettäessä realistista yhteiskuntateoriaa. Hän nimittää inhimillistä tai persoonallista refleksiivisyyttä toisella käsitteellä ”sisäiseksi keskusteluksi”. Siihen liittyy kolme avainpiirrettä. Nämä ovat aito sisäisyys, ontologinen subjektiivisuus ja kausaalinen vaikuttaminen. Archerin viimeisen teoksen lähtökohtana on perustella sisäisen keskustelun kausaalinen voima ja nähdä se näin ollen yhteiskuntateoreettisessa mielessä rakennetta ja toimijuutta välittävänä tekijänä. (Archer 2003, 1-16.)

Sosiaalinen realismi tuo ehkä käsitteenä mieleen kirjallisuustieteilijä Georg Lukácsin tunnetuksi tekemät ajatukset yhteiskunnallisesta realismista. Sillä ymmärretään kirjallisuuden tutkimuksen suuntauksena yhteiskunnan olennaisten piirteiden kuvaamista. Archerin tuotannossa näkemys tarkoittaa yksilökehitystä ja käytäntöä koskevaa teoriaa. Filosofiaa, neurotieteellistä tutkimusta ja fenomenologiaa sivuavassa tarkastelussaan Archer täsmentää realistisen yhteiskuntateorian mukaista näkemystä inhimillisestä toiminnasta ja sen seurauksia. Realismin mukaan minä syntyy niistä suhteista, mitä yksilöllä on luonnon maailmaan, eikä vasta kielen oppimisen myötä.

Vastaavasti minän jatkuvuuden tunteen yhtenä lähteenä ovat eideettiset muistot tai muistikuvat. Ne ovat ruumiillistuneet proseduraaliseen muistiin. Esiverbaalinen toiminta on nähtävissä loogisen ajattelun periaatteiden muodostumisen lähteeksi. Samalla sitä voidaan myös pitää diskursiivista sosialisaatiota edeltävänä ja sille välttämättömänä vaiheena. Se ei lakkaa kielen oppimisen myötä. Kaiken kaikkiaan, sosiaalisen realismin mukaan me siis olemme toimijoita jo ennen kielen oppimista, eikä kielen omaksuminen ole sellainen muutoskohta inhimillisessä kehityksessä kuin mitä sosiaaliset konstruktionistit ovat esittäneet. Sosiaalisen realismin mukaan tärkeää ihmisen kehityksessä on sen käytännöllinen puoli, eli se, että minän jatkuvuuden tunne on syntynyt alun perin ei-diskursiivisesti

käytännöllisen toiminnan myötä. Vaikka kehityksen myötä ihmisen toimijuus kerrostuu, tämä puoli säilyttää asemansa ja on myös koko inhimillisen kehityksen tausta. (Archer 2000, 121-153.)

Archer (2000; 2003) näkee sisäisen elämän polttoaineeksi emootiot. Ne ovat kommentaareja huoliimme. Huolet liittyvät luontoon sekä käytännölliseen ja sosiaaliseen järjestykseen. Ne ovat ontologiassa mielessä ihmisen olemisen perusulottuvuuksia. Persoonallisen tai henkilökohtaisen identiteetin syntymistä tarkastellessaan Archer käsittelee juuri tunteita, niiden perusmuotoja ja yhteyttä erilaisiin järjestyksen muotoihin (luonto, käytännöllinen järjestys ja sosiaalinen järjestys). Tavoitteellisina olentoina me toimimme maailmassa käytännön projektien pohjalta, käymme sisäistä keskustelua ja arvioimme erilaisia asioita. Tätä Archer nimittää sisäiseksi keskusteluksi. Se on refleksiivistä toimintaa, jossa me teemme ymmärrettäväksi vallitsevaa todellisuutta. Tämä tapahtuu aina tiettyjen käytännön skeemojen tai projektien alla. Persoonallinen identiteetti syntyy siitä, että me tarkastelemme huoliamme ja asetamme ne tärkeysjärjestykseen. Me olemme sellaisia kuin olemme niiden asioiden takia, joista kannamme huolta.

Inhimillistä minuutta voi pitää edellä mainitussa mielessä ainutlaatuisena asiana, vaikka minuus ei synnykään sosiaalisessa tyhjiössä. Persoonallisen ja sosiaalisen identiteetin ero liittyy siihen, että edellisen kohdalla on kyse suhteestamme kaikkiin järjestyksiin. Jälkimmäinen rakentuu suhteessa sosiaaliseen järjestykseen. Sosiaalisen realismin mukaan ihminen on minä (*self*), persoona (*person*), agentti (*agent*) ja toimija (*actor*). Näistä kaksi jälkimmäistä viittaavat sosiaaliseen puoleen, sosiaalisiin minärakenteisiin. Ne ovat riippuvaisia itsetietoisuudesta ja persoonallisen identiteetin muodostumisesta. Minän jatkuvuuden kokeminen (minätunne) on eri asia kuin minäkäsitys. Se on puolestaan sosiaalinen. Minätunne kehittyy varhaisessa vaiheessa ja säilyttää asemansa yksilön elämänhistoriassa. (Archer 2000, 253-255.) Archer (2003) paikantaa yhteiskunnan ja toimijoiden ongelman siihen, että me emme voi toimia yhteiskunnassa ilman käsitystä itsestämme ja muista yhteiskunnan jäsenistä. Jotta voisimme toimia yhteiskunnassa, meillä täytyy olla ymmärrys itsestämme ja yhteiskunnan muista jäsenistä. Tässä suhteessa refleksiivisyyttä voidaan pitää sisäisenä ehtona yksilöiden toiminnalle yhteiskunnassa.

Sosiaalisen identiteetin tarkastelun yhteydessä Archer jatkaa monisuuntaista pohdintaansa. Sen pohjana on Rom Harrén (1979; 1982; 1991; ks. myös 1993; 1998) esittämä näkemys psykologian käsiteavaruudesta. Sen vaaka-akselin muodostaa toiminta (yhtenä ääripäänä yksilöllinen toiminta ja toisena kollektiivinen) ja pysty-akselin esitys (yhtenä ääripäänä julkinen esitys ja toisena yksityinen). Archerin mukaan ihmisen toimijuus on nähtävissä itsetietoisuuteen ja persoonalliseen identiteettiin perustuvaksi ominaisuudeksi. Itsetietoisuutta voidaan pitää tärkeimpänä henkilökohtaisena emergenttinä voimana. Se tekee mahdolliseksi yksilöllisen toiminnan.

Being Human (2000) -teoksensa loppuosassa Archer täsmentää, mikä on persoonallisen ja sosiaalisen identiteetin suhde. Toisin kuin sosiaalisessa konstruktionismissa, Archer määrittelee persoonallisen identiteetin huomattavasti varhaisemmin syntyväksi ja laajemmaksi käsitteeksi kuin sosiaalinen identiteetti. Hänen mukaansa sosiaalinen identiteetti voi syntyä vain yhteiskunnassa ja liittyy siis yksilöiden väliin diskursiivisiin suhteisiin. Sosiaalisen elämän lähtöpiste on maailmassa kausaalisesti vaikuttava olento. Minä muodostaa emergenttinä voimana mahdollisuuden persoonallisuuden muodostumiselle. Se taas säätelee kokonaisuudessaan ihmisen suhdetta ulkoiseen maailmaan. Archer kuvaa kerroksellista subjektikäsitystä kehitykselliseksi prosessiksi. Siinä edelliset vaiheet luovat edellytykset jatkokehitykselle. Tietyt emergentit persoonalliset voimat mahdollistavat yhdessä kulttuuristen ja rakenteellisten emergenttien voimien kanssa yksilön kehityksen minästä sosiaalisesti toimijaksi (*actor*). Tämä tarkoittaa kehityksen päätepisteenä tilannetta, jossa yksilö löytää itselleen sellaisen sosiaalisen roolin, johon hän voi investoida. Sosiaalinen identiteetti ilmaisee sitä, millainen ihminen on persoonana yhteiskunnassa. Kuvaus sosiaalisen identiteetin kehityksestä tarkentaakin kehitysprosessin osalta sitä, millaisia rakenteellisia ja sisäisiä muutosprosesseja liittyy yksilökehitykseen.

Realistisessa yhteiskuntateoriassa sosiaalinen identiteetti tarkoittaa kykyä ilmaista sitä, mistä välitämme sosiaalisissa rooleissa, jotka ovat sopivia tämän tekemiseen (Archer 2000, 17). Sosiaalinen identiteetti syntyy omaksumalla rooli ja personifioimalla se yksilöllisellä tavalla. Sen kehittyminen on yhteydessä persoonalliseen identiteettiin, vaikka jälkimmäisen ala onkin laajempi. Archer jakaa kehityksen Harrén kaksisuuntaisen koordinaatiston avulla minään

(yksilöllinen ja yksityinen alue), primaarisiin agentteihin (kollektiivinen ja yksityinen alue), järjestyneisiin (*corporate*) agentteihin (kollektiivinen ja julkinen alue) ja toimijoihin (yksilöllinen ja julkinen alue). Minä viittaa yksilöön itsetietoisuudella varustettuna olentona, primaarinen agentti tiettyyn sosiaaliseen asemaan yhteiskunnan niukkojen resurssien jakamisessa ja rakenteellisten ominaisuuksien joukkoon. Agentilla Archer tarkoittaa kollektiiveja, jotka jakavat samat elämänmahdollisuudet. Primaariset agentit erottaa järjestyneistä agenteista se, että edelliset eivät muuta yhteiskuntaa tai aja etujaan. Sen sijaan jälkimmäiset tekevät näin. Kerrostuneen subjektinäkömyksen mukaan yksilön minätietoisuus ja persoonallinen identiteetti rakentavat pohjan hänen toiminnalleen järjestyneissä kollektiivisissa yhteisöissä. Sisäisen keskustelun muodossa ihminen muokkaa suhteensa ulkoiseen maailmaan ja muodostaa itselleen identiteetin. Ehkä oudolta vaikuttava ilmaisu ”sosiaalinen toimija” (*social actor*) viittaa siihen, että me omaksumme roolit yksilöllisesti. Näin on siitä huolimatta, että ne ovat esimerkiksi ammattiroolien tapauksessa yleistyneitä odotuksia toiminnasta, eivätkä yksilöllisiä ominaisuuksia. (Archer 2000, 253-305.)

Jos realistisen yhteiskuntateorian ja sosiaalisen realismin näkemyksiä suhteuttaa Mohantyn (1992) ja Moyan (2000b) edustaman postpositivistiseen realismiin, yhdistäväksi seikaksi nousee se, että kummassakin suuntauksessa alleviivataan objektiivisen ulkoisen maailman ja subjektiivisen sisäisen maailman eroa. Mohantyn ja Moyan mukaan suhde rakentuu siten, että toimijat konstruoivat kognitiivisten oletusten varassa selityksiä kokemuksilleen. Archerin mukaan suhde rakentuu vastaavalla tavalla sisäisessä keskustelussa. Archer ei kuitenkaan ota esille kysymystä identiteetin tai tulkinnan legitimiisyyttä suhteessa rakenteellisiin olosuhteisiin tai niiden ”oikeellisuutta”, kuten Mohanty ja Moya, jotka kehittävät kumpikin pidemmälle näkemyksiä identiteettipolitiikasta. Sen sijaan Archer täsmentää ontologisessa mielessä sitä, millainen olento ihminen on toimijana ja mitkä ulottuvuudet rakentavat pohjan ihmisen toimijuudelle. Lisäksi hänen tarkastelunsa persoonallisen tai henkilökohtaisen identiteetin ja sosiaalisen identiteetin sisällöstä selventää käsitteellisessä mielessä kummankin puolen merkitystä. Hänen pohdintansa on tosin auttamatta melko kaukana arkitason ilmiöistä. Kerrostunut toimija-näkemyks tekee ymmärrettäväksi

sitä, miten toimijuuden muodot kehittyvät ja mikä yhteys niillä on toisiinsa. Postpositivistisessa realismissa ei tarkenneta sitä, mitkä ovat henkilökohtaisen identiteetin lähteet, miten ihminen sisäisessä keskustelussa käsittelee uudelleen tunteitaan ja miten koko prosessi on mahdollista. Lisäksi Archerin tarkastelu refleksiivisuuden asteista (kommunikatiivinen refleksiivisyys, autonominen refleksiivisyys, meta-refleksiivisyys ja murtunut refleksiivisyys) ja asenteesta yhteiskuntaa kohtaan selventää refleksiivisuuden muotojen sisältöä.

Kaiken kaikkiaan, Archerin (2000; 2003) yhteiskuntateoreettisesti rakentunut näkemys toimijuudesta sisältää siis yleisemmän subjektiteorian. Lähtökohtana on ajatus siitä, että individualistisen ja holistisen ihmiskäsityksen ohella on perusteltavissa realismiin pohjautuva emergentti näkemys ihmisestä toimijana. Archer ei käytä tuotannossaan kovin yksityiskohtaisia esimerkkejä, joilla hän selittäisi peruskäsitteiden sisältöä ja kehityksellisiä tapahtumasarjoja. Sosiaalisen realismin mukaan persoonallinen identiteetti edeltää sosiaalista identiteettiä. Se on melko myöhäinen tulos sosialisatiokehityksessä. Realistiseen yhteiskuntateoriaan pohjautuva näkemys kääntää sosiaalisen identiteetin muodostumisen tarkastelun ikään kuin toiseen asentoon. Sen sijaan, että sosiaalinen identiteetti nähtäisiin sattumanvaraisena tuloksena, se on ymmärrettävä tulokseksi yksilön persoonallisista emergenteistä voimista ja todellisuudessa vaikuttavista kulttuurisista ja rakenteellisista emergenteistä voimista. Esimerkiksi Mohantyn lainaama Naomi Schemanin Alicen kehityskuvaus tarkoittaa käytännössä sitä, että Alicella on kyky tarkkailla itseään, havaita ulkopuolisia asioita ja ymmärtää kokemuksiaan. Identiteetin muutos tietoisuutta kohottavassa feministisessä ryhmässä tarkoittaa sitä, että hän ymmärtää paremmin niitä kulttuurisia ja rakenteellisia resursseja, joita vallitseva yhteiskunta hänelle tarjoaa. Feministisen identiteetin omaksuminen on puolestaan tulos siitä, että Alice omaksuu itselleen sellaisen sosiaalisen roolin, joka selittää hänen kokemuksiaan ja tekee mahdolliseksi hänelle ilmaista itseään. Prosessin mahdollistajana voidaan pitää yksilön persoonallisia voimia tulkita omaa elämänhistoriaansa, kokemuksiaan ja sosiaalista tilannettaan uudella tavalla.

Identiteettipolitiikka ja hyvä identiteetti?

Paljon kohua ja keskustelua herättäneessä kirjassaan *Ihminen, joka järkkyy* suomenruotsalainen kirjailija Christer Kihlman kuvasi 1970-luvun alussa avoimella tavalla alkoholismia, homoseksuaalisuutta ja heteroseksuaalisen perhe-elämän konflikteja.³ Alaotsikko *Kirja epäolennaisesta* viittaa siihen, että tekijä näkee nämä yksilöllisen elämän puolet haettuna tai näennäisenä problematiikkana. Se kätkee alleen länsimaisen individualismin, sosiaaliset suhteet ja kapitalismiin liittyvät ”vertikaaliset suhteet”. Kihlmanin mukaan alkoholismi, homoseksualismi tai perhe-elämän ongelmat eivät ole yhteiskunnallisesti tärkeitä kysymyksiä. Niiden alle rakentuvat perustavammat yhteiskunnalliset hierarkiat. Kirjallaan Kihlman ei halunnut tunnustaa mitään, enemmänkin vain kuvata yksilöllisiä puolia elämästään. Siten niistä ei muodostuisi valtamekanismeja, joilla hallitaan yksilöitä. Kirja ei avannut uusia teitä vähemmistöryhmien identiteettipolitiikalle. Sillä oli silti tärkeä yhteiskunnallinen vaikutus tuottaessaan poliittiselle konservatismille, kristillisyydelle ja pseudotieteellisille näkemyksille vastakkaisen kuvan alkoholismista, homoseksuaalisuudesta ja heteroseksuaalisesta perhe-elämästä. Kuvaus perustui henkilökohtaisiin kokemuksiin. Niiden ymmärtämisen välineenä tekijä käytti normaalisuuden rajojen laajentamista.

Nykyisin Kihlmanin kuvaus ei herättäisi enää shokeeraavaa vaikutusta, kuten yli kolme vuosikymmentä sitten, vaikka esimerkiksi homoseksuaalisen intohimon kuvaaminen vei oman aikansa suomalaisessa kirjallisuudessa.⁴ Julkkiskirjoissa kuvataan yksityistä maailmaa vielä paljastavammin. Henkilöllisyys ei jää välttämättä

---

3 Kihlman on nimennyt kirjansa pääkappaleet nimillä Alkoholisti, Homoseksualisti ja Eräs avioliitto. Käsittely on omaelämäkerrallinen, joskin osin tyylytelty ja osin muunneltu, vaikka tekijä vakuuttaa siitä, että ”kaikilla puheenaolevilla henkilöillä on inhimilliset vastineensa todellisuudessa” (Kihlman 1985, 16). Kihlman kommentoi lisäksi kirjassaan alkoholismiin ja homoseksuaalisuuteen liittyvää poliittis-aatteellista, tieteellistä (psykologia, sosiologia ja psykiatria) ja kulttuurista debattia.

4 Kirjallisuuden alueella merkittävänä taitekohtana voi pitää Pentti Holapan (1998) Finlandia-palkittua romaania Ystävän muotokuva, kun lesbokirjallisuuden alueella vastaava teos on vielä puuttunut.

edes anonyymiksi. Kihlmanin kirjan erityisen arvon voi nähdä siinä, miten tekijä kuvaa yksityiskohtaisesti omia kokemuksiaan, tulkitsee niitä, tuo esille yhteiskunnallisia ja historiallisia puolia tapausesimerkkien kuvauksissa. Samalla hän vastustaa ideologisesti hallitsevien ja oikeiksi tulkittujen teorioiden määrittämiä normaalisuuden rajoja.

Kihlman tarkastelee itsensä kohdalla käytännössä tiettyjen sosiaalisten olosuhteiden, yksilöllisten kokemusten ja erilaisten ideologisten näkemysten muodostamaa monimutkaista ja historiallisesti kerrostunutta vyyhtiä. Tämä on lähellä edellä käsiteltyjä sosiaalisen identiteetin teorioita. Postpositivistisen realismin mukaan oikea ymmärrys kulttuurisen identiteetin luonteesta edellyttää perusteltua episteemistä näkemystä identiteetin poliittisista ja sosiaalisista ulottuvuuksista. Identiteettitutkimuksessa ei ole huomioitu identiteetin sisältöä ympäröivään todellisuuteen ja yksilöllisiin kokemuksiin perustuvana tulkintana.

Uusimmissa identiteettiteorioissa on kyllä tuotu esille sen luonne toimijoiden konstruoimana rakenteena. Tätä on painotettu sosiaalisessa konstruktionismissa ja narratiivisessa minäpsykologiassa (ks. esim. Kuusela 2002). Niiden puutteeksi voi nähdä sen, että identiteetin muodostuminen ei ole koskaan sattumanvarainen ja täysin avoin prosessi. Me emme voi konstruoida kokemuksillemme mitä tahansa selitystä, eikä kaikkia identiteettejä voi pitää yhtä legitimeinä. Identiteetin rakentuminen tapahtuu suhteellisen avoimena määrittelyprosessina. Identiteetin kuvaus ei ole kertomuksena silti mikä tahansa kuvaus. Se viittaa tiettyyn subjektiasemaan tai sosiaaliseen tilanteeseen. Sitä voidaan pitää siksi objektiivisena. Postpositivistiseen realismiin perustuva näkemys identiteetistä sisältääkin pidemmälle viedyn ymmärryksen identiteetin sosiaalisista ja poliittisista tekijöistä. Näkemys mahdollistaa myös pohdinnan siitä, mikä on huono tai hyvä identiteetti suhteessa vallitsevaan sosiaaliseen ja poliittiseen todellisuuteen. Tällaisia kysymyksiä ei ole huomioitu sosiaalisessa konstruktionismissa, narratiivisessa minäpsykologiassa tai postmoderneissa minuusteorioissa.

Lähteet

- Archer, Margaret S. 1995: *Realist Social Theory: A Morphogenic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. 1996: *Culture and Agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. 2000: *Being Human*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. 2003: *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Billig, Michael 1995: *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Holappa, Pentti 1998: *Ystävän muotokuva*. Juva: WSOY.
- James, William 1950a: *Principles of Psychology*. Volume One. New York: Denver Publications.
- James, William 1950b: *Principles of Psychology*. Volume Two. New York: Denver Publications.
- Harré, Rom 1979: *Social Being*. Oxford: Basil Blackwell.
- Harré, Rom 1982: *Personal Being*. Oxford: Basil Blackwell.
- Harré, Rom 1991: *Physical Being*. Oxford: Basil Blackwell.
- Harré, Rom 1993: *Social Being*. Second Edition. Oxford: Basil Blackwell.
- Harré, Rom 1998: *The Singular Self*. London: Sage.
- Kihlman, Christer 1985: *Ihminen joka järkkyy*. Suomentanut Pentti Saaritsa. Helsinki: Tammi.
- Kuusela, Pekka 2002: *Sosiaalipsykologian maailmahypoteesit*. Kuopio: UNIpress.
- Mohanty, Satya P. 1992: *Literary Theory and the Claims of History*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Morrison, Toni 1988: *Minun kansani, minun rakkaani*. Suomentanut Kaarina Ripatti. Helsinki: Otava.
- Moya, Paula M. L. 2000a: *Introducing: Reclaiming identity*. Teoksessa Paula M. L. Moya & Michael R. Hames-García (eds.): *Reclaiming identity. Realist theory and the predicament of postmodernity*. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1-26.
- Moya, Paula M. L. 2000b: *Postmodernism, "realism", and the politics of identity: Cherríe Moraga and Chicana Feminism*. Teoksessa Paula M. L. Moya & Michael R. Hames-García (eds.): *Reclaiming identity. Realist theory and the predicament of postmodernity*. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 67-101.
- Moya, Paula M. L. & Hames-García, Michael R. (eds.) 2000: *Reclaiming identity*. Berkley and Los Angeles: University of California Press.
- Stålström, Olli 1997: *Homoseksuaalisuuden sairausleiman loppu*. Tampere: Gaudeamus.

Piia Korhonen & Satu Valkonen

Lasten kokemuksia televisiopelkojen hallinnasta

Johdanto

Ihmisen kehitys on kontekstisidonnaista, jolla tarkoitetaan sitä, että yksilön kehityksen ehdot muuttuvat yhteiskunnallisten ja kulttuuristen muutosten myötä. Lapsen ja lapsen minuuden kehityksen kannalta kasvaminen tämän päivän maailmassa tapahtuu erilaisessa ympäristössä kuin aikana, jolloin teknologia ei ollut arkipäivää kaikille ihmisille, varsinkaan lapsille. Ihminen kehittyy ja kasvaa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa ja lapsuuttaan nyt elävät kohtaavat arjessaan monenlaisia median sovelluksia, joita he eivät tahdo tai pysty väistämään. Tällä on myös vaikutusta lapsen minuuden kehittymiseen. Minällä ja minuudella viitataan tässä tekstissä yksilön psyykkiseen kokonaiskuvaan itsestä. Se sisältää sekä tietoisia että tiedostamattomia ajatuksia, mielikuvia, tunteita ja toiveita. (Vuorinen 1997, 50-51.) Richard Jenkinsin (1996, 48-49) mukaan minuus on kaikkein vastustuskykyisin muutoksille, mutta myös kaikkein haavoittuvaisin muodostumisvaiheessaan. Hän kuvaa minuutta puunrungoksi, johon muut identiteetin osat kiinnittyvät.

Lapsen nykyistä kasvuympäristöä nimitetään monissa eri yhteyksissä tietoyhteiskunnaksi (ks. esim. Inkinen 2005, 11-13), jonka tyypillisenä piirteenä pidetään informaatioteknologian valtavaa kasvua ja informaation yhä suurempaa merkitystä ihmisten arjessa. Voidaan todeta, että suuri osa päivittäisistä havainnoistamme välittyy median kautta ja samoin kokemuksemme ovat usein jollain tavalla median suodattamia (ks. Herkman 2001, 18-21). Tietoyhteiskunnassa moninainen informaatio liittyy jo pientenkin lasten elämään: televisio, videot ja videopelit, internet, matkapuhelin ja muut teknologiset sovellukset ovat osa lapsen jokapäiväistä elämää. (Ks. Lahikainen ym. 2005.)

Tietoyhteiskunnan oletetaan asettavan uudenlaisia haasteita lapsen kehitykselle, vaikkakin pienten lasten tärkeimpänä median pidetään edelleen televisiota (Buckingham 1993; 1996; Herkman 2001; Livingstone & Bovill 2001). Televisio-ohjelmatkin saattavat koetella lapsen turvallisuudentunnetta, sillä osa niistä on lapsille pelottavia ja ahdistavia. Sopeutuminen tietoyhteiskunnan tai television valtavaan merkitysten maailmaan voi olla ajoittain vaikeaa, toisinaan taas lapsen elämää rikastuttavaa ja opettavaa. Joka tapauksessa lapsen pitää pystyä tulkitsemaan median välittämiä merkityksiä kehittyäkseen ja kasvaakseen tasapainoisesti, sillä harvoin jos koskaan, lapsi pystyy enää elämään täysin mediattomassa maailmassa.

On syytä tuoda esiin, että lapsiin suuntautunut mediatutkimus on kaksijakoista. Toisaalta lapsista puhutaan median uhreina, jolloin heidän kehittymisensä terveiksi aikuisiksi on uhattua tietoyhteiskunnan kaltaisissa kulttuureissa, toisaalta taas lapset nähdään luontaisesti aktiivisina ja osaavina teknologiaan liittyvissä asioissa. (Lahikainen ym. 2005; Buckingham 2000; Kinder 1999; Suoranta 2001; 2003.) Näkemyksellämme on yhteyksiä molempiin lähestymistapoihin. Uskomme, että lapset pystyvät itse valitsemaan ja osittain suodattamaan tietoyhteiskunnan tarjoamaa ärsykevirtaa ja käyttämään mediateknologiaa itsenäisesti hyödykseen. Informaatiotulva on kuitenkin ajassamme niin läpitunkevaa, että siltä tuskin voi kukaan välttyä. Tämä tuo mukanaan ilmiöitä, jotka joissain tapauksissa voivat uhata lapsen hyvinvoinnin toteutumista. Uhkia ei ole syytä väheksyä, mutta epäilemme, ettei lapsen asemaa myöskään paranneta lietsomalla mediapaniikkeja.

Painotamme lasten toimijuutta ja sitä, että lapsia itseään pyydetään kertomaan oman elämänsä asioista. Kun lapset ymmärtävät tietoyhteiskunnan toimijoina, joiden mahdollisuudet tulkita ja ymmärtää mediatarjontaa riippuvat hyvin paljon tarjonnan sisällöstä, lasten tiedollisista ja taidollisista valmiuksista, siitä miten ja missä lapsi kohtaa mediakuvastoja ja ylipäättään koko siitä sosiaalisesta kontekstista, jossa tulkinta ja ymmärrys on rakennettava, voidaan mahdollisesti purkaa ajattelua, jonka mukaan media(laite) itsessään on lapselle hyödyksi tai haitaksi. Kontekstilla on todettu olevan hyvin paljon merkitystä ihmisen reagoitapoihin ja -sävyihin erityisesti televisionkatseutilanteessa (esim. Mustonen 2001).

Tilannekohtaisten tekijöiden vaikuttavuuden vuoksi mediankäytön tutkiminen kontekstissaan on tärkeää eritoten silloin, kun keskitytään television nostattamiin pelkoihin.

Tarkastelemme tässä artikkelissa 5-6-vuotiaiden lasten käyttämiä pelonhallintakeinoja tilanteissa, joissa televisiosta välittyvät mediasisällöt ovat jollain tavoin uhanneet lapsen turvallisuuden kokemusta. Kuvaamme ruudun herättämää turvattomuutta lasten oman puheen avulla. Tätä ennen käsittelemme minuuteen ja turvattomuuteen liittyviä perusajatuksia. Lopuksi pohdimme television ja pelkojen asemaa lapsen elämässä sekä lapsen läheisten ihmisten merkitystä turvallisuuden välittäjinä.

Turvattomuus yhteiskunnallisessa ja yksilöllisessä kontekstissa

Suuri osa ihmisen elämästä on pyrkimistä hyvänolon tunteeseen ja mielekkään tasapainon ylläpitämiseen. Useimmat tietävät arkikokemuksen perusteella, että tarpeettomia ristiriitoja ja vaikeita tilanteita yritetään välttää. Tämä johtuu siitä, että turvattomuuden kokemus uhkaa psyykkistä tasapainoa, ja saa ihmisen ponnistelemaan, jotta tilanne muuttuisi jälleen hallittavaksi ja sitä kautta mielekkääksi. Tavallisesti tilanteesta selviytyminen merkitsee aktiivista ja tietoista toimintaa. Selviytymisessä käytetyt keinot vaihtelevat elämäkokemuksen ja tilanteiden mukaan, mutta jo pienillä lapsilla on käytettävissään useita keinoja, joiden avulla he sopeutuvat uuteen tai vaikeaan tilanteeseen. Suhtaudumme lapsiin aktiivisina toimijoina, jotka rakentavat ymmärrystään medioituvasta maailmasta, ja jotka pyrkivät säätelemään ulkoisen ympäristön tarjoamia kokemuksia siten, että elämä koetaan mielekkäänä ja hallittavana. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, ettei lapsuuteen tai muihinkin ikävaiheisiin liittyisi tilanteita, jolloin ympäristön haasteet tuntuvat ylivoimaisilta.

Tarkastelun näkökulman valintaan ovat vaikuttaneet etenkin psykodynaamisen ja kognitiivisen persoonallisuusteorioiden mallit, joissa yhdistyvät sekä ajatus yksilön aktiivisuudesta ja osaavuudesta toimia ympäristössään mielekkäästi, että toisaalta ajatus ulkoisen

ympäristön hallitsemattomuudesta ja tähän liittyvästä turvattomuudesta tunnetason kokemuksena.

Kognitiivinen ja psykodynaaminen persoonallisuudenteoria soveltuvat hyvin minuuden toiminnan kuvaamiseen niissä tilanteissa, joissa ulkoinen ympäristö uhkaa hyvinvointiamme, sillä molemmissa teorioissa korostetaan minuuden eheyden periaatetta. Tällä tarkoitetaan sitä, että persoonallisuus on ikään kuin itseä säätelevä järjestelmä tai rakenne, joka pyrkii ylläpitämään tasapainoa sisäisen ja ulkoisen todellisuuden välillä. Tämä on myös se prosessi, jossa minuuden katsotaan kehittyvän. (Ks. Vuorinen 1997; 1990.) Turvattomuuden kokemukset kuuluvat ihmisen elämään kaikissa ikävaiheissa, mutta erityisesti psykoanalyttisessä perinteessä varhaisia kokemuksia pidetään merkittävinä. Tärkeinä tekijöinä lapsuuden hyvinvoinnille pidetään tavallisesti lapsen hoivakokemuksia eli niitä kokemuksia, joita lapsella on lähimpien hoitajien, yleensä siis äidin ja isän, kanssa käydystä vuorovaikutuksesta. Tämän lisäksi ulkoinen ympäristö haastaa lapsen turvallisuuden monin tavoin. Ajalle tyypillisenä pidettyjä uhkakuvia maailmanlaajuisesti näyttävät olevan media- ja informaatioteknologian sovellukset, joiden vaikutteiden ulkopuolelle lapsetkaan eivät jää. Myös tämänkaltaiset tekijät säätelevät lapsen turvallisuuden kokemusta. (Ks. esim. Lahikainen ym. 1995, 49-57.)

Turvallisuuden merkitys lapsen persoonallisessa kasvussa

Turvattomuudesta puhuttaessa on huomioitava sekä lasta suojaavat että häntä haavoittavat tekijät. Michael ja Marjorie Rutterin (1993) mukaan sama tekijä voi toimia suojaavana tai haavoittavana tekijänä ihmisen elämässä olosuhteista riippuen. Ajatuksen logiikka palautuu jo korostamaamme kontekstuaalisuuteen, jossa asioita tarkastellaan yhteyksissään erotuksena syy-seuraus-malleille. On hyvin yksilöllistä ja tapauskohtaista, mitkä tekijät lapsen elämässä jäsentyvät hänen psyykkistä tasapainoaan uhkaaviksi ja mitkä taas tukevat lapsen persoonallista kasvua. Haavoittavien tekijöiden läsnäolo lapsen elämässä saattaa tuottaa turvatonta lapsuutta, jolloin

on mahdollista, että kehitystä häiritsevät tapahtumat kasautuvat ja alkavat määrittää elämää. Samoin kasvua tukevat tekijät voivat kasautua ja luoda puitteet ideaalisen lapsuuden toteutumiseksi. Persoonallisuuden kehitys on kuitenkin hyvin monimutkainen tapahtuma, jossa monenkaltaiset voimat yhdistyvät lapsen ainutkertaiseen yksilöllisyyteen, jonka vuoksi yleisiä päätelmiä suojaavista tai haavoittavista tekijöistä voidaan tehdä vain hyvin yleisellä tasolla. Rutterin & Rutterin (1993, 104-109) mukaan jo yhdenkin välittävän ja kannustavan aikuisen olemassaolo turvatonta lapsuutta elävän lapsen elämässä voi muuttaa hänen elämänsä suunnan turvalliseksi.

Välittävien aikuisten merkitys lapsuudessa on niin tärkeää, että lapsella on sanottu olevan synnynnäisiä valmiuksia kiinnittyä häntä hoitaviin aikuisiin. Lapsi viestittää tarvitsevuuttaan monin eri tavoin ja muuttaa tapojaan iän karttuessa. John Bowlbyn (1978a; 1978b) mukaan lapsi valikoi ympäristöstään joitain kiintymyksen kohteita, joiden seurassa hän viihtyy paremmin kuin muiden ihmisten. Erityisesti kiintymys ja tarvitsevuus näitä ihmisiä kohtaan ilmenee silloin, kun lapsi kokee itsensä jollain tavalla turvattomaksi eli on esimerkiksi väsynyt, nälkäinen tai peloissaan.

Turvattomuus ei ole yksinomaan huono asia, kuten ei myöskään turvallisuus pelkästään hyvä (Lahikainen ym. 1995, 39). Lapsi tarvitsee kehittyäkseen tilanteita, joissa hän joutuu vastakkain turvattomuuden kokemuksensa kanssa, sillä tällöin hän joutuu tuottamaan itsenäisesti hallittavuuden ja mielekkyyden kokemuksen. Vaikka etenkin lapsen vuorovaikutussuhteilla ja hoivakokemuksilla on paljon merkitystä lapsen perusuottamuksen ja -turvallisuuden kehittymisen kannalta, on turvattomuudesta puhuttaessa huomioitava myös ihmissuhteiden ulkopuoliset tekijät, jotka haastavat lapsen turvallisuuden.

Minuutta koskeva tieto eli ajatukset, toiveet, mielikuvat ja käsitykset sekä laajemmin ymmärrys ulkoisesta ympäristöstä suuntaa tarkkaavaisuutta ja ohjaa havainnointia (Neisser 1982). Ennakoinnilla ja odotuksilla on merkitystä myös sen kannalta, mitä lapsi valitsee televisiosta katsottavakseen, miten sitoutuneesti hän katsoo ja millaisia tulkintoja hän näkemästään tekee (esim. Mustonen 2001). Ulkoisten uhkien kuten pelottavien televisio-ohjelmien tulkitsemisen on sidoksissa lapsen persoonallisiin ominaisuuksiin ja vaikuttaa

edelleen siihen, miten tällaisessa tilanteessa toimitaan. Kun toiminta on muokattu tilannetta vastaavaksi eli kun lapsi on sopeuttanut ulkoisen toimintansa siten, että uhkaava tilanne on saatu ratkaistua mielekkäästi, verrataan tilannetta minuutta ja ulkoista ympäristöä koskevaan tietoon. Tätä prosessia kuvataan havaintokehän käsitteellä (ks. Neisser 1982) ja sillä tarkoitetaan tapaa kuvata hetki hetkeltä ihmisen psyykkistä vuorovaikutusta ympäristön kanssa. Havaintokehä tarjoaa viitekehyksen kognitiiviselle ajattelumallille, mutta siihen voidaan liittää myös psykoanalyttistä teoriaperinnettä. Kehän avulla ympäristöstä saatua tietoa jäsennetään itselle ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi, mutta tässä tiedollisessa prosessissa myös tunteilla on tärkeä asema. Tärkeimpänä tekijänä havaintokehässä onkin minää koskeva tieto, joka mahdollistaa psykoanalyttisen ajattelun soveltamisen. Se, miten paljon painoa annetaan minuuden toiminnalle, sopeuttavalle toiminnalle tai ulkomaailmalle, riippuu asiayhteyksistä. Koska tarkastelumme perustuu nimenomaan ulkoisten uhkien eli televisiopelkojen ja pelon hallinnan käsittelyyn, on tärkeää pohtia nyky-ympäristön välittämiä uhkia lapsuudelle erikseen. (Lahikainen ym. 1995.)

Ulkoinen ympäristö turvattomuuden säätelijänä

Lapsuutta on pidetty yleisesti ottaen ikävaiheena, jolloin ihminen on riippuvainen läheisistään enemmän kuin koskaan myöhemmässä elämässään. Lapsuuden tarvitsevuutta voidaan myös ymmärtää tarkastelemalla sitä suhteessa vanhuuteen ja ikääntymiseen. Lapsella ei ole elämän mukanaan tuomaa kokemusta kohdata uusia asioita, vaan lapsi kohtaa ulkomaailman haasteet ensimmäisiä kertoja ja jo tällöin hänen on päästävä tietynlaiseen tasapainoiseen suhteeseen ympäristönsä kanssa. Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että mitä pienempi lapsi, sitä enemmän aikuisen turvaa hän tarvitsee. (Ks. tästä esim. Jenkins 1996, 40; 48; Mead 2003, 125; Schirato & Webb 2003, 132; Vuorinen 1997, 73.)

Miltei jokaisen pienen lapsen kodissa on televisio ellei useampiakin (esim. Valkonen ym. 2005; Roine & Valkonen 2005) ja lisäksi

useita muita mediateknisiä laitteita kuten konsolipelejä, tietokoneita ja matkapuhelimia (Lahikainen ym. 2005). On aiheellista pohtia, millä tavoin teknisten laitteiden leviäminen perheisiin vaikuttaa perheen keskinäisiin suhteisiin. Eräänä tietoyhteiskunnan lieveilmiönä on pidetty vanhempien ja lasten yhteisen ajan vähenemistä ja sitä, ettei vanhemmilla ja lapsilla ole enää tarpeeksi aikaa toisilleen. Vaikka nykyajan kiireinen työrytmi varmasti sitoo vanhempia silloinkin kun heidän lapsensa heitä tarvitsisivat, Antti Kasvio (2001, 244) muistuttaa, että kokonaisuutena ottaen vanhempien ja lasten yhteinen aika on pikemminkin lisääntynyt kuin vähentynyt (vrt. kuitenkin Matikkala & Lahikainen 2005, 102-103). Edelleen voidaan kysyä, kuinka aiheellista on syyttää tietoteknistä kehitystä ja median laajentumista siitä, jos perheen aikuisilla ei ole tästä syystä aikaa lapsilleen. Keskustelussa täytyy huomioida työn ja perheen yhteen liittämisen paineet ja tarkastella asiaa laajemmassa yhteydessä, ettei mediasovelluksia virheellisesti leimata itsessään pahoiksi, vaan pohditaan ihmisten tapoja käyttää teknologista kehitystä hyväkseen (Kivimäki & Otonkorpi-Lehtoranta 2005; Höglund & Kivimäki 2005).

Tietoyhteiskuntaan liitettyyn huoleen ovat kuuluneet niin televisio-ohjelmien kuin videopelienkin sisällöt, medioiden parissa vietetty aika ja internetin sensuroimattomuuden vuoksi lapsen eteen lävähävätkuvat, kuin teknologisoitumisen vauhti itsessään. Huolenaiheet on kohdistettu koskemaan marginaaliryhmiä kuten lapsia; toisin sanoen miten lapset voivat kasvaa tasapainoisiksi aikuisiksi tämänkaltaisen informaatiotulvan aikana. On selvää, että yhteiskunta määrittää niitä tekijöitä, jotka tiettyinä aikoina ja tiettyissä kulttuurissa voivat rakentua turvattomuutta tuottaviksi tekijöiksi. Tietoyhteiskunnan tuottaman informaatiotulvan ja mediateknologiakehityksen lisäksi näitä ovat muun muassa sodat, terrorismi, nälkä, köyhyys sekä erilaiset sairaudet ja epidemiat. Kun puhutaan suomalaisten lasten kokemasta turvattomuudesta tietoyhteiskunnassa, täytyy mediatuotannon lisäksi huomioida laajemmin yhteiskunnallinen ja kulttuurinen konteksti, jossa mediankäyttö ja informaatiotulvalle altistuminen tapahtuu.

Suomalaislasten kasvu- ja elinolosuhteita pidetään kohtalaisen hyvinä verrattuna muihin kehittyneisiin teollisuusmaihin (Kasvio 2001, 242), mutta toisaalta suomalaislasten todetaan voivan huo-

nommin kuin muissa pohjoismaissa (Järventie 2001). Suomalaisen hyvinvointivaltion rakenteet tarjoavat oivan kasvuympäristön lapsille. Näistä rakenteista on pidettävä huolta myös tietoyhteiskunnassa (mt. 122). Tietoyhteiskuntakeskustelussa on pohdittu paljon lapsen asemaa ja sitä, onko lapsuudelle enää lainkaan tilaa (Kangassalo & Suoranta 2001). Mediateknologian luoma uudenkaltainen, ei-todellinen vaikka todentuntuinen, ympäristö luo suomalaisen lapsuuteen kodeissa ja kodin ulkopuolella uhkia, jotka on tunnus-tettava, joita on tutkittava ja joiden syitä on selvitettävä, että lapsen kasvulle voidaan tulevaisuudessakin taata kehitystä tukevat puitteet.

Ongelmana on ollut, ettei tietoyhteiskuntaa ole kehitetty lapsen ehdoilla eikä läheskään aina edes heitä huomioiden (Lahikainen ym. 2005; Kangassalo & Suoranta 2001; Suoranta 2001). Yhteiskunnallisella tasolla tapahtuvat muutokset etenevät hitaasti ja vaikka kehitystä lapsiystävällisempään tietoyhteiskuntaan voidaan nähdä toteutuneen, on vielä paljon sellaista, joita ei voida pitää senkaltaisina hyvinvointivaltion rakenteina, että ne tukisivat lapsen kasvua tai edes huomioisivat lapset yhtenä tietoyhteiskunnan kansalaisryhmänä. Yhtenä esimerkkinä on tänä vuonna käydyt keskustelut lööpittömistä kassoista, joiden puolesta lapsiasianvaltuutettu Maria Kaisa Aula on yrittänyt puhua. Lapsen perustuslaillinen oikeus häntä loukkaamattomaan julkiseen tilaan kääntyi debateissa keskusteluun lehdistön sananvapaudesta tai vaatimusta pidettiin yleisesti kohtuuttomana. Lapsen oikeudellisesta asemasta tietoyhteiskunnassa ei välttämättä olla valmiita keskustelemaan silloin, kun se edellyttäisi yhteiskunnassa jonkinlaisia rakenteellisia muutoksia.

On alettu tottua siihen, että lapset joutuvat kohtaamaan erilaisia lapsille sopimattomia mainoksia kaduilla, televisiossa ja internetissä; he saattavat nähdä lapsilta kiellettyjä elokuvia, uutisia ja muita mahdollisesti pelkoa tuottavia televisio-ohjelmia. Erilaisten seksuaalisten, väkivaltaisten tai muutoin rajujen ärsykkeiden ajatellaan aiheuttavan lapsille turvattomuutta joko suoraan niin, että lapsi on havaittavasti peloissaan ja ehkä kertookin pelkäävänsä, tai epäsuorasti niin, että pelko vaikuttaa käyttäytymisen tasolla, jolloin lapsi voi olla hermostunut eikä jaksa keskittyä, tai niin, että hänen on vaikea mennä nukkumaan ja hän saattaa nähdä paina-

jaisia (esim. Lehtinen 1988). Seksuaalisia ja väkivaltaisia ärsykeitä pidetään erityisen haitallisina pienille lapsille, koska he eivät välttämättä ymmärrä niitä ja siksi saattavat käsittää ne helposti väärin. Tämänkaltaista piittaamattomuutta lapsista, jossa lapsen etu on alisteinen tietoyhteiskunnan tai mediakulttuurin viihteellisyydelle ja rahamarkkinoille, voidaan nimittää tietyn tyyppiseksi rakenteelliseksi välinpitämättömyydeksi (Lahikainen 2002).

Medioitunut ympäristö tuottaa lapsen elämään sellaisia asioita, joita lapsi ei muutoin välttämättä kohtaisi. Maailmanlaajuiset ongelmat, sodat ja kriisit sekä ihmisten yksityisyyden julkituominen on otettava vastaan siten kuin se televisiossa esitetään. Lapset ovat aktiivisia toimijoita jo pienestä asti, he ovat kiinnostuneita ympäröivästä maailmasta ja oppivat nopeasti uusia asioita. He haluavat nähdä, kokea ja osallistua elämään eikä aina osata ennalta arvata, että ulkoinen ympäristö tai oma toiminta saattavat joskus johtaa tilanteisiin, jolloin lapsen oma kyky hallita turvattomuutta, ristiriit-toja, mielipahaa tai muita psyykkistä työtä vaativia tilanteita ei riitä mielekkyyden palauttamiseen.

On hyvin vaikea esittää, missä määrin tietoyhteiskunnan lapset kokevat turvattomuutta suhteessa aiempiin aikakausiin, sillä tutkimustietoa menneiltä aikakausilta ei ole tarpeeksi, eikä turvattomuutta voida päätellä ulkoisten ehtojen perusteella. Johdannossa viittasimme jo mediakokemusten suhteen kontekstin merkitykseen, mutta merkitystä on myös lapsen yksilöllisellä tavalla jäsentää tapahtumia. Lapsen mieli toimii omalla persoonallisella tavallaan, sillä kunkin minuus on kehittynyt jo erilaisten kokemusten vuoksi omaksi ainutlaatuiseksi kokonaisuudekseen. Ympäristön kokeminen turvattomaksi riippuu myös lapsen sisäisestä kyvystä kohdata ulkomaailma eli siitä, millaisia *coping*- eli hallintakeinoja lapsi käyttää ja käyttäkö hän kussakin tilanteessa tarkoituksenmukaista sää-telyä. Hallintakeinojen runsaus ei sinänsä riitä, vaan copingin on oltava myös tilanteeseen sopivaa. (Ks. esim. Aldwin 1994; Lahikainen ym. 1995; Lazarus & Folkman 1984; Vuorinen 1997.)

Jos lapsi ei pysty yksin palauttamaan turvallisuuden tunnet-taan, on lapsen vanhemmilla tai muilla läheisillä ihmisillä erityi-nen rooli hallinnan palauttamisessa. Koska lasten elämään virtaa medioiden kautta asioita ja ilmiöitä, joita lapsi ei itse pysty aina hallitsemaan, riippuu turvallisuuden kokemus olennaisesti sosiaali-

sen ympäristön välittämien uhkien lisäksi ympäristön tarjoamasta tuesta tasapainon saavuttamisessa.

Median laajentuneen roolin ja vaikuttavuuden vuoksi aikuisten on kuitenkin yhä vaikeampi kontrolloida informaatiotulvan välittämiä uhkia tai ylipäättään olla aina läsnä palauttamassa lapsen turvallisuutta (Valkonen ym. 2005). Tästä ei tule kuitenkaan yksioikoisesti päätellä, että lapsuus olisi turvattomampaa kuin ennen tai ettei lapsilla itsellään olisi kykyä hallita tietoyhteiskunnassa tapahtuvia ilmiöitä. John Bowlbyn (1978a; 1978b) mukaan lapsen toiminta ja kehitys jäsentyykin suhteessa keskimääräisesti odotettavaan ulkomaailmaan. Nyt lienee perusteltua sanoa, että lapsi pyrkii sopeutumaan ulkoiseen ympäristöön, joka on kuvattavissa tietoyhteiskunnan, informaatioajan tai mediakulttuurin kaltaisilla käsitteillä. Seuraavaksi keskitytään niihin tilanteisiin, jolloin medioista etenkin televisio haastaa lapsen turvallisuuden ja niihin keinoihin, joilla lapset pyrkivät sopeutumaan tähän.

Kamppailu television mörköjä vastaan

Pelko on turvattomuuden tavoin yksi ihmisen perustunteista, jonka tarkoitus on taata yksilön selviytyminen. Se on hyödyllinen, sillä se valmistaa ihmistä kohtaamaan uhkaavan vaaran ja suojautumaan siltä. Pelko on ihmisen tunnetietoa, joka aktivoituu hyvin nopeasti ja automaattisesti. Kun lapsi huomaa olevansa peloissaan, hän pyrkii arvioimaan pelon tunnetta ja selittämään sitä itselleen. Pelon kohteena voi olla mikä tahansa ulkoinen tilanne, asia tai ilmiö tai yksilön kehoon tai mieleen liittyvä sisäinen asia. Vaikka pelkojen perusominaisuudet ovat samankaltaisia kuin ennen, ne rakentuvat erilaisten prosessien kautta ja liittyvät erilaisiin yhteyksiin kuin ennen. Pelot ovat yhteydessä yhteiskunnan muutoksiin ja niiden merkitykset ovat osaltaan myös kulttuuriin sidottuja. (Toskala 1997, 16-35.)

Pelkojen kohteet ovat muuttuneet ihmisten elinolosuhteiden muuttuessa. Ennen tarinoiden hahmot tai luonnonilmiöt pelottivat lapsia, kun taas nyt televisio tuo lapsen arkeen uudenlaisia pelon kohteita. Television rooli on kiistaton lasten elämässä (Bucking-

ham 1994; 1996, Herkman 2001; Kytömäki 1999), mutta televisionkatseluun käytettävä aika vaihtelee maittain paikoin hyvinkin paljon (ks. esim. Livingstone & Bovill 2001). Televisiota katsotaan yhdessä ja erikseen, mutta se on usein päällä silloinkin, kun kukaan ei sitä aktiivisesti katso. Monissa perheissä arkinen tilanne voi olla sellainen, että televisio on auki iltapäivän lastenohjelmista iltauutisiin saakka. Vaikka lapsi ei lastenohjelmien jälkeen enää televisiota katsoisikaan, hän saattaa silti nähdä ja kuulla sellaista, jota hänen ei vielä tarvitsisi kokea. Tämänkaltaista katselua nimitetään passiiviseksi televisionkatseluksi. Vanhempien tai sisarusten katsomat elokuvat ja televisiosarjat, uutiset tai dokumenttiohjelmat voivat tuoda lapsen kokemuksen piiriin räjähdyksiä, ampumisia, huutoja tai muuta sellaista, joka on pienelle lapselle pelottavaa siitä huolimatta, että ne viihdyttävät tai informoivat televisiota katselevia vanhempia.

Tietynlaiset TV-ohjelmien esittämät sisällöt pelottavat lapsi tiettyssä iässä (esim. Suoninen 1993; Cantor 1998; Valkenburg 2004). Alle kouluikäiset lapset pelkäävät usein henkilöiden ja hahmojen esitystapaan ja ulkonäköön liittyviä asioita, kun taas vanhemmat lapset kiinnittävät huomionsa tapahtumien juoneen (Cantor 1998). Televisiossa nähdyt pelottavat tai jännittävät tarinat haastavat lapsen turvallisuuden kokemuksen ja pakottavat lapsen ponnistelemaan tilanteen tasapainottamiseksi. Pelko on kuitenkin paitsi turvattomuutta, myös turvallisuuden tunnetta lisäävä kokemus, mikäli lapsi saa tyydytystä tuottavia kokemuksia pelon itsenäisestä hallinnasta. Tällöin hänen omat voimavaransa kehittyvät, kehittyvä minuuus saa vahvistusta ja myös perusturvallisuuden tunne vahvistuu, kun lapsi kokee pystyvänsä itse hallitsemaan sisäisiä tunnetilojaan (Kirmanen 2000b, 139). Aina näin onnellisesti ei käy, sillä vaikka toisen lapsen onnistunut psyykinen hallinta edistää hänen perusturvallisuuttaan, toiselle jokin televisiosta koettu pelottava asia voi jäädä turvattomuutta aiheuttavaksi tekijäksi.

Lasten televisionkatselua säädellään yhteiskunnassa monin tavoin. Valtion elokuvatarkastamo määrittelee televisio-ohjelmille ja videoille ikäraajat, joita on tiukennettu entisestään. Myös Suomen lainsäädännössä pyritään turvaamaan lapsen turvallinen kehitys medioituneessa yhteiskunnassa seuraavasti:

Televisiotoiminnan harjoittajan on huolehdittava siitä, että seksuaalisen sisältönsä tai väkivaltaisuutensa vuoksi lasten kehitykselle haitalliset televisio-ohjelmat lähetetään sellaiseen aikaan, jolloin lapset eivät tavallisesti katso televisio-ohjelmia. Jos televisiotoiminnan harjoittaja lähettää tuona aikana lapsille sopimatonta ohjelmaa, sen haitallisuudesta lasten kehitykselle on ilmoitettava ennen ohjelman lähettämistä. (Laki televisio- ja radiotoiminnasta, 3. luku, 19. pykälä.)

Tästä huolimatta lapset näkevät televisioruudulla heitä pelottavia asioita eikä lakiesitysten olemassaolo välttämättä vähennä lasten televisiopelkoja (Valkonen ym. 2005). Lakiesitykset ovat joka tapauksessa hyviä mittareita sille, mitä yhteiskunnassa pidetään sillä tavoin merkittävänä asioina, että niitä pyritään laeilla suojaamaan.

Kuten sanottu, turvallisuus ei ole minuuden tila, jota pyritään yksinomaan ylläpitämään, vaan välillä lapset haastavat turvallisuudenkokemuksensa tavoittelemalla jännittäviä ja pelottavia elämyksiä ja television audiovisuaalinen kerrontamuoto on omiaan tuottamaan lapsille erilaisia tunnekokemuksia. Lapset haluavat katsoa jännittäviä ohjelmia, joiden herättelemät pelon tuntemukset saattavat olla heille hyvinkin mieluisia kokemuksia (Buckingham 1996; Rönnberg 1990; Suoninen 1993). Olennaista on, että turvattomuutta pystytään hallitsemaan ja pelkoa tarvittaessa vähentämään (Kirmanen 2000a). Turvallisuuden tarve on yksi ihmisen perustarpeista, ja pyrkimykset turvallisuuden tunteen koettelemiseen ovat inhimillisiä (Bowlby 1978a; 1978b; Erikson 1962). Siksi on ymmärrettävää, että psyykinen tasapainottelu pelkojen ja uhkien maastossa on kiehtovaa myös mediatarinoiden avulla (Buckingham 1996; Mustonen 2001; Rönnberg 1990). Kiinnostus jännitykseen voi aiheuttaa ongelmia silloin, kun lapsi ei osaa arvioida, mikä on sopivan jännittävää. Tällöin jännitys voi muuttua turvattomuuden kokemukseksi, jonka hallinnassa tarvitaan läheisten ihmisten apua.

Tarkastelemme seuraavaksi millaisten keinojen avulla lapset hallitsevat televisioruudun välittämiä pelkoja. Käytämme apuna vastausten etsimisessä osaa haastatteluaineistosta, joka on kerätty Kuopiossa ja Helsingissä vuonna 2003 projektissa *Lasten hyvinvointi ja media yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa konteksteissa*.⁵ Tässä artikkelissa käyttämämme aineisto sisältää 180 5–6-vuotiaalle lapselle tehtyä haastattelua, joissa lapsilta kysyttiin yleisesti peloista ja pe-

lonhallintakeinoista. Näiden kysymysten pohjalta pyrittiin saamaan yleiskuvaa lasten turvattomuudesta (Lahikainen ym. 1995; 2003). Haastatteluissa keskityttiin erityisesti televisiopelkojen selvittämiseen ja niistä kysyttiin erillisiä kysymyksiä. Tämän vuoksi on mahdollista, että esittäessämme lukuja lasten televisiopeloista tai verrattaessa niitä muihin lapsuudessa ilmeneviin pelkoihin, televisiopelot ovat lasten elämässä edustettuina enemmän kuin ne todellisuudessa ovatkaan. Haastatteluissa kysyttiin, onko lapsi nähnyt televisiossa jotain pelottavaa. Jos lapset vastasivat myöntävästi, heiltä kysyttiin tarkemmin ohjelman sisällöstä. Tämän jälkeen heiltä kysyttiin, mitä he tekevät, kun heitä pelottaa. Haastattelukysymykset kokonaisuudessaan kuvaavat lasten kokemaa turvattomuutta heidän omasta perspektiivistään. Aineistomme avulla voidaan esittää joi-tain ajatuksia siitä, millaiset asiat televisiossa luovat turvattomuutta lasten elämään ja millaisen psyykkisen työn avulla he pyrkivät palauttamaan psyykkisen tasapainon.

Aineistomme valossa tietoyhteiskunta näyttäätyy lasten maailmassa niin, että televisio-ohjelmien aiheuttamat pelot ovat suurimpia pelkojen aiheuttajia lapsilla; 74,3 % kuopiolaisista lapsista (N=109) kertoi nähneensä joskus jotain pelottavaa televisiosta vuonna 2003⁶ (Taulukko 1) (Lahikainen ym. 2004; 2006). Tosin on muistettava, että lapset mainitsivat televisiopelot suurella todennäköisyydellä niitä erikseen kysyttäessä.

Taulukossa 1 on kuvattu lasten mielikuviiin liittyviä pelkoja, koska televisiopelot olivat usein aineistomme lapsilla yhteydessä muihin mielikuviiin liittyviin pelkoihin. Taulukossa on kuvattu lasten pelkojen määrää vuosina 1993 ja 2003, mikä osoittaa mielikuviiin, sekä sotaan, aseisiin ja väkivaltaan liittyvien pelkojen määrän kasvaneen kymmenen vuoden aikana. Sodan, aseiden ja väkivallan pelkoja lapset kohtaavat etenkin mediassa (TV-ohjelmista etenkin uutisissa ja erilaisissa elokuvissa), muuten nämä pelot yleensä

---

5 Projektin johtajana toimii professori Anja Riitta Lahikainen, ja projekti toimii Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksella.

6 Pelon voimakkuutta selvitettiin kysymällä lapselta, pelkääkö hän kohdetta vähän, jonkin verran vai paljon. Kysymys konkretisoitiin näyttämällä lapselle kuvaa, jossa suora vihreä viiva kuvasi vähäistä, punainen aaltoviiva keskimääräistä ja musta sahalaitainen viiva voimakasta pelkoa.

ovat kaukaisia suomalaisille lapsille. Mielikuviiin liittyvät pelot ovat yleisiä etenkin alle kouluikäisillä lapsilla muutenkin (Mm. Cantor 1998), ja televisio-ohjelmat vain ruokkivat näitä pelkoja tarjoamalla mitä erilaisimpia mielikuvikseen liittyviä sisältöjä. Osa TV:n tarjoamista mielikuvitusisällöistä on käsittämättömiä ja hyvin pelottavia pienille lapsille, etenkin kauhuelokuvien ihmissudet, vampyyrit ja hirviöt. Paitsi aikuisten, näitä sisältöjä esiintyy myös lastenohjelmissa, esimerkiksi *Scooby Doo* sisältää monenlaisia pelottavia mielikuvitushahmoja. Median voidaan siis olettaa osaltaan vaikuttaneen Taulukossa 1 esiintyneiden pelkojen lisääntymiseen suomalaisilla lapsilla.

	1993	2003
<i>Televisio-ohjelmat</i>	77,2 %	74,3 %
<i>Painajaisunet</i>	78,1 %	70,7 %
<i>Sota, aseet, väkivalta</i>	2,9 %	14,7 %
<i>Mielikuvitusolennot</i>	26,7 %	56,9 %
N	106	109

Taulukko 1. Mielikuviiin liittyvien pelkojen määrä (prosentteina) kuopiolaisilla lapsilla vuosina 1993 ja 2003. Taulukoiden luvut kuvaavat kohteita, joita lapset kertoivat pelkäävänsä vähän, jonkin verran tai paljon. Taulukon aineistona ovat Kuopiossa vuosina 1993 ja 2003 haastatellut 5-6-vuotiaat lapset. (Lahikainen ym. 2004; 2006.)

Televisiopelkojen kukistaminen

Risto Vuorisen (1997, 28) mukaan minuudessa tapahtuu ratkaisevia muutoksia silloin, kun lapsi joutuu luopumaan mielihyvän kokemuksesta, sillä tällöin mielihyvän lähteen menetys, mikä voi johtaa esimerkiksi turvattomuuden tilaan, riistää minältä määräysvallan suhteessa psyyken toimintaan. Tämän vuoksi se, mikä on jo ollut hallinnassa, eli turvallisuus, täytyy saada minän haltuun uusin keinoin. Ihminen siis pyrkii ympäristönsä hallintaan kaikissa olosuhteissa ja ratkaisuilla pyritään tavallisesti jonkinlaisen tasapainon saavuttamiseen ympäristön kanssa. Psyyken kehitys nähdäänkin tavallaan tuloksena ulkomaailman hallinnasta (Lahikainen ym. 1995, 41).

Turvattomuutta aiheuttavat tekijät sitovat psyykkistä energiaa (Vuorinen, 1997). Jos lapsen elämässä on paljon turvattomuutta, minuuden tasapainoinen kehittyminen voi kärsiä, sillä tällöin psyykinen energia kuluu yrityksiin palauttaa turvallinen olotila. Turvattomuutta on välttämätöntä hallita, että elämän mielekkyys säilytetään. Lasten käytettävissä olevat voimavarat näyttäytyvät lasten käyttäminä *coping*- eli hallintakeinoina. Psyykkiset hallintakeinot ovat lapsen tietoisesti ja tavoitteellisesti käyttämiä keinoja, joiden avulla pyritään aktiivisesti poistamaan epämiellyttäviä ja pelottavia kokemuksia (Vuorinen 1997). Richard S. Lazarus ja Susan Folkman (1984, 141) määrittelevät *coping*-keinot jatkuvasti muuttuviksi tiedollisiksi ja käyttäytymistason yritykseksi selviytyä tietystä ulkoisista ja sisäisistä vaatimuksista, jotka yksilö arvioi voimavarojaan verottaviksi tai ylittäviksi. *Coping*-keinojen käyttöön vaikuttavat yksilön persoonalliset ominaisuudet, ympäristön tekijät, sekä yksilön ja ympäristön välinen vuorovaikutus (miten yksilö sopeutuu ympäristöön, miten ympäristö vastaa yksilön odotuksia), ja laaja sosiaalinen ja kulttuurinen konteksti (Aldwin 1994, 77-78).

Käsittelemme *coping*-keinoja, joiden on tutkittu liittyvän etenkin lasten televisiopelkoihin. Patti M. Valkenburg, Joanne Cantor

sekä Allerd L. Peeters (2000) ovat luokitelleet lasten pelonhallintakeinot televisiopelkojen suhteen neljään luokkaan: fyysiset keinot, kognitiiviset keinot, sosiaalinen tuki ja pakeneminen. Tiina Kirmanen (2000a) luokittelee lasten käyttämät pelonhallintakeinot seuraavasti: ensimmäinen ulottuvuus sisältää käyttäytymis- ja kognitiivistasoiset hallintakeinot ja toinen ulottuvuus sisältää ympäristöön ja tunteeseen vaikuttamaan pyrkivät hallintakeinot. Käyttäytymistasoisia yrityksiä vaikuttaa yksilön ympäristöön ovat muun muassa konstruktiiiviset ja aggressiiviset keinot. Kognitiivisia yrityksiä vaikuttaa yksilön ympäristöön ovat esimerkiksi fantasia-kuvitelmat, ja tunteisiin muun muassa myönteinen ajattelu. (Kirmanen 2000a, 107-130; 2000b, 128-129). Perustamme pelonhallintakeinojen luokittelumme Valkenburgin ym. (2000) ja Kirmanen (2000a; 2000b) olemassa oleviin kategorioihin. Luokittelemme lasten pelonhallintakeinot neljään luokkaan: 1) pakeneminen, 2) kognitiiviset keinot, 3) sosiaalinen tuki ja 4) lapsi ei tiedä tai muista keinoja, johon yhdistyy riittämätön *coping*.

Välitön toimintapyrkimys: pako

Kun ihminen on peloissaan, on tyypillistä, että tunteet ottavat valan ja järki laahustaa perässä. Tunteisiin perustuvat varhaiskehityksessä muodostuneet järjestelmät tai rakennelmat välittävät tietoa esimerkiksi uhasta hyvin tehokkaasti. Pelon tunne sisäistääkin itseensä yllykkeen pakenemiseen. (Toskala 1997, 16; 35.) Tästä näkökulmasta tarkasteltuna ei ole yllättävää, että pakeneminen, niin konkreettinen kuin symbolinenkin, on yksi yleisimmistä pelonhallintakeinoista aineistomme lapsista. Pakeneminen on luonnollinen suojautumisrefleksi vaaratilanteen uhatessa (Kirmanen 2000a, 118-121; Lazarus & Folkman 1984, 168), ja varmasti usein toimiva hallintakeino. Lapsi ikään kuin tunnistaa kestävyytensä rajat ja tietää, mikä menee yli sietokyvyn. Pakeneminen voi olla käytetyin keino myös siksi, että on helppoa poistua television ääreltä ja ryhtyä muihin puuhiin. Se voi olla helpoin, nopein ja toimivin tapa, jonka lapsi on oppinut.

H⁷: Mitäs sinä teet jos sua pelottaa joku video tai telkkariohjelma?

L: Meen pois.

Tyttö, 6 v.

Edellä oleva esimerkki kuvaa konkreettista ja alla oleva symbolista pakenemista, jotka molemmat me ymmärrämme pakenemiseen kuuluviksi pelonhallintakeinoiksi.

H: No mitäs teit sit kun näit sen ohjelman?

L: Minä panin mun pään sinne sängynpeiton alle ja sit vaan (näyttää haastattelijalle) niinku tärisin ... niinku näin ... niin tuo on se minun pelkoasento.

Tyttö, 5 v.

Havaintokehän käsitettä soveltaen voidaan ajatella, että lapsi ensin havaitsee jonkin asian televisiossa, seuraavaksi tulkitsee sen pelottavaksi, ja tämän jälkeen muuttaa käyttäytymistään, eli käyttää pakenemista pelon kukistamiseksi. Siihen, millaiset asiat lapsi mieltää pelottavaksi vaikuttavat hänen aiemmat kokemukset televisiosta ja se, millaisen tulkinnan hän nähdylle antaa. Tähän vaikuttavat lapsen persoonallisten tekijöiden lisäksi katselukonteksti ja taito tulkita televisiota. Jos lapsen saatavilla on turvallisia ihmisiä, lapsi voi lähestyä heitä poistaakseen mielipahaa, tai jos lapsi kykenee palauttamaan turvallisuuden katseluhetkellä, ruudun ääreltä poislähteminen ei ole välttämätöntä. Pakeneminen on keino, jota käytetään silloin kun lapsi tulkitsee sen tehokkaimmaksi tavaksi poistaa mielipahaa tuottanut tilanne. Se voi olla joissain tilanteissa lähes automaattinen reaktio pelkoa aiheuttaneeseen tilanteeseen.

Aina lapsilla ei ole muita mahdollisuuksia pelottavassa tilanteessa, kuin pakeneminen. Pienillä lapsilla tämä toimii symbolisesti esimerkiksi niin, että he sulkevat silmänsä tai kääntävät päänsä pois. Vauvat eivät muulla tavalla pystykään pakenemaan, mutta vähän isompi lapsi voi jo ottaa jalat alleen ja lähteä pelottavasta tilanteesta konkreettisesti pois. Pakeneminen voi olla tehokas *coping*-keino, jos lapsi sen avulla pystyy välttämään tai suojautumaan pelottavilta

---

7 L = lapsi, H = haastattelija

asioilta. Aina pakeneminen ei välttämättä toimi: lapsi voi silmätkin sulkiessaan kuulla kovia ja pelottavia ääniä televisiosta varsinkin silloin, jos toiset katsovat televisiota, eikä lapsella ole mahdollisuutta sulkea sitä. Pelottavat asiat saattavat jäädä lapsen mieleen, vaikka niitä paettaisiinkin. Pelkoon perustuvat keinot näyttävätkin toimivan nopeasti, mutta pelottavien sisältöjen jättäminen konkreettisesti taakse ei aina riitä pitämään niitä poissa mielikuvista. Lapsen tekemä arvio uhkaavasta tilanteesta tai toisten ihmisten tuki auttaa pelon läpikäymisessä.

Sylin ja tuen voima

Osa lapsista kertoi turvautuvansa vanhempiinsa tai muihin läheisiin ihmisiin tai lemmikkieläimiin silloin, kun he näkevät televisiosta jotain pelottavaa. Sosiaalisen tuen käyttö turvallisuuden säätelyssä onkin lapsille hyvin tavallinen keino televisiopelkojen yhteydessä. Vanhemman tai muun turvalliseksi koetun ihmisen fyysinen läheisyys helpottaa tehokkaasti lapsen oloa, jonka vuoksi pienet lapset hakevat vanhemmistaan turvaa jännityksen käydessä ylivoimaiseksi. Toisaalta pelottavia ohjelmia voidaan käyttää selityksenä lähentymiselle, jolloin isommatkin lapset saavat hyvän syyn kääpertyä äidin tai isän syliin (Werner 1996). Sosiaalinen tuki on joka tapauksessa ensiarvoisen tärkeää ja jo mahdollisuus siihen turvautumiseen voi toimia tasapainottavana ja pelkoa vähentävänä tekijänä. Seuraavissa esimerkeissä lapset kuvaavat vanhempien tai muun turvalliseksi koetun ihmisen roolia pelon säätelyssä. Valkenburg ym. (2000) määrittävät sosiaalisen tuen lapsen aktiiviseksi hakeutumiseksi turvallisten ihmisten luo, vaikka turvallisuutta voi käydä tankkaamassa myös muidenkin kuin ihmisten luona (katso alla olevat aineisto-esimerkit).

- H: No mitäs sä teet silloin ku se telkkarista tulee se pelottava ohjelma?
L: Mä vaa...sitte jää meen äitin syliin.
Tyttö, 5 v.
L: Piti kerran olla koira kainalos ton, et sohvan takana, et sieltä piti (kattoa).

H: Mut katoit sä sitä kuitenkin aina, vaikka se oli niin jännittävä ja pelottava?

L: No katoin.
Tyttö, 6 v.

H: No mitäs sinä sitte teet, ku sua pelottaa tommonen video?

L: Mä, mä pidän vaikka jotain ystävää kädestä kiinni.
Tyttö, 6 v.

Sosiaalinen tuki, kuten pakeneminenkin, on luonteva pelonhallintakeino pienelle lapselle: mitä pienempi lapsi, sitä helpommin hän turvautuu pelottavassa tilanteessa turvalliseen ihmiseen (tai joskus eläimeen). Sosiaalinen tuki on siis pakenemisen tavalla nopea ja yleensä helppo tapa toimia pelottavan ärsykkeen edessä. Havaintokehän käsitteen avulla pohdittuna sosiaalisen tuen hakeminen ei siis juurikaan vaadi tilanteen pohdintaa, vaan on välitöntä toimintaa. Sosiaalisen tuen hakemiseen toki vaikuttavat myös lapsen aiemmat kokemukset ja laajempi sosiaalinen konteksti. Jos lapsi on tottunut siihen, että hakiessaan turvaa vanhemmiltaan hän saa lohdutusta ja turvallista syliä, hän oppii turvautumaan sosiaaliseen tukeen jatkosakin. Jos lapsi taas joutuu kokemaan hyljeksintää, eikä saa lohtua ja turvaa tärkeiltä ihmisiltään, hän ei välttämättä edes yritä turvautua sosiaaliseen tukeen myöhemmin.

Sosiaalisen tuen merkitystä selventää kun pohditaan millaisessa asemassa lapsi olisi ilman sitä. Mieliin piirtyy vanha kauhukuva yksin televisiota katsovasta lapsesta, jolla tuskin on mahdollisuutta muuhun. Vaikkei lapsi televisioruudun äärellä olekaan niin avuton kuin joskus aiemmin on luultu, on vanhemmilla merkittävä rooli lasten pelkojen hallinnassa. Lapsilla ei ole edellytyksiä tutustua pelkoihinsa mielensisäisinä tapahtumina ja eritellä tuntemuksiaan sillä käsitteellisellä tasolla, joka aikuisille on mahdollinen. Pieni lapsi on hyvin konkreettisesti suhteessa pelkoa tuottaviin asioihin sekä toisen ihmisen tarjoamaan turvallisuuteen. Koska lapsi ei osaa täysin itsenäisesti pohtia mielensisäisiä prosessejaan on pelon voittamisessa tärkeää vanhempien tai muiden huoltajien antama tuki. Myös pelon kohtaamista turvallisten aikuisten kanssa pidetään suositeltavana. (Ks. Toskala 1997, 39; 117.) Vanhemmat voivat tukea lapsen turvallisuutta kohtaamalla yhdessä television mörköjä ja käymällä

lapsen pelkoja yhdessä läpi. Pienen lapsen turvallisuuden tunnetta vahvistaa myös tunne siitä, että pelottavat tapahtumat ovat hänelle läheisten aikuisten hallinnassa (Kirmanen 2000b, 142).

Lapsen katselun kontrolloiminen on vaikeaa siitä huolimatta, että lasten televisionkatselua säädellään erilaisilla laeilla ja asetuksilla. Rajoittaminen on vaikeaa, sillä televisioita on paitsi kodeissa myös kaupoissa, sairaaloissa, junissa ja muissa yleisissä paikoissa. Lapset voivat myös katsella ohjelmia salaa, kaverin luona tai päivähoitopaikassa (Cantor 1998). Televisionkatselun rajoittaminen ei kotonakaan ole aina kovin helppoa, sillä vanhemmat eivät välttämättä ole tietoisia lapsen peloista. Yhteiset keskusteluhetket opettavat aikuisille lapsen televisionkäytön tapoja ja avaavat mahdollisuuden ymmärtää ruudun nostattamia tunnekokemuksia (ks. Roine & Valkonen 2005). Nykyään on saatavilla myös ohjelmien estolaitteita internetiin ja televisioon, joiden avulla lasten mediankäyttöön voidaan vaikuttaa suoraan. Ulkoisilla rajoittamilla ei voida kuitenkaan opettaa lasta itseään kontrolloimaan omaa katseluaan tai hallitsemaan median välittämiä tunteita ja tämän vuoksi kotona annetulla mediakasvatuksella onkin nähdäksemme kestävämpi merkitys mediasuhteen muodostumisessa.

On esitetty, että vanhemmilla olisi valtaa alle kouluikäisten televisionkatseluun, mutta viimeistään teini-ikässä moni vanhempi joutuu kohtaamaan kontrolloimisen mahdottomuuden (Kytömäki 1999). Lisäksi alle kouluikäisiä on pidetty erityisen haavoittuvaisena median vaikutuksille, jonka vuoksi heitä tulee erityisesti suojella. Mediakasvatusta voidaan verrata lasten kasvatukseen yleisesti: se on perusteltuja rajoja ja tukea erilaisissa tilanteissa ja mitä pienempi lapsi, sitä enemmän tukea hän tarvitsee (Kotilainen 2002, 34). Pienten lasten mediakasvatuksesta puhuttaessa tärkeänä pidetään rajojen asettamista määrän ja laadun suhteen, vaihtoehtoisen toiminnan keksimistä television katselun sijaan ja ohjelmien sisällön valintaa lapsen kehitystason mukaan. Vanhemmat voivat tehdä lastensa kanssa erilaisia sopimuksia television katselusta, mutta välillä perheissä tarvitaan luultavasti selkeitä kieltojakin. (Mustonen 2002, 65-66.) On tärkeää, että vanhemmat vaikuttavat erilaisten valintojen kautta pienen lapsen mediaympäristöön ja kiinnittävät huomiota omaan mediasuhteeseensa, sillä lapsi oppii suhtautumisensa televisioruutuun osaksi vanhempien mediasuhteen kautta.

Voidaan esimerkiksi päättää, ettei lapsen huoneeseen sijoiteta televisiota tai tietokonetta, jolloin valvonta olisi hankalaa. Lapsen mediankäyttöä voidaan valvoa hallitsemalla luvanvaraisuutta, jolloin vanhemmat tietävät, mitä lapsi katsoo ja milloin hän on television ääressä. Lisäksi erilaiset rutiinit luovat lapselle turvallisuutta, joten näistä kannattaa pitää kiinni myös televisionkatselun osalta. Vaikka lapsen on hyvä välillä päästä ottamaan mittaa hallintakeinoistaan, on vanhemmilla ja muilla hoitajilla viime kädessä vastuu huolehtia lapsen psyykkisestä ja fyysisestä hyvinvoinnista ja taata, ettei lapsi joudu kohtaamaan liian pelottavia asioita liian varhain.

Tärkeänä pidämme sitä, että aikuinen olisi lapsen saatavilla sekä fyysisesti että psyykkisesti silloin kun lapsi tarvitsee lohdutusta. Lapset katsovat televisiota paljon yksin tai sisarustensa kanssa ja monen mielestä yksinkatsomisessa on oma erityinen viehätyksensä (Werner 1996). Olennaista on, että lapsi voi tarvittaessa käsitellä tunteitaan turvallisesti kokemansa ihmisen kanssa eikä joudu pohtimaan niitä yksin. Tärkeää on, että sosiaalinen ympäristö antaa lapselle riittävän vahvat voimavarat ja mahdollisuudet omien tunteiden ja tunnetilojen ymmärtämiseen eikä hän jää yksin hämmentävään tilanteeseen (ks. Järventie 2001, 113). Tiedotusvälineiden vaikutukset lasten sosiaaliseen ja persoonalliseen kehitykseen eivät ole suoria ja yhtenäisiä (Mustonen 2001). Lapsen oma aktiivisuus ja vanhempien luomat edellytykset ovat merkittäviä tekijöitä tutkittaessa television vaikutuksia, sillä ne vaikuttavat sekä mediaan käytettävään aikaan sekä mediasisältöjen tulkintaan (ks. Sintonen 2002, 111).

Suhtautuminen television mörköihin

Esikoulu- ja kouluiässä lasten ongelmanratkaisumalleista tulee suunnitellumpia ja järjestelmällisempiä: niissä on vähemmän tarpeettomia ratkaisumalleja, ja myös tulevaisuuden mahdolliset tapahtumat otetaan huomioon. Lapset tulevat tämänikäisinä myös tietoisemmiksi elämän monista riskitekijöistä (esim. sodat, luonnonkatastrofit, elämän rajallisuus, mutta myös pienemmät arkipäiväiset asiat, kuten esimerkiksi toisten lasten kiusaaminen, vanhempien mahdollinen työttömyys), mikä voi luoda heille ahdistusta,

jos he kokevat, etteivät voi tehdä asioiden eteen mitään. (Maccoby 1988, 227-229.) On kuitenkin huomattava, että samalla kun lapsen tietoisuus elämän nurjista puolista lisääntyy, lapsen *coping*-taidot lisääntyvät kognitiivisen ajattelun monipuolistumisen myötä. Kognitiiviset pelonhallintakeinot ovat siis kehittyneet esikouluikäisillä huomattavasti siitä, mitä ne olivat aikaisemmin. Tässä iässä kognitiiviset *coping*-keinot eivät ole kuitenkaan eniten käytettyjä pelonhallintakeinoja, sillä abstraktia ajattelua ja erinäisten suhteiden ymmärtämistä koskeva logiikka on vielä kehittymässä.

Tyypillisiä kognitiivisia pelonhallintakeinoja ovat muun muassa, että lapsi uskottelee itselleen pelottavan ohjelman loppuvan pian, ei katso ohjelmaa päivällä, ei katso ohjelmasta pelottavia kohtia, tai vaihtaa televisiosta kanavaa (Valkenburg ym. 2000). Alle kouluikäisten lasten käyttämät pelonhallintakeinot ovat usein konkreettisia ja käyttäytymisen taseisia. Pienten lasten voi olla helpompi kuvata asioita vieraalle haastattelijalle konkreettisesti. Kognitiivisia hallintakeinoja on todettu esiintyvän alle kouluikäisillä lapsilla harvoin (Kirmanen 2000b, 128).

H: Mitäs sinä sitte teit, ku sinua pelotti se video?

L: Että sanoin Maisalle, niin ku se osti sen, niin että sammuta nyt se video, ku mua pelottaa se.

H: Niin justiisa.

L: Sitte mä katoon vaan sitä päivällä.

H: Niin just.

L: Ku päivällä ei pelota.

Tyttö, 6 v.

H: Mitä sinä sitte teet ku sinua pelottaa videot?

L: HmmY. Lakkaan ajattelemasta.

Poika, 5 v.

Ensimmäisen esimerkin lapsella on käytössään sekä sosiaalinen (pyytää apua) että kognitiivinen (videon sammuttaminen) pelonhallintakeino. Esimerkkiin liittyy myös välttämiskäyttäytymistä, mikä voidaan tässä lukea kognitiivisiin keinoihin, koska lapsi tietoisesti pohtii, mitä hän pelottavassa tilanteessa tekee. Jälkimmäisessä esimerkissä taas lapsi kokee hallitsevansa pelkonsa niin, ettei

ajattelle sitä. Kognitiiviset pelonhallintakeinot vaativat aktiivista tilanteen mielensisäistä työstämistä, jossa lapsen itseä koskeva tietoa, minuutta koskevat tieto- ja tunnerakenteet, ovat tärkeällä sijalla. Tähän yhdistyy se, millaisiin ajattelun loogisiin operaatioihin lapsi kehityksensä puolesta kykenee. Kognitiiviset keinot lisääntyvät iän myötä, mikä on seurausta paitsi lapsen kognitiivisesta kypsymisestä, myös oppimisesta, kun lapsi oppii, että tietyt harkitut toiminnot (esimerkiksi kanavan vaihtaminen) auttavat vähentämään pelkoja. Hän siis oppii käyttämään näitä keinoja jatkossakin, ja iän myötä kognitiiviset keinot myös monimutkaistuvat ja kehittyvät. Kognitiivisten taitojen hyödyntäminen on aina tilannekohtaista eli niiden hyödyntäminen vaihtelee eri katselutilanteissa.

Keinot kortilla

Pieni osa lapsista ei joko keksinyt tai muistanut, tai ei halunnut kertoa pelonhallintakeinojaan. Kirjallisuudesta löytyy vähemmän esimerkkejä toimimattomista *coping*-keinoista. Sen sijaan siitä, mitkä asiat vaikuttavat lasten selviytymiseen stressaavista tilanteista, eli siis *coping*-keinojen toimivuudesta, löytyy tietoa. Michael Rutterin (1988, 18-29) mukaan lasten stressistä selviytymiseen vaikuttavat muun muassa: lapsen ikä ja sukupuoli, geneettiset tekijät, temperamentti, älykkyys ja taidot, psykososiaaliset tekijät, sosiaaliset verkostot ja läheiset ihmissuhteet, sosiaaliset kontekstit, stressitilanteiden kognitiivinen arviointi sekä *coping*-prosessit. Riippuu siis hyvin monista asioista, millaisia pelonhallintakeinoja lapset missäkin tilanteissa ja minäkin hetkinä käyttävät, ja ovatko hallintakeinot toimivia.

H: No, mitä sinä sitte teit ku sinua pelotti se Barbabapa?

L: Ei mittään.

H: Etkö tehny mittään? No, mikäs siihen vois auttaa, jos pelottaa joku ohjelma?

L: Ei mikkään.

H: Eikö mikkään auttas?

L: Mutta sitte ku se loppuu.

Tyttö, 5 v.

Edellä oleva esimerkki kuvaa pelonhallintakeinon puuttumista. Lapsi ei tunnu tietävän, mitä pelottavassa tilanteessa voisi tehdä. Tosin hän lopuksi sanoo, että pelontunne loppuu, kun ohjelma loppuu. Joskus lapset siis pelosta huolimatta jatkavat ohjelman katse-
lua loppuun saakka.

Riittämättömät hallintakeinot voivat myös jättää lapsen mielen virinneeseen pelkotilaan. Jos tilanne ei purkaudu eli pelkotila jää päälle, voi lapsi nähdä painajaisunia, hänellä saattaa esiintyä psykosomaattisia oireita ja hänen toimintamahdollisuutensa saattavat kaventua perusturvallisuuden järkkyyessä (esim. Cantor 2000; 1998). Toisaalta meillä kaikilla on joskus tilanteita, joissa ei löydy hallintakeinoja, joten nämä tilanteet voivat olla myös tilapäisiä ja ohimeneviä. Lapset eivät välttämättä edes halua kertoa haastattelijalle kaikkia asioita omasta elämästään. Voi olla hyvin kontekstisidonnaista, miten me missäkin tilanteessa käytämme hallintakeinoja, ja millaisia keinoja käytämme. Jos lapsella ei ole toimivia hallintakeinoja televisiopelkoja kohtaan, hänellä saattaa olla toimivia keinoja jotain muuta pelkoa kohtaan. Jonakin hetkenä hänellä ei ole keinoja televisiopelon hallitsemiseksi, mutta toisena ajankohtana hänellä voi olla useitakin tapoja poistaa mielipahaa.

Riittämätön *coping* voitaisiin tulkita siinä mielessä riittämättömäksi toiminnaksi, että vaikka lapsi tulkitsee tilanteen pelottavaksi, hän ei tiedä miten toimia tilanteessa. Toisaalta lapsi ei välttämättä edes halua toimia tilanteessa, vaan haluaa katsoa ohjelman loppuun asti. Tällöin ei tietenkään ole kyseessä *copingin* toimimattomuus vaan tilanteessa vaikuttaa lapsen intressit katsoa ohjelmaa. Se, ettei lapsi tee mitään, voi olla tietoista harkintaa: lapsi kokee, että ohjelman katselun jatkaminen on niin tärkeää, että kannattaa pelosta huolimatta olla käyttämättä hallintakeinoja. Lapset saattavat aavistaa, että heidän katselunsa kielletään mikäli vanhemmat tulevat tietoiseksi lapsen televisiopeloista. Lapset voivat myös oppia, että vaikka ohjelma onkin pelottava, lopussa tilanne ratkeaa yleensä onnellisesti. Vaikka lapsi siis vastaakin, ettei tee mitään, hän saattaa silti käydä mielessään läpi erilaisia ajatuksia siitä, mikä toimintamalli olisi tilanteessa paras mahdollinen, eli käyttää kognitiivisia keinoja.

Coping-keinoilla on ihmisille suuri merkitys. Ne muun muassa vaikuttavat terveyteen joko suoranaisesti tai välillisesti. *Coping*-kei-

not voivat lievittää pelon aiheuttamia psyykkisiä tai fyysisiä oireita. (Aldwin 1994, 136-140.) Lapsi voi pelätä esimerkiksi tiettyä televisio-ohjelmaa niin intensiivisesti, että hän näkee siitä painajaisunia. Hänellä on mahdollisesti psykosomaattisia oireita, esimerkiksi päänsärkyä, vatsakipua ja yökastelua. Mikäli lapsella ei ole toimivia pelonhallintakeinoja tämän pelon voittamiseksi, voivat psykosomaattiset oireet ja muut pelko-oireet jatkua tai jopa vaikeutua, jolloin lapsen elämästä voi tulla hyvin rajoittunutta: hän kärsii sekä psyykkisellä että fyysisellä tasolla. Toimivat pelonhallintakeinot ovat siis ensiarvoisen tärkeitä, ja jos lapsella ei sellaisia ole, niitä voidaan opettaa hänelle (Cantor 1998; Lazarus & Folkman 1994).

Televisoruutu turvattomuuden tuojana

Televisio tuo lapsen kokemuksen piiriin asioita, jotka haastavat lapsen turvallisuuden. Tutkimusaineistomme mukaan heillä kuitenkin näyttää olevan monenlaisia keinoja hallita televisiosta virinneitä pelkoja. Esikouluikäisillä lapsilla on yleensä käytössään laaja *coping*-keinojen varasto, he ovat tietoisia sosiaalisesta ympäristöstä, ja osaavat käyttää erilaisia keinoja eri tilanteissa: lapset huomaavat, että erilaiset *coping*-strategiat toimivat eri tavalla erilaisten ihmisten kanssa ja erilaisissa tilanteissa. Kouluiässä *coping*-keinot lisääntyvät ja erikoistuvat yhä enemmän. (Aldwin 1994, 220-222.)

Pelonhallintakeinot antavat parhaimmillaan lapselle tyydytystä tuottavia kokemuksia, kun hän niiden avulla hallitsee pelkonsa itsenäisesti. Tällöin lapsen omat voimavarat kehittyvät ja hänen perusturvallisuutensa vahvistuu. Toimiessaan pelonhallinta lisää lapsen turvallisuuden tunnetta ja voi näin vahvistaa lapsen minuutta. (Kirmanen 2000b, 138-139.)

Lapsen aktiivisuus ja osaavuus ei ilmene pelkästään mediavainnissa vaan myös mediasta nousseiden tunteiden hallitsemisessa. Jotkut ovat tästä huolimatta epäilleet, ettei lapsilla läheskään aina ole tehokkaita keinoja hallita ja käsitellä televisio-ohjelmien aiheuttamia pelkoja, vaan nämä pelot jäävät usein askarruttamaan lapsia (esim. Kirmanen 2000a, 179). Tutkimuksemme mukaan lapset näyttivät hallitsevan pelkoaan suhteellisen menestyksekkäästi, sillä

vain harva lapsi ei osannut sanoa, mitä hän pelottavassa tilanteessa tekee. On hyvin vaikeaa todentaa, onko jokin hallintakeino parempi tai tehokkaampi kuin joku toinen, sillä lapsen persoona ja tilanne ja laajempi sosiaalinen konteksti vaikuttavat keinojen toimivuuteen perustavalla tavalla.

Pelottavien televisio-ohjelmien sisällöt näyttävät heijastuvan muun muassa lasten painajaisunien sisältöön (Kirmanen 2000a, 179). Näyttää siltä, että televisio-ohjelmien aiheuttamiin pelkoihin näyttäisivät yhdistyvän painajaisunien ja mielikuvitusolentojen aiheuttamat pelot, kuten myös pelot sodasta ja väkivallasta. Monet mainituista peloista kietoutuivat yhteen siten, että lapsi kertoi pelkäävänsä esimerkiksi *Muumit*-ohjelman mörköä ja mörköjä yleisesti, sekä näkevänsä pelottavia mörkö-unia. Edellä listatut pelot ovat myös kaikki mielikuviin liittyviä pelkoja eivätkä yleensä konkreettisia ja todellisia. Televisio-ohjelmiin liittyvät pelot, painajaisunien pelot, mielikuvitusolentojen pelot sekä pelot sodasta ja väkivallasta näyttävät yleisinä haastattelemiemme lasten elämässä, osa niistä on lisääntynyt voimakkaasti viimeisen kymmenen vuoden aikana. (Lahikainen ym. 2004.) (Ks. Taulukko 1.)

Muuttuvassa yhteiskunnassa ja medioiden pyörteissä lapsella ei itsellään välttämättä aina ole keinoja palauttaa turvallisuutta yksin, vaan hän tarvitsee tässä läheistensä tukea. Tämän vuoksi pohdimme edellä erityisesti sosiaalisen tuen merkitystä lapselle. Vanhemman syli ja pelon läpikäyminen yhdessä lapsen kanssa riittää yleensä uhkakuvien poistamiseen. Pidämmekin tärkeänä lapsen ja aikuisen vastavuoroisen vuorovaikutuksen lisäämistä, jolloin aikuiset tulisivat yhä tietoisemmiksi niistä tekijöistä, jotka luovat lapsen elämään pelkoja ja turvattomuutta. Perheen yhteinen aika ja vanhempien vastaanottavaisuus lapselle tärkeiden asioiden kuuntelemiseen ja niistä keskustelemiseen luo oletettavasti ilmapiiriä, jossa lapsi pystyy kertomaan ikävistä asioista ja voi luottaa siihen, että vanhemmat lohduttavat häntä ja palauttavat hyvän mielen. Turvatuksi itsensä kokeva lapsi haluaa ja uskaltaa kokeilla rajojaan ja pystyy usein itsekin poistamaan liian jännittyneisyyden tai pelon. Riittävän turvallisuuden avulla lapsi vahvistaa omaa rohkeuttaan kohdata yhä laajempia elämänilmiöitä. Vaikka vanhempien rohkaisu ja turvallisuus eivät takaakaan sitä, etteikö lapsella toisinaan olisi havaittavia pelkoja, muodostaa turvallisuus kuitenkin perustan, joka

mahdollistaa vanhemmista riippumattoman itsenäisen rohkeuden, jonka avulla (media)maailma kohdataan. (Ks. Toskala 1997, 31.)

Tietoyhteiskunta-ajan lapsuus

Minuuden on sanottu olevan tänä aikana jatkuvasti suhteellinen tila, haavoittuva ja uhanalainen, altis järkytyksille (Turkki 1998, 24). Varmuudella vielä ei osata sanoa, millaisia merkityksiä tietoyhteiskunnan kaltaisilla kulttuureilla voi yksilön kokonaisvaltaiseen kehitykseen olla, mutta monet pitävät aikaa epävarmana, moniarvoisena, ilmapiiriltään kilpailullisena ja ylipäättään suorituskeskeisenä. Toiset yhdistävät kehitykseen optimistisia odotuksia, jossa informaatio kulkee yhä tehokkaammin ihmisten välillä, työ- ja viihdemahdollisuudet monipuolistuvat ja mahdollisuudet tiedon saantiin kasvavat.

Medioitunut yhteiskunta ei ole joko paha tai hyvä. Kognitiivisten teorioiden valossa voidaankin ajatella, etteivät ulkoiset tilanteet ja tapahtumat ihmisiä nujerra, vaan merkityksellistä on se, miten me niihin suhtaudumme. Olennaista ei siis ole vain televisiossa ja muissa medioissa esiintyvät ”möröt”, vaan lapsen suhtautuminen niihin – tai pikemminkin lapsen valmius ymmärtää ja käsitellä niitä. Lapsuutta ei voida ymmärtää vain yhteiskunnassa tapahtuneiden muutosten kautta, vaan muutoksen lisäksi tarvitaan tietoa lasten sosiaalisista suhteista, lapsen suhteesta elinympäristöönsä ja niistä merkityksistä, joita lapsi niin ulkoisille kuin sisäisille asioille ja ilmiöille antaa. Lasten raportoimat televisioon liittyvät pelot ja pelonhallinnassa käytetyt *coping*-keinot kuvaavatkin yhdestä näkökulmasta lapsen elämää 2000-luvun Suomessa. Nykylapsuudelle on tavallista, että televisiosta katsotaan ja sieltä toisinaan nähdään ja kuullaan pelottavia asioita. Tilanne, jossa lapsi ei ole koskaan kokenut pelkäävänsä televisiota aktiivisesti tai passiivisesti katsoessaan on uskoaksemme harvinaisempaa. Vaikka televisiopelkoja voidaan pitää kohtuullisen tyypillisinä, ei ole hyväksyttävää väheksyä tai laiminlyödä niitä kokevaa lasta tai ilmiötä kokonaisuudessaan.

Turvattomuus on subjektiivinen kokemus, joka perustuu yksilön tulkintoihin omista keinoistaan hallita maailmaa (Lahikainen

2000, 70). Mikäli turvattomuus on hallitsemattoman suurta eikä lapsella ole läheisiä aikuisia turvanaan, voi lapsen minuuteen kehittyä säröjä. Tällöin turvattomuus ja pelkoreaktiot ovat ikään kuin koko ajan päällä ja ohjaavat lapsen suhtautumista ja havainnointia maailmasta. Koska lasten kokemuksia medioituneessa yhteiskunnassa on vaikea säädellä (ks. Valkonen ym. 2005) on lapselle tärkeää välittää tunne siitä, että vaikka pahaa tapahtuukin, on maailmassa myös paljon hyvää. Kun lapsi luottaa omiin kykyihinsä ja ympäristön hallittavuuteen, on hän innokas tutustumaan uudenlaisiin haasteisiin ja kohtaamaan maailman. Lapsen minuuden ja sosiaalisuuden kehityksessä ovat välttämättömiä jatkuva ja turvallinen vuorovaikutussuhde edes yhden ihmisen kanssa ja välittävä huolenpito eli rakkaus (vrt. Järventie 2001, 106). Ilman näitä lapsi ei pysty kehittymään itsestään ja toisista välittäväksi ihmiseksi. Kehittyäkseen ehjäksi ja tasapainoiseksi lapsi tarvitsee vahvan ja välittävän kasvualustan, sopivasti pettymyksiä, luovaa ja aktiivista omaehtoista toimintaa, leikkiä sekä turvallisen sataman, josta hakea tarvittaessa apua. Kun lapsi kokee, että hän voi puhua vanhemmille kaikista asioistaan ja että vanhemmat ovat saatavilla häntä varten, hän pystyy kasvattamaan omia mahdollisuuksiaan olla vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Lapsen saama hoiva, huolenpito ja aito rakkaus luovat pohjan myös yksilöllisyyden ja itsearvostuksen kehitykselle (Toskala 1997, 31). Kun lapsi kokee olevansa rakastettu ja hänellä on riittävä perusluottamus, on minuuden säröille vähemmän tilaa.

Turvallisen kasvuympäristön takaaminen lapselle on siis hyvin tärkeää. Turvallisuuden kokemuksesta kehittyvä perusluottamus määrittää lapsen suhdetta sekä häneen itseensä että koko ympäröivään maailmaan vielä aikuisuudessakin (Bowlby 1978a; 1978b, Erikson 1962). Lapsen psyykinen kehitys etenee kypsymisen ja uusien kokemusten myötä ja kehittyäkseen lapsi tarvitsee kokemuksia, jotka koettelevat jo saavutettua turvallisuuden tunnetta. Turvattomuuden kokemus ei siis ole yksinomaan negatiivinen ja vältettävissä oleva ilmiö, vaan elämään olennaisesti kuuluva perustunne.

Lasten vastaukset kertovat siitä, millaisia muotoja turvattomuus nyky-yhteiskunnassa voi luoda ja siitä, millaisista haasteista lasten on selvittävä, jotta turvallisuuden kokemus voidaan säilyt-

tää. Tutkimukset voivat parhaimmillaan tukea vanhempia ja muita lapsiammattilaisia heidän kasvatustehtävässään kertoessaan, miten lapset itse kokevat oman elämänsä tapahtumia. Lapselta itseltään saatu tieto on tärkeää pyrittäessä ymmärtämään tietoyhteiskunnan ajan lapsuuteen kuuluvia ilmiöitä. Yhdistämällä lapsilta saatuun tietoon muu ajankohtainen tutkimustieto, voidaan suomalaisesta hyvinvointiyhteiskunnasta säilyttää ne rakenteet, jotka lapsen hyvinvointia tukevat nyt ja tulevaisuudessa.

Lähteet

- Aldwin, Carolyn M. 1994: Stress, coping and development. An integrative perspective. New York: The Guilford Press.
- Bowlby, John 1978a: Attachment and Loss. Attachment. Harmondsworth: Penguin Books.
- Bowlby, John 1978b: Attachment and Loss. Separation, Anxiety and Anger. Harmondsworth: Penguin Books.
- Buckingham, David 1993: Children talking Television. London: The Falmer Press.
- Buckingham, David 1994: Cultural studies goes to school: reading and teaching popular media. London: Taylor & Francis.
- Buckingham, David 1996: Moving Images: Understanding Children's Emotional Responses to Television. Manchester: Manchester University Press.
- Buckingham, David 2000: After the Death of the Childhood. Cambridge: Polity Press.
- Cantor, Joanne 2000: Media Violence and Children's Emotions: Beyond the "Smoking Gun". Paper presented at the Annual Convention of the American Psychological Association, Washington, DC, August 5, 2000. WWW-dokumentti: http://www.joannecantor.com/EMOTIONS2_sgl.htm (9.6.2006).
- Cantor, Joanne 1998: 'Mommy, I'm Scared'. How TV and Movies Frighten Children and What We Can Do to Protect Them. New York: A Harvest Original.
- Erikson, Erik 1962: Lapsuus ja yhteiskunta. Jyväskylä: Gummerus.
- Herkman, Juha 2001: Audiovisuaalinen mediakulttuuri. Tampere: Vastapaino.
- Höglund, Kirsi & Kivimäki, Riikka 2005: Tuoko etätyö työn kotiin? Etätyön mahdollisuuksia ja esteitä. Teoksessa Anja Riitta Lahikainen & Pentti Hietala & Tommi Inkinen & Marjatta Kangassalo & Riikka Kivimäki & Frans Mäyrä (toim.): Lapsuus mediamaailmassa. Näkökulmia lasten tietoyhteiskuntaan. Helsinki: Gaudeamus, 34-53.
- Inkinen, Tommi 2005: Johdattava polku lasten tietoyhteiskuntaan. Teoksessa Anja Riitta Lahikainen & Pentti Hietala & Tommi Inkinen & Marjatta Kangassalo & Riikka Kivimäki & Frans Mäyrä (toim.): Lapsuus mediamaailmassa. Näkökulmia lasten tietoyhteiskuntaan. Helsinki: Gaudeamus, 9-18.
- Jenkins, Richard 1996: Social Identity. London: Routledge.
- Järventie, Irmeli 2001: Eriarvoisen lapsuuden muotokuva. Teoksessa Irmeli Järventie & Hannele Sauli (toim.): Eriarvoinen lapsuus. Porvoo: WSOY, 83-124.
- Kangassalo, Marjatta & Suoranta, Juha (toim.) 2001: Lasten tietoyhteiskunta. Tampere: Tampere University Press.
- Kasvio, Antti 2001: Yhteenveto: Lapset, tietoyhteiskunta ja tutkimus. Teoksessa Marjatta Kangassalo & Juha Suoranta (toim.): Lasten tietoyhteiskunta. Tampere: Tampere University Press, 241-253.

- Kinder, Marsha 1999: Kid's media culture: an introduction. Teoksessa Marsha Kinder (ed.): Kid's Media Culture. Durham and London: Duke University Press.
- Kirmanen, Tiina 2000a: Lapsi ja pelko. Sosiaalipsykologinen tutkimus 5-6-vuotiaiden lasten peloista ja pelon hallinnasta. Kuopio: Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 78.
- Kirmanen, Tiina 2000b: Pelon hallinta ja lapsen turvallisuus. Teoksessa Pauli Niemelä & Anja Riitta Lahikainen (toim.): Inhimillinen turvallisuus. Tampere: Vastapaino, 119-146.
- Kivimäki, Riikka & Otonkorpi-Lehtoranta Katri 2005: Aikuisen työ lasten silmin. Teoksessa Anja Riitta Lahikainen & Pentti Hietala & Tommi Inkinen & Marjatta Kangassalo & Riikka Kivimäki & Frans Mäyrä (toim.): Lapsuus mediamaailmassa. Näkökulmia lasten tietoyhteiskuntaan. Helsinki: Gaudeamus, 19-33.
- Kotilainen, Sirkku 2002: Kasvattaja lapsen tulkkina mediaympäristössä. Teoksessa Sara Sintonen (toim.): Median sylissä. Kirjoituksia lasten mediakasvatuksesta. Helsinki: FINN LECTURA, 34-39.
- Kytömäki, Juha 1999: Täytyy katsoa, jos saa katsoa. Sosiaalipsykologisia näkökulmia varhaisnuorten televisiokokemuksiin. Helsinki: Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitos.
- Lahikainen, Anja Riitta, Kraav, Inger, Majjala, Leena & Kirmanen, Tiina 1995: 5-12-vuotiaiden turvattomuus Suomessa ja Virossa. Kuopio: Kuopion yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan tutkimuksia.
- Lahikainen, Anja Riitta 2000: Turvallisuus identiteettikysymyksenä. Teoksessa Pauli Niemelä & Anja Riitta Lahikainen (toim.): Inhimillinen turvallisuus. Tampere: Vastapaino, 61-89.
- Lahikainen, Anja Riitta 2002: Estääkö rakenteellinen välinpitämättömyys lapseuden? Esitys iltapäivätoiminnan kansallisessa seminaarissa 16-18.11.2002. WWW-dokumentti: <http://www.uta.fi/laitokset/sosio/Staff/lahikainen/index.html> (23.2.2006).
- Lahikainen, Anja Riitta, Korhonen, Piia, Kraav, Inger & Taimalu, Merle 2004: Lasten turvattomuuden muutokset Suomessa ja Virossa. Teoksessa Risto Alapuro & Ilkka Arminen (toim.): Vertailevan tutkimuksen ulottuvuuksia. Helsinki: WSOY, 183-197.
- Lahikainen, Anja Riitta & Hietala, Pentti & Inkinen, Tommi & Kangassalo, Marjatta & Kivimäki, Riikka & Mäyrä, Frans 2005: Tulevaisuus ja lasten mediamaailma. Teoksessa Anja Riitta Lahikainen & Pentti Hietala & Tommi Inkinen & Marjatta Kangassalo & Riikka Kivimäki & Frans Mäyrä (toim.): Lapsuus mediamaailmassa. Näkökulmia lasten tietoyhteiskuntaan. Helsinki: Gaudeamus, 200-210.
- Lahikainen, Anja Riitta, Taimalu, Merle, Korhonen, Piia & Kraav, Inger 2006: Self-reported fears as indicators of young children's well-being in societal change: A cross-sectional perspective. Social Indicators Research, WWW-dokumentti (29.7.2006).
- Laki televisio- ja radiotoiminnasta. Lasten kehitykselle haitalliset ohjelmat 1998/744. 19. pykälä. WWW-dokumentti: <http://www.finlex.fi/fi/laki> (3.1.2006).

- Lazarus, Richard S. & Folkman, Susan 1984: *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer Publishing Company.
- Lehtinen, Liisa 1988: *Alle kouluikäiset lapset ja televisio*. Teoksessa Juha Kytömäki & Seppo Paananen (toim.): *Televisio ja väkivalta. Suomalaisia näkökulmia*. Helsinki: Oy Yleisradio Ab. Suunnittelu- ja tutkimusosasto. Sarja B 5/1988.
- Livingstone, Sonia & Bovill, Moira (eds.) 2001: *Children and their changing media environment: a European comparative study*. Mahwah (N.J.): Lawrence Erlbaum.
- Maccoby, Eleanor E. 1988: *Social-emotional Development and Response to Stressors*. Teoksessa Norman Garnezy & Michael Rutter (eds.): *Stress, Coping, and Development in Children*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 217-234.
- Matikkala, Ulla & Lahikainen, Anja Riitta 2005: *Pelit, tietokone ja kännykkä lasten sosiaalisissa suhteissa*. Teoksessa Anja Riitta Lahikainen & Pentti Hietala & Tommi Inkinen & Marjatta Kangassalo & Riikka Kivimäki & Frans Mäyrä (toim.): *Lapsuus mediamaailmassa. Näkökulmia lasten tietoyhteiskuntaan*. Helsinki: Gaudeamus, 92-109.
- Mead, George Herbert 2003: *The Self*. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (eds.): *Inner Lives and Social Worlds. Readings in Social Psychology*. New York: Oxford University Press, 125-130. Alkuperäinen teos: George Herbert Mead 1934: *Mind, Self and Society*. University of Chicago Press. Reprinted/adapted by permission.
- Mustonen, Anu 2001: *Mediapsykologia*. Helsinki: WSOY.
- Mustonen, Anu 2002: *Median rooli psykologisessa kehityksessä*. Teoksessa: Sara Sintonen (toim.) *Median sylissä. Kirjoituksia lasten mediakasvatuksesta*. Helsinki: FINN LECTURA, 55-69.
- Neisser, Ulric: 1982. *Havainto ja kognitio*. Espoo: Weilin Göös.
- Roine, Mira & Valkonen, Satu 2005: *Television in Young Children's Social Relationships*. Yearbook of Population Research in Finland 41. Helsinki: Väestöliitto, 75-96.
- Rutter, Michael & Rutter, Marjorie 1993: *Developing Minds. Challenge and Continuity across the Life Span*. London: Penguin Books.
- Rutter, Michael 1988: *Stress, coping and development: some issues and some questions*. Teoksessa Norman Garnezy & Michael Rutter (eds.): *Stress, Coping, and Development in Children*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1-41.
- Rönneberg, Margareta 1990: *Siistiä! Ns. roskakulttuurista*. Helsinki: Like.
- Schirato, Tony & Webb, Jen 2003: *Understanding globalization*. London: Sage.
- Sintonen, Sara 2002: *Mediakasvatusta järjellä ja tunteella*. Teoksessa Sara Sintonen (toim.): *Median sylissä. Kirjoituksia lasten mediakasvatuksesta*. Helsinki: Finn Lectura, 111-118.
- Suoninen, Annikka 1993: *Televisio lasten elämässä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Suoranta, Juha 2001: *Cyberkids: lapset mediakulttuurin toimijoina*. Teoksessa Marjatta Kangassalo & Juha Suoranta (toim.): *Lasten tietoyhteiskunta*. Tampere: Tampere University Press, 15-48.

- Suoranta, Juha 2003: Kasvatus mediakulttuurissa: mitä kasvattajien tulee tietää. Tampere: Vastapaino.
- Toskala, Antero 1997: Pelot ja niiden voittaminen. Juva: WSOY.
- Turkki, Teppo 1998: Minuus mediassa. Uusia identiteettejä metsästäessä. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Valkenburg, Patti M. 2004: Children's responses to the screen. A media psychological approach. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Valkenburg, Patti M., Cantor, Joanne & Peeters, Allerd L. 2000: Fright Reactions to Television. A Child Survey. *Communication Research* 27 (1), 82-99.
- Valkonen, Satu, Pennonen, Marjo & Lahikainen, Anja Riitta 2005: Televisio pienten lasten arjessa. Teoksessa Anja Riitta Lahikainen & Pentti Hietala & Tommi Inkinen & Marjatta Kangassalo & Riikka Kivimäki & Frans Mäyrä (toim.): *Lapsuus mediamaailmassa. Näkökulmia lasten tietoyhteiskuntaan*. Helsinki: Gaudeamus, 54-91.
- Vuorinen, Risto 1997: Minän synty ja kehitys. Porvoo: WSOY.
- Vuorinen, Risto 1990: *Persoonallisuus & minuus*. Porvoo: WSOY.
- Werner, Anita 1996: *Lapset ja televisio*. Suomentanut Kaisu Rättyä. Tampere: Gaudeamus.

Henna Pirskanen

Ruumiillistuvat sukupuoli-identiteetit pelissä

Johdanto

Jalkapallojoukkueen pojat saavat tehtyä maalin jo pelin alussa. Yksi pojista hyppää riehakkaasti ilmaan: *“Jeeee!”* Toinen poika juoksee ja pomppii samanaikaisesti tuulettaen. Pojat ovat todella innoissaan ja maalista riemuitseminen kestää normaalia pidempään. (Episodista 119.)

Ruumiillisuus on erottamaton osa jalkapalloa ja yleisemmin urheilua. Esimerkiksi joukkuepeleissä on kyse sosiaalisen ja symbolisen vaihdon ruumiillistuneista järjestyksistä (Veijola 1998, 52-53). Ruumiillisuus sisältää usein oman sukupuolen esityksiä, sukupuoli-identiteettien ilmaisuja. Tässä artikkelissa teemat ruumiillisuus ja sukupuoli-identiteetit ovat tarkasteltavina lasten jalkapallojoukkueen kontekstissa.

Artikkeli perustuu pro gradu -työhöni, jossa tutkin miessosiaalisuutta ja mieheyden malleja poikien jalkapallojoukkueessa. Työni oli kvalitatiivinen, etnografinen tutkimus, jonka aikana vietin aikaani kirjaimellisesti kentällä – jalkapallokentällä. Tutkimusta varten seurasin yhtä kymmenvuotiaiden poikien jalkapallojoukkuetta, joka koostui noin kahdestakymmenestä pojasta, yhteensä 26 joukkueen pelaamassa pelissä. Havainnoin pelien hidastempoisia osia, vaihtopenkkitalanteita sekä pelien alkuihin ja loppuihin sijoittuvia hetkiä tehden muistiinpanoja. Sen sijaan nopeatempoisempien pelitilanteiden tallentamiseen käytin videoita, koska tapahtumien vaihtuessa nopeasti niiden mieleenpainaminen ja kirjaaminen olisi ollut vaikeaa. Keräämääni havainnointi- ja videotintimateriaalia jaottelin 187 lyhyeksi tapahtumakatkelmaksi, episodiksi. Olen käyt-

tänyt tätä teemoittain analysoimaani episodiaiainestoa käsillä olevan artikkelin aineistona. (Ks. Pirskanen 2003; myös Pirskanen 2005; episodeista ks. Strandell 1995.)

Artikkelissa kysyn, kuinka ruumiillisuudella ja sen esityksillä tuotetaan sukupuoli-identiteettiä urheilun kontekstissa. Urheilussa, kuten tutkimassani jalkapallojoukkueessa, ruumiillisuus voi näyttäytyä muun muassa kehon hallintana, foucault'laisena toistoihin perustuvana kurinalaisuutena ja oikeanlaisina suorituksina. Toisaalta ruumiillisuus voi olla läsnä lapsille olennaisen fyysisen kommunikaation muodossa, läppäisyinä, tönimisinä, nojailemisina. Myös erilaisiin performansseihin voi liittyä ruumiillisuus. Performanssit ovat dramatisointeja ja rituaaleja, joilla joukkueen pojat voivat esittää muun muassa fyysistä miehisyyden tunnettaan.

Artikkeli etenee siten, että alussa esittelen sosialisatiota, sukupuoli ja sukupuoli-identiteettiä käsitteinä. Ymmärrän tässä yhteydessä sukupuolisosialisaation prosesseiksi, jotka ovat kaksisuuntaisia. Lapset eivät toisin sanoen yksisuuntaisesti soisialistu, vaan vaikuttavat, luovat ja vastustavat. Sosialisaation ei voi ajatella olevan jossain vaiheessa ”valmis”. Näin ollen yhtä lailla sukupuoli-identiteetti on pikemmin jotain tilanteista. Tämän jälkeen esittelen aineistokatkelmilla poikien jalkapallojoukkueen ruumiillisuutta osana sukupuoli-identiteettejä. Erilaisilla ruumiillisuuden muodoilla pojat tuottavat omia käsityksiään siitä, mitä on olla miessukupuolen edustaja eli sukupuoli-identiteettiään, ja soisialistuvat erilaisiin jalkapallojoukkueen mieheyksiin. Lopuksi teen lyhyen yhteenvedon tutkimukseni tuloksista.

Sosialisaatioteoria ja sen kritiikki

Urheilu ja etenkin joukkuepelit ovat keskeisiä sosiaalistajia monen pojan elämässä, koska suurehko osa pojista harrastaa jotakin urheilulajia. Tässä artikkelissa urheilulajeista on tarkastelun kohteena jalkapallo. Sen parissa tapahtuu sekä sosiaalistumista yleisemmin että sosiaalistumista omaan sukupuoleen. Jalkapallojoukkueelle leimallista on se, että se on niitä harvoja paikkoja, tiloja ja aikoja, jotka koostuvat lähes yksinomaan oman sukupuolen edustajista. Tämän

voi olettaa vaikuttavan siihen, millaiseksi sen parissa tapahtuva miessosialisaatio muotoutuu.

Käsitteenä sosialisaatio on lyhyesti ilmaistuna yhteiskuntaan jäsentyvää yksilön kehitystä. Sosiaalistuminen, myös sukupuoleen, alkaa jo syntymästä ja jatkuu koko ihmisen eliniän ajan. (Berger & Luckmann 1995, 148; 157.) Berger ja Luckmann (1995) ovat tehneet tunnetun jaottelun primaari- ja sekundaarisosialisaatioon. Lapsuusajan ensimmäisten elinvuosien sosialisaatiota kutsutaan primaarisosialisaatioksi, kun taas yksilön elämän myöhempien vaiheiden sosialisaatiota nimitetään sekundaarisosialisaatioksi. Ensimmäisten elinvuosien itselleen merkityksellisiä ihmisiä yksilö ei voi itse valita. Nämä merkitykselliset toiset (*significant others*) välittävät lapselle ”objektiivista” sosiaalista maailmaa, ja primaarisosialisaatiossa lapsi sisäistää tämän maailman ja samastuu merkityksellisiin toisiin. Myöhemmissä elämänvaiheissa, sekundaarisosialisaatiossa, yksilö sisäistää institutionaalisia osamaailmoja, kun primaarisosialisaatiossa sisäistämisen kohteena oli ”perusmaailma”. Sekundaarisosialisaation aikana yksilö on jo sisäistänyt maailman ja minuutensa. Erilaisissa osamaailmoissa tarvitaan rooleja ja sekundaarisosialisaatiossa hankitaan roolispesifistä tietoa, joihin roolit perustuvat. Erilaiset osamaailmat ikään kuin kasaantuvat perusmaailman päälle, ja erilaiset roolit ”perusminän” päälle. (Berger & Luckmann 1995, 147-163.)

Sosialisaatiossa kulttuuriperintö siirtyy sukupolvelta toiselle. Sosiaalistuminen jonkin kulttuurin jäseneksi antaa käsityksen siitä, mikä on esimerkiksi hyvää tai pahaa, maskuliinista tai feminiinistä tämän kulttuurin mittapuulla, siis välineitä suunnistaa arjessa ja tehdä siitä ymmärrettävä (Huttunen 2002, 125). Tutkimuksessani kulttuuriperinnön siirtyminen voidaan nähdä jalkapallokulttuurin, pelaajien alakulttuurin, siirtymisenä. Tällöin joukkueessa tapahtuva miessosialisaatio antaa välineitä arvottaa, mikä on hyvää tai pahaa, arvokasta tai tavoiteltavaa poikien jalkapallojoukkueessa.

Erilaiset vuorovaikutustilanteet ovat olennaisia sosialisaation kannalta. Lapset ovat vuorovaikutuksessa esimerkiksi vanhempien ja toisten lasten kanssa kodissa sekä erilaisissa instituutioissa kuten koulussa tai urheiluseurassa. Esimerkiksi sukupuolisosialisaatioon kohdistuvat odotukset tulevat näissä ryhmissä usein tiedostamattomasti. (Ks. Berger & Luckmann 1995, 157; Lähteenmaa & Näre

1992, 12.) Lisäksi urheilun parissa on nähty tapahtuvan sosiaalistumista ihanteeksi käsitettyyn liikunnallisesti aktiiviin elämäntapaan (Sironen 1995, 96).

Sosialisaatioteorioita on kritisoitu ankarasti. Kriitikki on kohdistunut ennen kaikkea näkemyksiin sosiaalistamisesta yleensä sekä lasten ongelmattomasta sukupuolisosialisaatiosta. Esimerkiksi Thorne (1993, 3) ja Connell (2002, 76-85; 1987, 191-200) arvostelevat yksisuuntaista sosialisaatiomallia. Siinä aikuiset käyttävät valtaa sosiaalistaakseen lapsia ja vallattomat eli lapset passiivisesti sosiaalistuvat. Lasten nähdään usein olevan ”*adults-in-the-making*” eli vain tulevan sukupolven aikuisia. Tällöin oletetaan tietty lopputulos: sosiaalistunut aikuinen tai oman sukupuolensa edustaja. Sosiaalisten voimien ja sosialisaatioagenttien odotetaan tuottavan mekaanisesti aikuisia, jotka ovat konventionaalisen maskuliinisia tai feminiinisiä tai ”poikkeavia”, jos prosessi epäonnistuu. Ennakoi tuun tulevaisuuteen tähyileminen sosialisaatiokehityksen yhteydessä saa unohtamaan sen, että lapset elävät nykyhetkessä, konkreettisesti historiallisessa ajassa. Lisäksi lapset todellisuudessa vaikuttavat aikuisiin siinä missä aikuiset lapsiin: he toimivat, vastustavat ja luovat eivätkä ole vain passiivisia tiedon vastaanottajia. Myöskään instituutiot eivät mekaanisesti määritä lasten oppimista, sillä vaikka perhe, koulu, media ja urheilu ovat tärkeitä instituutioita lasten elämässä, ne voivat välittää keskenään ristiriitaisia malleja ja viestejä. Tästä syystä niiden ei ole mahdollista ”sosiaalistaa” lapsia yhteen malliin. (Connell 2002, 80.)

Sosialisaatio ei pääty jossain tietyssä iässä tai rajoitu vain lapsuuteen, kuten usein ajatellaan. Se on koko eliniän jatkuva prosessi, joka läpäisee kaiken, missä ihmiset ovat toimijoita. Sosialisaatiokäsitteen sijasta onkin luontevampaa puhua sosialisaatioprosessista. Toivo Salonen esittää, että prosessi on ennustamaton. (Salonen 1997, 166-169.) Parempi ilmaisu voisi olla, että prosessi on yksilöllinen, eli kullakin yksilöllä erilainen. Lisäksi jos ajatellaan, että sosiaalistumista tapahtuu useaan erilaiseen viiteryhmään ja pitkin elämää, kysymyksessä ovat ennemminkin useat prosessit.

Sosialisaatioteorioihin kohdistettu kritiikki osuu toisin sanoen kohdalleen. Jos sosialisaation käsittää suppeasti ja yksisuuntaisesti, sen oletuksena on aina tietty lopputulos, eikä se tarjoa kuin tietty roolit, joihin yksilöiden pitäisi sosiaalistua. Siksi pyrin sociali-

saatiosta puhuessani välttämään sekä sen käsittämistä passiiviseksi sosiaalistumiseksi että tulevaisuuteen ja tiettyyn lopputulokseen keskittyviä määritelmiä. Käsitän sosialisaaion kaksisuuntaisiksi prosesseiksi, joissa voi nähdä tilannekuvia pitkin elämää. Jokaisen yksilön muun muassa erilaiset lähtökohdat ja sosiaaliset ympäristöt takaavat ainutkertaisen sosialisaaion. Näillä ehdoilla sosialisaaio on käsitteenä käyttökelpoinen, kun puhutaan esimerkiksi lasten sukupuoli-identiteeteistä tämän artikkelin kontekstissa.

Sukupuoli ja sukupuoli-identiteetti: tehty, tuotettu, tilanteinen

Tässä artikkelissa hahmotan sukupuolta ja sukupuoli-identiteettiä sen ajatuksen mukaisesti, että sosialisaaioprosesseissa ihmiselle muodostuu sukupuoli-identiteetti sekä tiedostetun kasvatuksen, itse omaksuttujen identiteetin palasten että ympäristöstään tiedostamattomasti saamiensa viestien kautta. Sukupuoli voidaan ymmärtää monin eri tavoin tehtynä, tuotettuna tai esitettyinä: järjestelmänä, sopimuksena, sukupuolitettuna ruumiillisuutena, sukupuolistavina käytäntöinä, nais- tai miessubjektuiksina, performatiivisuutena tai tyylinä (Lempiäinen 2003, 160-161). Yhtäkaikki sukupuoli on jotain tehtyä ja tuotettua.

Sukupuoli-identiteetti on puolestaan yksilön sisäinen tunne itsestään naisena tai miehenä. Identiteetti viittaa minän julkisempaan puoleen. Meillä on identiteettejä, jotka perustuvat jäsenyyksiimme erilaisissa ryhmissä. Identiteetti on iso osa yksilön itsekäsitystä ja siinä mielessä subjektiivinen. Koetun identiteetin esiinpistävyys vaihtelee yksilöittäin ja tilanteittain. Tämä tarkoittaa, että oma identiteetti voidaan kokea erilaisena tilanteesta riippuen. (Howard & Hollander 1997, 16-17; 93-98.) Esimerkiksi Thornen (1993) kouluetnografiassaan tutkimille lapsille sukupuoli saattoi olla ajoittain tärkeä toimintoja määrittävä ja rajoja asettava tekijä, kun taas joissain tyttöjen ja poikien yhteistoimintatilanteissa sukupuoli menetti merkityksensä ja muuttui näkymättömäksi.

Voidaan puhua yhtä lailla tilanteisesta sukupuolesta. Tilanteinen sukupuoli syntyy jaetussa sosiaalisessa tilanteessa vastavuoro-

roisten rituaalien kautta. Sukupuoli voidaan siis käsittää erilaisissa tilanteissa ja ryhmissä ruumiillistuviksi sosiaalisiksi kasvoiksi. (Veijola 1992, 227-228.) Tällöin sukupuoli-identiteettikin on jotain tilanteista ja esitettyä, eikä ole olemassa yhtä, kiinteää sukupuoli-identiteettiä, joka toistuu samana tilanteesta toiseen. Hieman samantapainen on Butlerin (1990; 1993) performatiivisten toistojen kautta rakentuvan sukupuolen ajatus. Sukupuoli ei ole olemista, vaan myös se sukupuoli, jota ollaan, on esitys. Ruumis ei ole luonnollinen kategoria, vaan rakentunut diskurssissa. Ihmisillä on sukupuoli, koska kulttuuri sukupuolittaa heidät, ei siksi, että sukupuoli olisi heidän ruumiinsa piirre, johon he ovat syntyneet. (Pulkkinen 1998, 164-165; 217.)

Käsitykset sukupuolesta ovat usein stereotyyppisiä eli ylyksinkertaistettuja. Sukupuolistereotypioissa kiteytyvät uskomukset naisten ja miesten ominaisuuksista, kuten fyysisistä piirteistä, tyyppillisestä käytöksestä tai persoonallisuuden piirteistä. Nämä uskomukset ovat usein polarisoituneita. Sukupuolet nähdään toisilleen jyrkästikin vastakohtaisina eli sukupuolieron kautta. (Esim. Connell 2002, 40-41; Howard & Hollander 1997, 16.) Näin ollen kulttuurisesti miehet ja naiset oletetaan erilaisiksi. Miehiin liitettäviä piirteitä länsimaisissa yhteiskunnissa ovat esimerkiksi aggressiivisuus, itsenäisyys, järkipärisyys ja aktiivisuus. Sukupuoli-identiteettiä koetellaan jatkuvasti, ehkäpä jopa enemmän miehillä kuin naisilla. (Grönfors 1994, 66-68.) Badinter tuo osuvasti esille, että vaikka yksilön biologiseksi sukupuoleksi olisi määritelty mies, tie XY-kromosomeista koettuun miesidentiteettiin on ”pitkä ja vilisee väijytyksiä” (Badinter 1993, 11-12).

Sosialisaatiossa lapset oppivat sukupuolittunutta käyttäytymistä erilaisten prosessien kautta, kun he osallistuvat jokapäiväisiin vuorovaikutustilanteisiin, jotka merkityksellistävät, heijastavat ja ilmaisevat sukupuolta. Lasten käytännöt eivät silti pelkästään toista vallitsevia sukupuolten välisiä suhteita, vaan usein haastavat ja ovat ristiriidassa sen kanssa, kuinka dikotomisesti käsitämme sukupuoli-identiteetit. Sosialisaation näkökulma selittää tällöin vaihtelua sukupuolen sisällä – kaikki tytöiksi tai pojiksi kategorisoidut lapset eivät toteuta sukupuolta samalla tavoin, vaan sosialisaatiossa opitaan ennemminkin jo mainittuja kulttuurisia stereotyyppisiä. (Hasbrook & Harris 2000, 13; Howard & Hollander 1997, 28-29.)

Myös stereotypioihin on mahdollista vaikuttaa. Esimerkiksi identiteeteistä puhuttaessa keskiöön nousee sosialisatioprosessi ja sen tekniikat: sukupuoleen liittyviä odotuksia on mahdollista muuttaa, jolloin poikien ei tarvitse soisialistua stereotyyppiseen, miehiseen aggressiivisuuteen. (Saastamoinen 2000, 168.)

Toisin sanoen sukupuolisosialisatiossa yksilö oppii tunnistamaan kulttuurissaan vallitsevat stereotypiat maskuliinisuudesta ja feminiinisuudesta ja voi poimia vaihtelevassa määrin niiden elementtejä itse esitettäväksi ja tuotettavaksi. Connell nimittää tätä tiettyjen sukupuoli-identiteettien omaksumista ja sukupuolen esittämistä tilanteiden mukaisesti ”oikeoppisesti” sukupuolikompetenssiksi (*gender competence*). Sukupuolikompetenssin omaksuvat nuoret oppivat samaten etäännyttämään itsensä sukupuoli-identiteetistään ja vitsailemaan omille sukupuolen performansseilleen. (Connell 2002, 81.)

Sukupuoleen liitetään oletuksia yksilön maskuliinisuudesta tai feminiinisuudesta: ”*Tietyissä historiallisessa ajassa ja paikassa tietyn kulttuurin jäsenet merkitsevät, merkityksellistävät ja representoivat tekoja, eleitä, asioita ja ilmiöitä maskuliiniseksi. Subjektin maskuliinisuus rakentuu näiden tekojen ja eleiden performatiivisesta toistosta.*” (Jokinen 2003, 27.) Jokisen määritelmä sopii myös feminiinisuksiin. Yksilö tekee tekoja, eleitä ja asioita, jotka muut kulttuurin jäsenet käsittävät maskuliiniseksi (tai feminiiniseksi). Maskuliinisuutta on monenlaisia, eikä ole olemassa yhtä kiinteää ryhmää attribuutteja, jotka voisi varustaa nimikkeellä maskuliinisuus. Sen sijaan maskuliinisuus on epävakaa ja monimuotoista, hajanaista ja riippuvaista vaihtuvista konteksteista, eli se on jatkuvasti uudelleentuotettua. (Esim. Connell 1987, 183-186; Haywood & Mac an Ghail 2003, 10.)

Voidaankin puhua monikossa useista erilaisista maskuliinisuuksista, jotka vaihtelevat muun muassa iän, etnisyyden ja yhteiskunnallisen statuksen mukaan (Connell 2002, 77). Koska maskuliinisuus on kaikkien yksilöiden, ei vain miesten tai poikien ominaisuus (ks. Värtö 2000, 36-37), on tarpeen erottaa maskuliinisuus miesruumiista ja huomata, että feminiinisuutta ja maskuliinisuutta ei voi suoraan rinnastaa biologiseen sukupuoleen. Sen sijaan historiassa on ollut tiloja ja aikoja, jolloin myös naisten kehot ovat voineet tuottaa tai elää maskuliinisuuksia. Tällaisia tiloja ja aikoja on ehkä enenevässä määrin nykyisin. (Haywood & Mac an Ghail 2003, 15.) Esi-

merkiksi kun tytöt pelaavat miehisiä joukkuepelejä yhä enemmän, he saattavat tunnistaa itsensä tilanteista, joissa heidän käyttöksensä toisten silmissä on poikamaista tai maskuliinista – ja päinvastoin (Tiihonen 2002, 309).

Yhteiskunnassa muita arvostetumpaa maskuliinisuuden muotoa nimitetään hegemoniseksi maskuliinisuudeksi. Tällä tarkoitetaan tiettyä miesideaalia, kulttuurisesti arvostettua tapaa olla mies. Tämä tapa on hallitseva, hegemoninen, ja sen asema tunnustetaan yleisesti. Yhteiskunnan muut maskuliinisuuden muodot ovat sille alisteisia, samoin kuin naiseus. (Connell 1987, 183.) Vaikka suurin osa miehistä ei täytä hegemonisen maskuliinisuuden ideaalia, he saattavat olla sen kannattajia ja seuraajia (Jokinen 2000, 220). Kuten hegemonisen maskuliinisuuden käsite viittaa, valta on keskeinen ulottuvuus paitsi sukupuolten välillä, myös sukupuolen sisällä. Tästä kuvaavia esimerkkejä ovat armeijat tai monikansalliset yhtiöt, joissa on massiivisia miesten välisiä valtahierarkioita. (Connell 2002, 9, 59.) Hegemoninen maskuliinisuus yhdistetään usein länsimaisissa yhteiskunnissa urheiluun, sillä urheilu on tunnustetusti keino esittää ja saavuttaa hegemoniselle maskuliinisuudelle ominaista fyysistä osaamista ja ylivertaisuutta (Hasbrook & Harris 2000, 14).

Klassiseksi esimerkiksi maskuliinisuustutkimuksista käy Paul Willisin (1984) työ nuorista työväenluokan miehistä. Nämä nuoret edustivat tietynlaista työväenluokan maskuliinisuutta, jonka arvot olivat homologiassa muiden työväenluokkaisten arvojen kanssa¹. Mac an Ghaillin (1994) tutkimus on toinen tyyppiesimerkki maskuliinisuustutkimuksesta. Hän selvitti, millaisia maskuliinisuuksia pojat tuottavat englantilaisessa koulussa. Hän päätteli, että miehin heteroseksuaalinen identiteetti on hauras rakennelma. Mac an Ghaill löysi neljä erilaista miehen mallia toteuttavaa toveripiiriä. Ääripäitä edustivat ”*Macho Lads*”, jotka olivat vihamielisiä koululle ja auktoriteeteille. Heidän maskuliinisuutensa painotti fyysistä

---

1 Tosin Willis on saanut kritiikkiä osakseen muun muassa siitä, että hänen tutkimaansa kovaa maskuliinisuutta edustavat nuoret olivat vain yksi esimerkki työväenluokkaisista maskuliinisuuksista. Tämän ryhmän näkyvyys ja dominoivuus kuitenkin sai aikaiseksi muiden, vähemmän näkyvien maskuliinisuuksien marginalisaation ja vaientamisen. Tällöin kovaa maskuliinisuutta edustavat on helppo yleistää edustamaan stereotyyppiä koko työväenluokkaisesta nuorisosta. (Ks. Thorne 1993, 96-100.)

kontrollia. Heille oli tärkeää esittää kovaa. Toisen ääripään maskuliinisuutta puolestaan edustivat ”*Academic Achievers*”, koulumesterytjät, jotka suhtautuivat kouluun positiivisesti ja yrittivät pääteä arvosanojen avulla. Hyvien arvosanojen tarkoituksena oli yhteiskunnassa ylöspäin nousu. Tämä ryhmä oli pehmoutensa vuoksi kiusattu: kiusaajina olivat etenkin ”*Macho Lads*”. Näiden ryhmien väliin jäivät ”*New Enterprisers*” – uuden polven yrittäjät, jotka eivät olleet niin kiinnostuneita koulusta, mutta omasivat taitoja uudella oppiaineissa kuten tietotekniikassa, sekä arvostivat rationaalisuutta, instrumentalismia ja urasuunnittelua – sekä keskiluokkaiset ”*Real Englishmen*”, jotka näkivät itsensä opettajia parempina ja kannattivat perienlantilaisia, imperialistisia ja rasistisiaakin arvoja. (Mac an Ghaill 1994, 8-9, 56-67.)

Mac an Ghaillin löytämät tyypit tukevat käsitystä, että omakutut maskuliinisuudet vaihtelevat hyvinkin paljon ikäluokan ja esimerkiksi saman koulun sisällä. Murrosikäisten poikien maskuliinisuudet eivät välttämättä ole kovin vahvoja, vaan paremminkin epävarmoja ja horjuvia. Tutkimuksen tulokset antavat johtolankoja myös sen selvittämiseen, millaisia sukupuoli-identiteettejä urheilun parissa tuotetaan.

Ruumiillistuvat sukupuoli

Erityisesti kahden viime vuosikymmenen aikana paljon huomiota saaneet teorit ruumiista ovat vaikuttaneet suuresti sosiaalitieteelliseen ja humanistiseen tutkimukseen. Paitsi akateemisessa keskustelussa, ruumis on ollut viime vuosina etenkin mainos- ja kuluttajakulttuurin mielenkiinnon kohteena, kun pyrkimyksenä on ollut luoda tietynlaisia ruumiskuvia eli vaikuttaa siihen, kuinka näemme ja koemme ruumiimme². (Julkunen 2004, 17; Shilling 2005, 1; Shilling 1997, 65; 101.)

Ruumiin on nähty olevan avainasemassa identiteetin, myös sukupuoli-identiteetin, rakentumisessa. Sukupuoli on sosiaalinen rakenne, joka on erityisessä suhteessa ruumiiseen, sillä ruumis on

---

2 Selkeä ja monipuolinen katsaus ruumiskeskustelun eri aspekteihin on Shilling (2005), *The Body in Culture, Technology and Society*.

materiaalinen huolimatta siihen vaikuttavista sosiaalisista prosesseista – ruumiit kasvavat, ikääntyvät, tulevat sairaiksi, oppivat, unohtavat, tekevät työtä, sukupuolittuvat. Ne ovat samanaikaisesti sekä toimijoita että kohteita sosiaalisissa käytännöissä, ja samalla ne saavat sukupuolittuneita merkityksiä. Tässä prosessissa tulee peliin monimutkainen institutionaalinen ja kulttuurinen järjestys. (Connell 2002, 39; 47-48.)

Koska urheilussa on kyse muun muassa suorituksista, joissa välineenä on oma ruumis, ruumiillisuuden teema liittyy kiinteästi tutkimukseeni. Tässä yhteydessä tarkoitan ruumiillisuudella sitä, että yksilöllä on aina ruumiillinen olemassaolo sekä omana elettyinä ja koettuna, että toisten näkemänä ja kokemana ruumiina. Ruumiillisuutta tuotetaan aktiivisesti monella tapaa. (Palin 1995, 238; 240.)

Ruumis on siis jotain mitä olemme, mitä meillä on ja jolla teemme itsemme päivittäin. Ruumis on välttämätön yksilön tunteelle minästä, ja myös vuorovaikutukselle toisten kanssa. (Elliott 2003, 97; Shilling 1997, 65.) Ruumis voidaan käsittää kokonaisvaltaisesti sekä materiaaliseksi, merkityksellistetyksi että eletyksi ruumiiksi, jolloin se saa materialistisia, konstruktionistisia ja fenomenologisia merkityksiä (Julkunen 2004, 20-21). Esimerkiksi sosiaalinen konstruktionismi pystyy kertomaan, kuinka yhteiskunta on valloittanut, muokannut tai luokitellut ruumiin tai kuinka valtasuhteet vaikuttavat ruumiisiin, mutta se ei juuri kerro, mitä ruumis todella on ja miksi sillä on niin suuri sosiaalinen merkitys. Jotta ruumiista voisi todella teorisoida, se pitäisi käsittää paitsi sosiaalisissa tilanteissa konstruoiduksi, myös materiaaliseksi ja eletyksi ilmiöksi. (Shilling 1996, 10, 70-72; 99.)

Kaksi teoriaperinnettä täydentävät artikkelissa toisiaan tarkasteltaessa urheilun ruumiillisuutta: Foucault'ltä (1980) on peräisin ajatus kurinalaisista ruumiista. Ruumiillinen olemus ja siihen sisältä- ja ulkoapäin kohdistuva kontrolli linkittyvät identiteetin symboliseen esittämiseen, kuten sukupuolieron esittämiseen ja tuottamiseen. Erilaisilla aktiviteeteilla yksilö tekee itsestään esitettävän, säänneltävän ja kontrolloitavan objektin. (Elliott 2003, 98-100.) Tämä ajatus pätee poikien jalkapallossa, mutta toisaalta siihen pätee Goffmanin (1971) ja symbolisen interaktionismin tapa käsittää ruumis ja minä arkipäivän esityksiksi, performansseiksi. Goffmanin

näkemyksissä on otettu huomioon ruumiin materiaallinen ja kommunikoiiva perusta, joka mahdollistaa vuorovaikutuksen muiden kanssa (Shilling 1997, 80). Siinä missä foucault’lainen perinne tuo mukaan vallan, rakenteiden ja ulkopuolelta tulevan kurin tarkastelun, Goffman kiinnittää huomion muun muassa performanssien mahdollistamaan vastarintaan ja arkipäivän mikrotason esityksiin, kuten poikien ruumiitaan välineenä käyttäen tuottamiin esityksiin jalkapallojoukkueessa. Tämä tarkoittaa, että kaikki minän esitykset sisältävät ruumiiden asettumista suhteessa ympäristön fyysisiin piirteisiin. Monitorointi, itsen tarkkailu ja vaikutelmien antaminen toisille sisältävät kontrollin ruumiillisesta suoriutumisesta. (Elliott 2003, 33-34.)

Seuraavaksi esittelen aineistokatkelmien avulla, kuinka ruumiillisuus näyttäytyy suhteessa sukupuoli-identiteetteihin poikien jalkapallojoukkueessa. Tarkastelussa ovat kurinalaisuus, fyysinen kommunikointi, tunteiden ilmaisu, epävarma ruumiillisuus ja aggressio sekä performanssit sukupuolen ilmaisun välineinä.

Kurinalaisuus

Vastustaja kuljettaa palloa joukkueen maalia kohti. Maalivahti hyppii tasajalkaa hieman kyyryssä, polvet joustaan, kädet edessään kyynärpäät kyljissä, keskittyneen näköisenä, verrytellen tulevan torjuntaan. Pallo tulee kohti, ja maalivahti torjuu. Sen jälkeen hän potkaisee pallon taas peliin. (Episodista 152.)

Urheilussa ruumiillisuus ja kurinalaisuus kohdistuvat suorittamiseen, eli ruumis on suorittava ruumis. Pallopeleissä vaaditaan monenlaisia taitoja: pallon hallintaa ja ruumiin koordinoitua pelikentän muihin tapahtumiin. Omat suoritukset vaikuttavat koko joukkueen tulokseen. (Kosonen 1997, 27; 30-31.) Edellä olevassa katkelmassa maalivahdin suoritus tilanteessa ratkaisee, pääseekö vastustaja tekemään maalin. Maalivahti valmistautuu roolinsa mukaiseen suoritukseen ruumiinhallinnalla: hän keskittyy, hyppii hieman paikallaan ja antaa polvien joustaa. Verryttely auttaa, että lihakset pysyvät lämpiminä, niin että pallon tullessa kohti hänen ruumiinsa toimisi yhteen pelaavana kokonaisuutena. Poika kurin-

alaistaa itse ruumiinsa, jotta pystyisi mahdollisimman hyvään suoritukseen tärkeällä hetkellä. Poika saakin pallon torjuttua, joten ruumiinhallinta, kurinalaistaminen ja siten suoritus on onnistunut.

Länsimaisissa yhteiskunnissa urheilu on nähty yhdeksi poikien initiaatoriihtiksi aikuisuuteen ja samalla sosialisatiioriihtiksi omaan sukupuoleen. Siihen kuuluu kivun läsnäolon ja halveksunnan oppiminen, ”no pain, no gain”. Kipua aiheuttavat toisten (lievä) väkivalta, loukkaantumiset ja oman jaksamisen ääri rajojen koettelu, jotka kuuluvat esimerkiksi alkuperäiskansojen initiaatoriihteihin. (Badinter 1993, 136-138.) Tiihosen (2002) mukaan ensimmäinen initiaatio lapsesta urheilun harrastajaksi tapahtuu pojilla ensimmäisten urheilukokemusten kautta, ja toinen initiaatio siirryttäessä urheiluseuraan. Initiaation myötä omaksuttu miesdiskurssi on urheilullinen miehisuus, ja pojan kokemus ruumiista on kurinalainen. (Tiihonen 2002, 148.) Shilling esittää, että urheilun lisääntyvä kilpailullisuus on saanut aikaiseksi sen, että urheilulahjakkuuksien etsintä alistaa yhä nuorempien lasten ruumiit ankaralle harjoittelulle haettaessa suorituskyvyn rajoja (Shilling 2005, 205; 208-209). Mahdollisesti kivun halveksunta sekä tiiminä toimiminen, neuvojen ehdoton totteleminen ja hierarkioiden omaksuminen valmistavat poikia myöhemmin elämässä vastaan tuleviin miehisiin instituutioihin, kuten armeijaan.

Jo mainitsemani Foucault'n ajatus ruumiin ja kurin toisiinsa liittämistä perustuu ruumiin tekemiseen kuuliaisesti toistuvilla harjoituksilla. Lopputuloksena on ruumiin kontrollin lisääminen, ja harjaantuneiden ja tottelevaisten ruumiiden taustalla on aina valta. Näin on etenkin instituutioissa kuten koulu, sotilaskoulutus tai vankila, joissa pikkutarkat säännöt säätelevät ruumiin sopivaa toimintaa (Foucault 1980, 155-162). Vallankäyttömuodot liikuntatunneilla tai urheilussa yleisemmin ovat oma erityinen kategoriansa. Paitsi että urheilussa vallitsevat foucault'laiset aika-tila-järjestykset, jotka säätelevät ruumiillisuutta välillisesti, siinä kaikki ”järjestelyt ja toiminnat kohdistuvat suoraan ja peittelemättä ruumiiseen”. (Kosonen 1997, 22.)

Ajatus on sovellettavissa myös jalkapallojoukkueeseen, jossa harjoitukset ja toistot luovat ihannetapauksessa ruumiista jalkapalloruumiin. Kosonen (1997, 34-35) on omassa tutkimuksessaan päätellyt, että liikunnanopettajalla, aivan kuten valmentajallakin,

on valtaa suoraan oppilaiden ruumiisiin. Normit kohdistuvat koulu liikunnan (tai yhtä hyvin jalkapalloseuran) haluamaan ruumiiseen, toisin sanoen ulkonäköruumiiseen ja liikuntataitoihin. Urheilulajeihin kuuluu julkilausumattomia normeja lajin mukaisesta ulkonäöstä. Kun ruumiin omakohtaisesta kokemisesta tulee muiden katseiden kohde, suhde omaan ruumiiseen urheilussa muuttuu subjektisuhteesta objektisuhteeksi (Kaskisaari 1992, 270): valmentajien ja yleisönä toimivien vanhempien. Nämä muut arvottavat sen suorituksia. ”Pullero” tai ”hidas” ei saa olla. Myös poikien jalkapallojoukkueessa etenkin vastustajien määrittely tapahtui usein fyysisten ominaisuuksien, eli Kososen (1997) sanoin ulkonäköruumiin, perusteella. ”*Hei lyhyt kiinni*”, tai ”*se iso poika siellä*” olivat esimerkkejä ulkonäköruumiiseen perustuvista määrittelyistä tilanteissa, joissa vastustaja piti tunnistaa jollain tavoin.

Kentän lakkaamattomaan liikkeeseen liittyvän kehon kurinalaistamisen yhtenä muotona on ruumiin liikkeiden sääntely. Jalkapallossa tämä tapahtuu sekä ruumiin liikkeiden hallintaan tähtäävänä sääntelynä (pallon pitäminen hallussa, pallon tähtääminen oikeaan kohtaan) että sääntelynä, joka kohdistuu liikkeiden tahtiin. Toisin kuin esimerkiksi päiväkodissa tai koulussa, joissa usein tähdätään liikkeen täydelliseen pysäyttämiseen, hiljaa paikallaan istumiseen (Strandell 1995, 175-176), jalkapallojoukkueessa tämä ei ole yleistä eikä tarkoituksenmukaistakaan. Sen sijaan tarpeen mukaan ruumiiden liikkeen tempoa pyritään kontrolloimaan:

Pallo on jo joukkueen maalin edustalla, pari puolustajaa juoksee maalin luo, vastustaja potkaisee maalia kohti. Palloa kohti heittäytyvät kiireellä sekä maalivahti että vastustaja, joka yrittää päästä vielä potkaisemaan. Maalivahti saa pallon käsiinsä heittäytymällä maahan. Kuuluu taputuksia ja ”*Hyvä*”-huutoja. Pojat ovat kiihtyneitä. ”*Rauha, rauha*”, huutaa valmentaja, eli tilanne pitää nyt rauhoittaa. Maalivahti potkaisee pallon kentälle ja tilanne on ohi. (Episodista 29.)

Episodissa toinen joukkue hyökkää yrittäen maalia. Niin kauan kuin tutkimallani joukkueella on puolustustilanne, pojat juoksevat nopeasti, ovat hyökkääviä ja saavat olla häräisiäkin. Mutta kun tilanne on ohi, on tärkeää, että pojat pyrkivät rauhoittamaan ruu-

miinliikkeidensä tempoa, ja siten vaihtamaan koko pelin rytmiä. Äskeinen hätäinen pelaaminen ja liike eivät sovellu enää vaihtuneeseen tilanteeseen. Valmentaja pyrkii ”*Rauba*”-huudollaan varmistamaan tilanteen tasoittumisen ja tempon muuttumisen. Koska pojat ovat kuulleet neuvon samanlaisissa tilanteissa lukemattomia kertoja, he varmasti tietävät sen itsekkin ja ovat oppineet sopeuttamaan tempon pelitilanteen mukaan.

Fyysinen kommunikointi

Tutkimukseni alussa huomioni kiinnittyi jalkapallokentällä ennen kaikkea siihen, mitä tutkittavat sanoivat, kielelliseen kommunikaatioon. Vasta pikkuhiljaa huomion keskipisteeseen nousi nonverbaalinen viestintä, eli eleet, ilmeet ja toiminta, joiden merkitystä vuorovaikutuksessa ei pidä vähätellä. Tällaista fyysistä kommunikaatiota kuvaavat seuraavat katkelmat:

Jälleen maali: Kolme-nolla. Läppäisyjä selkään, maalintekijä levittää kädet ja läppäisee kahta molemmilla puolilla itseään olevaa poika yhtä aikaa selkään. (Episodista 122.)

Vastustajajoukkue, kaksi poikaa, toinen tummaihoisen ja toinen vaaleaihoisen, kävelevät vierekkäin, kädet toistensa olkapäillä. (Episodista 150.)

Fyysistä kontaktia ei kaihdeta: Vastakkaisten joukkueiden pojat ovat vierekkäin kylki kyljessä kiinni, odottavat että kulmapotku potkaistaan ja etsivät paikkaa. He tönivät toisiaan kylkiin samalla, kumpikaan ei luista paikastaan. (Episodista 137.)

Tilanteet kertovat pelaajien tavasta käyttää kaikkia ilmaisun mahdollisia muotoja: eleet, ilmeet ja liikkeet ovat hyvin ilmaisuvoimaisia. Ensimmäisessä episodissa esittäytyvät urheilulle tyypilliset läppäisy, jotka ovat tapa viestittää tyytyväisyydestä ja hyväksynnästä suorituksen tekijälle onnistuneessa pelitilanteessa, kuten maalin teon jälkeen. Toisessa episodissa kaksi poikaa kävelee kädet toistensa hartioilla. Kolmannessa episodissa pojat tönivät toisiaan merk-

kinä periksiantamattomuudesta ja kilpailevat vapaasta paikasta kentällä.

Episodit osoittavat, että urheilua ja lasten ruumiita leimaa liike. Lapset kommunikoivat ruumiillaan aikuisia enemmän. Tämä korostuu jalkapallon kaltaisessa urheilussa, joka on kontaktipitoista. Pojat tuuppivat, nojailevat, roikkuvat toisissaan, läimäyttelevät, kamppailevat, samalla tavoin kuin Strandellin (1995) tutkimat päiväkotilapset. Sanallinen vuorovaikutus, fyysinen kommunikointi ja sanaton suuntautuminen (katseet, eleet, ilmeet) yhdistyvät. Fyysinen kommunikaatio tönimisineen ja läppäyksineen ei näissä tapauksissa ole aggressiota, vaan legitimoitu tapa poikien ottaa kontaktia toisiinsa.

Gordon, Holland ja Lahelma (2000, 120) väittävät, että maskuliinisuuden ja heteroseksuaalisuuden normit johtavat siihen, että pojat itse oppivat rajoittamaan kontaktinottamisen tapoja. Samoilta linjoilla on Parker: urheilu tarjoaa monimutkaisia ja ristiriitaisia kuvia maskuliinisuuksien konstruoinnista suhteessa seksuaalisuuteen. Intiimin juhlinnan käytännöt, selkään läimäyttely ja ”pseudo-eroottiset rituaalit” (Parker 1996, 132) ovat hyväksyttäviä, mutta merkitykselliset, emotionaaliset suhteet toisiin miehiin sen sijaan eivät tule kysymykseenkään. (Parker 1996, 131-132.)

Kuten yllä olevista episodeista käy ilmi, väitteet pitävät vain osin paikkansa poikien jalkapallojoukkueessa. Fyysinen kommunikaatio ei ole vain tönimistä, läppäyksiä ja tuuppimista, vaan kontaktinotto on sallittua myös täysin ystävällisessä mielessä kuten kävelemisenä kätet toinen toistensa olkapäillä. Kyse on joko siitä, että pojat eivät ole ”oppineet” rajoittamaan kontaktinottoaan maskuliinisuuden normien mukaisesti, tai, kuten Parker (1996) esittää, urheilun ”pseudo-eroottisista rituaaleista” ja selkään läimäyttelystä, jotka ovat sallittuja miehille urheilussa, toisin kuin muussa ulkopuolisessa maailmassa. Tällöin pojat olisivat jo omaksuneet ajatuksen, että urheilussa ovat sallittuja, hyväksytyjä ja jopa ”cool” sellaiset kontaktit, jotka eivät tulisi kysymykseen muualla (ks. Hasbrook & Harris 2000, 26-27). Voisiko yllä olevissa katkelmissa olla kyse varhaisista miessidoksen (*male-bond*) muodoista, eli miesten kaverisociaalisista porukoista, jotka ovat naisista vapaita alueita, maskuliinista hegemoniaa tukevia miesten keskinäisen kumppanuuden ja yhteisymmärryksen muotoja? (Ks. Jokinen 2000, 222-224.)

On vaikea sanoa varmasti, kummastako on kyse. Vaikka ha-laaminen on miesten kesken urheilussa sallittua osana juhlimista, esimerkiksi pojat, jotka kävelivät kädet toistensa olkapäillä, tekivät niin tilanteessa, jossa ei ollut kyse juhlimisesta, vaan pysähtyneestä tilanteesta pelin ollessa keskeytyneenä. Olisin taipuvainen uskomaan, että kyse on siitä, että pojat eivät ole ”oppineet” rajoittamaan kontaktinottoa maskuliinisuuden normien mukaiseksi. Kuten useista episodeista käy ilmi, poikien käytös ja se, millaista sukupuoli-identiteettiä he ilmensivät ruumiillisuuden muodoilla, ei monissa muissakaan tilanteissa ollut maskuliinisuusidealin mukaista.

Tunteiden ilmaisu

Ennen havainnointini aloittamista oletin, että itku siihen liitettyine naisellisuuksineen ei olisi jalkapallokentällä hyväksyttyä. Eiväthän ”tosimiehet tai -pojat” itke. Oletin myös, ettei kentällä juuri näkyisi muitakaan tunteiden ilmaisuja.

Poikien peli on jo päättynyt, ja he siirtyvät yhden kenttälohkon reunalle odottamaan. Lohkossa on vielä käynnissä kahden muun joukkueen peli. Päädyssä, jossa olen parhaillaan, toisen joukkueen pojat lähestyvät maalia. Yksi heistä potkaisee pallon, ja se osuu maalivahdin korvaan. Peli vihelletään poikki, poika pitelee korvaansa ja päätään ja itkee. Häntä näyttää satuvan kovasti.

Paikalle syöksyy valmentaja ja pian myös mies ensiapulaukun kanssa. Laukusta kaivetaan esiin kylmäpusseja ja ne laitetaan pojan korvan päälle. Samalla valmentaja rauhoittelee itkevää poikaa. Muut pojat pyöriivät äänettöminä ympärillä, ja laidoilla olevat ihmiset kyselevät, mitä kentällä oikein tapahtui. Poika ohjataan kentän reunalle ja peli jatkuu saman tien, kun valmentaja ohjaa toisen pojan pelaamaan loukkaantuneen tilalle. (Episodista 167.)

Nähdessäni kyseisen episodin huomioni kiinnittyi ensin siihen, ettei kukaan sanonut mitään pahaa pojan itkusta. Huolimatta siitä, että on poika ja urheilija, saa toki itkeä, kun kipukin on kova. Pojat-

kin vaikuttivat myötätuntoisen hiljaisilta, hämmentyneiltä. Vastatämän jälkeen mieleeni tuli ihmetellä, kuinka huomaamattomasti, vähin äänin ja kommentein, koko tilanne sivuutettiin aikuisten taholta. Poikaan sattuu, poika on onneton, mutta saa toki nopeasti apua ja rauhoittavia sanoja valmentajaltaan. Sitten poika työnnetään sivuun pitelemään korvaansa, tuomari viheltää pelin jatkumaan, ja siinä kaikki.

Itku ei toisin sanoen olekaan niin hyväksyttävää. Valmentajan, erotuomarin ja ensiapumiehen toiminta on tehokasta mutta steriiliä. Se antaa pojalle, ja laajemmin hiljaisina ympärillä pyöriville pojille viestin, että rationaalisen miehen on kyettävä työntämään itku ja kipu syrjään.

Länsimaisessa ajattelussa tunteet käsitetään usein vastakkaisiksi rationaaliselle ajattelulle. Tunteet nähdään tarkoittamattomina ja kontrolloimattomina, ja koska ne tekevät ihmisistä haavoittuvaisia, ne ovat vaarallisia. Yleinen kuva tunteista on siis enemmän negatiivinen kuin positiivinen. Kontrollin menettäminen omista teoista tai ruumiista koetaan vastenmielisenä. Etenkin miesten ajatellaan stereotyyppisesti haluavan yli kaiken säilyttää kontrollinsa tilanteessa kuin tilanteessa, ja siksi tunteellisuus ei voi olla heille hyväksi. (Galasinski 2004, 12.) Miesten on opittava pitäytymään tunteiden näyttämisestä, sillä tunteiden näyttäminen käsitetään feminiiniseksi, heikkoudeksi ja passiivisuudeksi. Näin ollen rationaalinen ajattelu liitetään stereotyyppisesti mieheen; miehet ymmärretään rationaalisiksi ja naiset emotionaaliseksi patriarkaalisessa ideologiassa. (Jokinen 2000, 34; 156.) Samaa rationaalisuutta, kurinalaisuutta ja tunteiden pidättämistä odotetaan jo poikalapsilta (Tiihonen 2002, 137). Pojat ja tytöt oppivat samalla tavoin, että itkeminen on vauvamaista, mutta pojat oppivat myös, että se on tyttömäistä (Salonen 1995, 51).

Maskuliinisuus yhdistetäänkin usein tunteettomuuteen, ja ”tunteeton mies” on tuttu kulttuurinen stereotypia. Toisaalta ristiriitaisesti maskuliinisuus yhdistetään helposti aggressiivisuuteen ja vihaisuuteen, jolloin ajatellaan miesten olevan kykeneväisiä ilmaistamaan negatiivisia tunteita, mutta heiltä puuttuvan kyky tuntea ja ilmaista positiivisia tuntemuksia. (Galasinski 2004, 14–15.) Olivatpa aikuisten kohdistamat odotukset tilanteessa mitä hyvänsä, episodi osoittaa, etteivät pojat vastaa näitä maskuliinisuutta koskevia

odotuksia. Poika jatkaa itkemistä, ja muut pojat ovat hämmentyneitä ja myötätuntoisia.

Kuten on jo käynyt ilmi, jalkapallossa joutuu kosketuksiin voiton, tappion tai kivunkin kanssa. Ne herättävät erilaisia tunteita tai tunnetiloja, joihin täytyy asennoitua jollain tavoin. Esimerkiksi Tiihonen (2002, 37) kertoo, että aloittaessaan jalkapallon seuratasolla 11-vuotiaana hän oppi, ettei saa olla naismainen, tunteellinen tai liian ystävällinen. Pärjätäkseen piti uhoilla ja isotella jonkin verran. Samanlaisia kokemuksia on Salosella (1995, 41-43) lapsuudestaan yleisemmin. Urheilussa vallitsee heidän mukaansa kirjoittamaton etiketti, joka on näkymättömyydessään ankara: kiukutella ei saa, mutta selittely on sallittua. Periksi antaminen on kiellettyä, eikä tappiota saa ottaa liian raskaasti. Voitostakaan ei saa iloita liikaa. (Tiihonen 1992, 100-102.) Kaiken tämän pitäisi opettaa itsensä ja tunteiden hillitsemisen kykyä ja kontrollia.

Vastustaja lähestyy taas maalia. ”*Pois vaan!*” huutaa valmentaja, mutta toisen joukkueen poika tekee vedon maalin yläkulmaan, eikä JP:n³ maalivahdin, kurotus auta. JP näyttää myrtyneeltä. ”*Ei maha mitään*”, sanoo poika pettyneenä ja heittää lippiksensä maahan. ”*Ei mitään, JP, hyvin menee*”, rohkaisee valmentaja. ”*Rauhoitetaan*”, hän huutaa kaikille, ”*pelataan!*” (Episodista 88.)

Episodissa JP näyttää avoimesti pettymyksensä epäonnistuessaan torjunnassa. Hän näyttää myrtyneeltä, paiskaa pettyneenä lippalakkinsa maahan ja vaikuttaa luovuttaneelta (”*Ei maha mitään*”). Ruumiin eleet ja ilmeet tehostavat pettymyksen ilmaisua. Valmentaja yrittää lieventää pojan pettymystä (”*Ei mitään, JP, hyvin menee*”) ja kehottaa muita jatkamaan pelaamista. Episodi vahvistaa edellisestä episodista välittyvää käsitystä, etteivät pojat juuri hillitse tunteitaan kentällä.

Voi siis ajatella myös niin, että urheilussa pojat saattavat parhaimmillaan oppia käsittelemään ja osoittamaan avoimesti tunteitaan, jotka puolestaan ovat osa ruumiillisuuden ilmaisua. Myötä- ja vastoinkäymisiin sisältyy monenlaisia tunteita, kuten iloa, epätoi-

---

3 Tutkittavien nimet on muutettu kaikissa episodeissa

voa, ylpeyttä, häpeää, vihaa. Pojat pystyvät pelikentällä jakamaan tunteita ja tämän vuoksi urheilu kasvattaa poikia. Jopa itkeminen olisi kentällä hyväksytympää kuin muualla. Tällöin maskuliinisuuden ehdot, jotka normaalisti ovat ”poikakoodin” mukaisesti ankarat, väljentyisivät urheilukentällä antaen pojille mahdollisuuden kokea itsestään puolia, joita harvoin kokevat muualla. (Pollack 1999, 294-301.)

Esimerkiksi Galasinski (2004, 18) kumoo tutkimuksessaan jyrkästi ajatuksen, että ylipäänsä olisi olemassa tunteetonta (tai tunteellista) maskuliinisuutta: miehet puhuvat paikallisissa konteksteissa avoimesti tunteistaan, ja käyttävät tunteita määritellessään, mitä miehet ovat. Hän toteaaakin, ettei tunteita tai niiden olemassaoloa voi liittää maskuliinisuuteen tai feminiinisyteen sinänsä. Myös de Garis (2000) päätyi tutkimuksessaan huomioon, että perinteisesti maskuliinisiksi käsitetyt miesnyrkkeilijät ilmaisivat toisilleen teoisaa ja puheissaan haavoittuvuutta ja tunteita, vaikka välillä tasoittivatkin tällaisia hetkiä osoittamalla maskuliinista dominanssia (de Garis 2000, 103-104). Kuten episodit osoittavat, jalkapallojoukkueessa maskuliinisuuden ehdot olivat poikien keskuudessa väljät: he eivät paheksuneet tai yrittäneet estää tunteiden osoittamista. Paitsi edellä kuvaamani negatiivisia tunteita, pojat näyttivät avoimesti positiivisia tunteita, kuten riemua ja iloa (ks. episodi 119 artikkelin alussa). ”Tunteeton mies” ei siis ollut osa joukkueen poikien kentällä toteuttamaa maskuliinisuutta.

Performanssit

Kun peli loppuu, pojat teatraalisesti heittävät paidat pois, irvistelevät vettä juodessaan, pyyhkivät paidalla hikeä naamalta. (Episodista 174.)

Niin urheilussa kuin sen ulkopuolisessa maailmassa ruumis on sosiaalinen ruumis, joka on vastaanottanut merkityksiä. Miehen, tai yhtä hyvin pojankin, ruumis ottaa vastaan maskuliinisuuksia (ja feminiinisyksiä) sosiaalisina määrittelyinään. Fyysinen mieheyden tunne ei ole yksinkertainen asia: siihen kuuluvat koko ja muoto, asennon ja liikkumisen tavat, tietyt fyysiset kyvyt ja toisten kykyjen

puute, oma ruumiskuva ja se, kuinka se esitetään muille (Connell 1987, 83-84). Ruumis on paitsi fyysinen, myös sosiaalinen ruumis, sillä se on aina harjoitettu ruumis. Tällä tarkoitan, että luonnollisiksi mielletyt toiminnot, kuten käveleminen, istuminen tai syöminen, ovat itse asiassa harjoittelun kautta saavutettuja taitoja. Nämä toiminnot ovat kulttuurisesti sukupuolittuneita, sillä esimerkiksi naisten ja miesten omaksumat tavat kävellä tai istua ovat erilaisia. (Benson 1997, 129-132.)

Pojat hakevat tällaista miehen ruumiskuvaa, sosiaalista määrittelyä, episodissa 174. Poikien käsittämä fyysinen miehisyys sisältää hieman rehvakkaita liikkumisen ja asennon tapoja, kuten paidan heittäminen pois, hien pyyhkiminen suurilla eleillä ja irvistely, kun ponnistelujen jälkeen pääsee juomaan vettä. Tätä fyysisen miehiisyyden tapaa esitetään kollektiivisesti, eli esitetään ulkopuolelle siinä missä toisilleenkin.

Vaihtopenkki. Kentällä on kiihtynyt tilanne, maalintekomahdollisuus, joka on juuri mennyt ohi joukkuelaisilta. Valmentaja huutaa ohjeita kentän reunalta. Kaksi poikaa on taas vaihdossa ja valmentaja seisoo aivan heidän vieressään. Toinen pojista pistää näyttävästi sormet korviinsa, tarkoittaen selvästi valmentajan äänen olevan niin kova, että korvat on tukittava. Hän näyttää eletään toiselle pojalle. Toinen katsoo tätä performanssia ja esittää ensimmäiselle äskeistä pelitilannetta: tarkoituksellinen hölmö ilme kasvoillaan ”mallaa” potkua, samanlaista minkä yksi joukkueen pojista teki hetki sitten kentällä, ja heti perään matkii maalivahdin syöksyä pallon perään. Kumpikaan ei sano sanakaan, mutta molemmat tietävät, mitä toisen eleet ja ilmeet selkeästi tarkoittavat. (Episodi 11.)

Episodia 174, samoin kuin tätä episodia, jossa toinen pojista tukkii korvansa ja toinen mallaa potkua, voi käyttää mielenkiintoisina esimerkkeinä tilanteiden performanssiluonteesta. Paikan saaminen sukupuolijärjestyksen määrittämässä julkisessa tilassa tapahtuu performanssien avulla, jotka ovat kontekstuaalista tarinankerrontaa, tai yleisemmin kerrontaa (Tolonen 2001, 36). Goffmanin ajatus näyttämöstä vaihtuvine rooleineen ja performansseineen sopii tähän tarkasteluun. Performanssit voivat sisältää erilaisia dramatisointeja

ja ritualisointeja, joilla tuotetaan asiaankuuluvia vaikutelmia itsensä. (Goffman 1971, esim. 27-28; 185.) Jalkapallojoukkueessa roolien omaksumisen aste on tilanteista. Eriasteisesti omaksuttu rooli on sen hetkinen minän esitys, joka voi olla tilanteesta riippuen hyvin erilainen. Samanaikaisesti se on mukana seuraavan sukupuolen – mieheyden – esitys.

Yllä olevissa episodeissa performanssit ilmenevät siten, että pojilla on yleisönä toisensa, ja he ”esiintyvät” vuorotellen. Korvan tukkimis- ja potkunmatkimisperformanssissa kyseenalaistetaan sekä valmentajaa että toisia pelaajia sanattomasti. Valmentajan liian kova ääni saa äänettömän moitteen vastapainona meluisuudelle, ja toisten epäonnistuminen saa toisen pojan parodioimaan sekä tehtyä potkua (hölmö ilme) että maalivahdin yritystä (tarkoituksellisen liioiteltu heittäytymisen matkiminen).

Kuten on käynyt ilmi, lapset kehittävät (sukupuoli-)identiteetin tunnetta aktiivisella, luovalla osallistumisella; kieli ja kommunikaatio ovat ensisijaisia persoonallisen identiteetin synnyssä. Minä koostuu moninaisista rooleista, joita esitetään useissa konteksteissa. Performanssit edellyttävät yksilöitä jatkuvasti tarkkailemaan vaikutelmia, joita he antavat toisille, kuten edellisessä episodissa. Julkista identiteettiä esitetään yleisölle, ja performansseilla ylläpidetään arvostusta ja luottamusta rutiininomaisessa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. (Elliott 2003, 31-32.)

Dramatisoinnit ja ritualisoinnit ovat yhtä lailla tapa käyttää vastarintaa (Gordon & Lahelma & Holland 2000, 155), jonka kohteena ovat episodissa 11 valmentaja ja muut pelaajat. Pojat näyttävät noudattavan tietynlaista normia: kun toinen pelleilee, toisen velvollisuus on olla jäämättä huonommaksi, vaan vastavuoroisesti esittää oma pätkä. Performanssissa, jossa pojat heittävät rehvakkaasti pois paitojaan, on puolestaan kyse fyysisen, urheilevan miehen esittämisestä. Toisaalta performanssin eleiden teatraalisuus saattaa viitata siihen, että pojat eivät koe olevansa itse, oikeasti, esittämiään miehisii miehiä, vaan ainoastaan imitoivat sellaisia. Teatraalisuudella tehdään katsojille selväksi ero itsen ja esitetyn roolin välillä.

Kuten mainittu, performansseille olennaista on yleisön läsnäolon oletaminen. Voidaan puhua sosiaalisista näyttämöistä. Sosiaalinen rakenne tuo edellytyksiä hallita näyttämöä ja määritellä, mistä tilanteesta on kyse. Paradoksaalisesti juuri sellaisissa toiminnoissa,

joita aikuiset (kuten valmentaja ja vanhemmat) kontrolloivat, lasten vahvuus määritellä tilanne on suurin. Kootessaan lapset samaan paikkaan kontrolloidakseen tilannetta, aikuiset luovat edellytykset lasten omalle, vaihtoehdoiselle tilanteenmäärittelylle. (Strandell 1995, 152-154.) Pojat siis luovat episodissa 11 oman tilanteenmäärittelynsä vastalauseena muun muassa valmentajan kontrollille.

Goffmanin (1971) sanoin kyseessä on ivailusopimus. Esittäjä voi tehdä niitä itsensä kanssa, kuten lapsi ristiessään sormet kertoessaan valheen, tai esitysryhmän jäsenet keskenään näyttämöllä ollessaan. Katsojien kustannuksella pilailu tai ryhmäkumppanin kiusoittelu kesken esityksen osoittaa, ettei esittäjää kahlitse virallinen vuorovaikutus, vaan hän hallitsee sitä ja voi leikitellä sillä. Ivailusopimuksen tarkoituksena on näyttää, että esitys on vain esitystä. (Goffman 1971, 203-205.) Laajemmassa mitassa kahden ryhmän esittäessä toisilleen rutiininsa on kyse vuoropuhelusta näiden ryhmien välillä. Joskus voi olla epäselvää, kumpi ryhmistä itse asiassa on esittäjä, kumpi yleisöä (Goffman 1971, 104-105).

Pojat juovat ahkerasti vettä vesipulloistaan, sillä on lämmin ilta ja jo kolmas peli meneillään. Pojat hikoilevat ja punottavat. Yksi pojista vaihdossa ”mallaa” vesipullolla pissimistä: laittaa vesipullon ylösalaisin haarojen kohdalle ja valuttaa vettä maahan leveässä haara-asennossa. Toinen poika matkii ja toistaa saman. (Episodista 172.)

Tässä performanssissa miessukupuolta performoidaan vesipullon avulla. Tilanteessa poika esittää vesipullolla, mikä on miessukupuolen ominainen tapa virtsata, erotuksena naisten tavasta: seisaaltaan haara-asennossa. Näin esitetään omaan sukupuoleen ja sen käytäntöihin kiinnittyneisyyttä erotuksena toisesta, naissukupuolesta. Samalla tehdään näistä oman sukupuolen käytännöistä julkisia (ks. esim. Cahill 2004, 167-169) ja näkyviä. Koska miehenä oleminen on jotain, joka omaksutaan sosialisatiossa, pojat tunnistavat ja oppivat miehuuden kulttuurisia odotuksia. Omaksuttu sukupuoli sijaitsee tällöin niin puheessa ja ajattelussa, kuin ruumiin sukupuolisessa pinnassa: iholla, eleissä, ilmeissä ja tyyliissä. Tässä mielessä sukupuoli kirjoittautuu ruumiiseen ja ruumiin pinnalle. (Jokinen 2000, 205; 210.) Yllä olevassa episodissa pojat osoittavat hyvin

konkreettisesti tunnistavansa ja toteuttavansa sukupuolen kulttuurisia odotuksia. Vesipulloilla pissimistä matkivien poikien sukupuoli kirjoittautuu näkyvästi poikien eleisiin, tyyliin ja käytäntöön.

Epävarmaa ja aggressiivista ruumiillisuutta

Ruumiillisuus ja sukupuolen fyysinen esittäminen voi olla epävarmaa, jos esimerkiksi ruumiinhallinnan taidot ovat puutteellisia tai itsevarmuus ei yllä rehvakkaan mieheyden osoituksiin. Alla seuraavissa episodeissa epävarmuus näkyy erityisesti pelisuorituksissa ja ruumiinhallintaa vaativissa tilanteissa.

Maalivahti on juuri tehnyt torjunnan ja hänen pitää potkaista pallo takaisin peliin. Valmentaja huutaa: ”*Nouse kuuelletoista, elä panikoi, pompauta.*” Sama toistuu kahdesti, kun vastustaja toisenkin kerran lyhyen ajan sisällä ajaa maalille, maalivahti torjuu ja jälleen potkaisee pallon peliin. Yksi oman joukkueen pojistakin kärsimättömän näköisenä huitoo suuntaa, johon maalivahdin pitäisi potkaista. Pojan kasvoilta ja eleistä paistaa epävarmuus, kun hän potkaisee. (Episodista 124.)

Pallo menee omaa päätyä kohti. ”*Pois vaan Matti!*”, huutaa valmentaja. Melu on kova. Poika juoksee pallon perään ja vilkuilee taakseen epävarman näköisenä nähdäkseen, tuleeko vastustaja perässä. Vastustaja pyyhältää yhtäkkiä ohi ja saa pallon haltuun. Matti jää hyppimään paikalleen. [...] Pallo on vastustajalla, joka harhauttaa ja tekee voimakkaan potkun. Pojat voivat vain pysähtyä ja katsoa hämmentyneinä, kuinka pallo lipuu maaliin. (Episodista 116.)

Tilanteista epävarmuutta ilmentävät pojat eivät sitä ilmentäessään ole kovin taitavia kentällä ja heiltä puuttuu itsevarmuutta. Siksi he saattavat olla alistaisia rehvakkaammille mieheyden esittämisen muodoille eivätkä välttämättä saa selvää hyväksyntää. Poikien episodeissa ilmentämää sukupuoli-identiteettiä voisi kutsua epävarmaksi maskuliinisuudeksi. Tällainen sukupuoli-identiteetti saattaa ilmentää heikkoutta, itsevarmuuden puutetta ja passiivisuutta, jotka stereotyyppisesti ajatellaan feminiinisiksi ominaisuuksiksi. Veijo-

la nimittää tällaista epävarmaa ja epäroivää, usein erityisesti naisten urheilussa kokemaa ruumiillisuutta hesitatiiviseksi olemiseksi ja tekemiseksi (Veijola 2004, 107; 120). Joukkueessa mahdollisia syitä epävarmuuteen saattaisivat olla myös poikien nuoruus ja se, että jalkapallojoukkue oli todennäköisesti useimmille vielä suhteellisen uusi toimintaympäristö. Epävarmuus oli poikien keskuudessa hyvin yleistä ja usein ilmenevää.

Gordon, Lahelma, Tolonen ja Holland (2002, 308-322) kokivat omassa koulututkimuksessaan, kuinka vaikeaa on havainnoida hiljaisuutta ja liikkumattomuutta, hiljaisia poikia ja tyttöjä. Tutkijan katse lähes väkisinkin suuntautuu toimintaan, meluun ja puheeseen huolimatta siitä, että hän olisi jo etukäteen tietoinen tarpeesta huomioida kentällä muutakin. Tällöin huomion saavat äänekkäät ja toimivat pojat. Sama koski epävarmuuden havainnointia omassa tutkimuksessani etenkin siksi, että epävarmuutta tuotiin harvoin esille puheessa, verbaalisesti, tai suurieleisinä tekoina, vaikka epävarmuutta ilmentävät pojat eivät muuten olleetkaan hiljaisia. Sen sijaan epävarmuus näyttäytyi vivahduksina eleissä, ilmeissä ja olemuksessa. Siksi sitä oli vaikea tavoittaa, ja vielä vaikeampi tuoda näkyväksi episodiesimerkeissä.

Epävarmuus ilmeni paitsi yksilöittäin, ajoittain joukkueessa kollektiivisena. Näin tapahtui etenkin, kun pojat pelasivat tyttöjoukkuetta vastaan ja tytöt hallitsivat peliä ollen kovaäänisiä, hyökkääviä ja itsevarmoja. Seuraavan episodin mimmi-joukkue koostui poikia vuotta vanhemmista tytöistä. Pelin seuraaminen oli kiinnostavaa jo siitä syystä, että se oli yksi harvoista tilanteista, kun pojat olivat jalkapallon parissa tekemisissä muiden kuin oman sukupuolensa edustajien kanssa.

Peli on tyttöjen 90-joukkuetta eli vuotta vanhempia vastaan. Tytöt ovat isokokoisia, suurin osa on poikia pidempiä, huomattavastikin. Heidän maalivahtinsa huutaa pelaajille kovaäänisiä ohjeita aivan kuten pitääkin, mitä poikien joukkueen maalivahtit eivät vielä ole oppineet tekemään. [...] Maalivahti huolehtii valmentajan lisäksi siitä, että tytöt eivät kaikki keräännä samaan kohtaan, pitävät pojat vartioinnissa, levittäytyvät kentälle ja pitävät omat, sovitut paikkansa. Melu on normaalia kovempi, sillä vastustajajoukkueen tytöt ovat hyvin kovaäänisiä.

Vähitellen myös pojat alkavat korottaa ääntään, kun toistenkin melutaso on kovempi. Kun tytöt tekevät maalin, he kaikki ryntäävät läppäämään käsiä, hyppivät ja kuuluu pari kirkaisua. Syöttötilanteissa tytöt etsivät poikia aktiivisemmin ja aggressiivisemmin vapaata paikka ja kiilaavat vastustajien eteen. (Episodista 100.)

Huomasin melko pian, että oli turha olettaa, että tämä peli olisi jollain tavoin eriluonteinen vain sen vuoksi, että vastustajat olivat tyttöjä. Tytöt pelasivat alusta asti aggressiivisesti, olivat kärkkäitä neuvomaan toisiaan eivätkä arastelleet tilan haltuunottoa tai fyysistä kontaktia vastustajaan. Koko joukkue oli lisäksi huomattavasti kovaäänisempi kuin pojat huudellessaan toisilleen.

Pojat alkoivat melko pian jäädä pelissä tappiolle ja tytöt hallitsivat peliä entistä selvemmin. Kun pojat alkoivat olla voimatonta, heidän käytöksensä muuttui:

Jälleen pallontavoittelutilanne, jossa vastustaja ja yksi pojista kamppailevat pallosta. Tyttö saa pallon ja tönäisee poikaa, jolloin poika kaatuu. Poika jää maahan pitelemään jalkaansa kyykyssä, eikä nouse ylös kuten normaalisti on tapana mahdollisimman nopeasti. Ei kuitenkaan vaikuta siltä, että jalkaan sattuisi pahasti. Tuomari ei reagoi, ja kohta poika lönnkyttää taas pallon perään. Yleensä omia vaivoja ei jäädä näyttämään tai potemaan, vaan heti rynnätään takaisin peliin. (Episodista 106.)

Jalkapallossa on tuttu keino yrittää saada tuomari määräämään esimerkiksi keltainen kortti vastustajalle tai rangaistuspotku teeskentelemällä loukkaantunutta. Tämä oli kuitenkin seuraamissani peleissä ainut kerta, kun huomasin teeskentelyä. Koska tuomari ei reagoinut tilanteeseen, pojan oli lopulta lopetettava teeskentely. Tilannetta voisi tulkita useammallakin tavalla. Yksi mahdollisuus on, että poikaa nolotti, koska hänen taklaajansa oli tyttö. Siksi hänen oli esitettävä, että hänen kaatumisensa syy oli tytön sallittua kovemmat otteet. Eihän nyt muuten tyttö häntä olisi kaatanut.

Toinen mahdollinen tulkinta on seuraavanlainen: historiallises-tikin mieheys tarkoittaa myös dominanssia, valtaa heikompaan osa-

puoleen eli feminiiniseen. Se, jolta valta puuttuu, eli se, joka on käsitetty heikommaksi, yleensä feminiininen, sopeutuu ennen pitkää vallan puutteeseen ja mukauttaa käytöstään sen mukaisesti. Voisi ajatella, että tässä tapauksessa poika, joka muiden poikien tavoin huomaa tyttöjen olevan vahvempi osapuoli pelissä, alkaa omaksua alistuvan, heikon yksilön käyttäytymistä. Tyttö on selkeästi vahvempi ja hallitseva, hän kaataa pojan nurin, ja poika jää maahan makaamaan tuntien olonsa uhriksi, heikoksi. Hän odottaa muiden tulkitsevan tilannetta samoin. Jos poika olisi käyttäytynyt stereotyyppisen miehisesti, hän olisi todennäköisesti pyrkinyt salaamaan jalkaan sattumisen. Itse asiassa tämä episodi osoittautui vain yhdeksi osoitukseksi käytöksestä, jonka pojat selkeästi alkoivat omaksua pelin aikana:

Kokonaisuutena tyttöjen peli on ehkä hieman ”miehisempää” kuin poikien. Monessa otteessa pojat vaikuttavat epävarmoilta ja hämmentyneiltä. He häviävätkin pelin lopulta. Tytöt omaksuvat miehisiä eleitä ja tapoja kentällä tehokkaasti ja voittavat pojat heidän omilla manereillaan. (Episodista 108.)

Pojat omaksuivat siis pelissä epävarmuuden mallin ja toteuttivat sitä lähes koko pelin ajan. Syy, miksi poikien epävarmuus oli tällöin niin silmiinpistävää, johtui todennäköisesti siitä, että kulttuuristen odotusten mukaisesti (ks. Gordon & Lahelma & Tolonen & Holland 2002, 308) olin valmistautunut näkemään pojat pelissä tyttöjä vastaan itsevarmimmillaan. Kun kentällä näyttäytyikin jotain aivan muuta kuin poikien rehvakkuutta tai varmuutta, se kiinnitti väistämättä huomioni.

Tytöt puolestaan omaksuivat itselleen miehisyyttä ilmentäviä käyttäytymistapoja, eleitä ja diskursseja. Koska he tekivät tämän tehokkaammin kuin pojat, heihin verrattuna poikien käyttäytyminen näyttäytyi feminiinisenä, tai mitä stereotyyppisesti ajatellaan feminiiniseksi: sitä leimasivat epävarmuus, heikkous ja kyvyttömyys pitää puoliaan. Veijolan mukaan tämänkaltainen naisten tai tyttöjen ryhtyminen joukkuepelaajiksi on radikaalia yhteiskuntakritiikkiä, sillä kun he eivät enää ”heitä kuin tyttö”, he saavat itselleen tilan ja aktiivisen subjektiuden (Veijola 2004, 120). Näin tapahtuu yllä olevissa episodeissa, ja Veijolan ajatusta mukaillen pojat puolestaan

menettävät tilanteessa subjektiutensa toteuttaessaan epävarmaa ruumiillisuutta.

Episodi vahvistaa ajatusta, että sukupuoli on toimintaa, eikä sukupuoli-identiteetti kiinnity yksilöihin ilman sitä (Jokinen 2000, 209). Toimivat ruumiit ja niille annetut määrittelyt ovat tässä prosessissa keskeisessä osassa. Pelissä Brittanin (1989, 162-163) ajatus, että jalkapallossa tapahtuva naisten ulossulkeminen heijastaa muita yhteiskunnan ulossulkemisia, kääntyy pääläelleen. Tytöt sulkevat pojat ulos tilanteenmäärittelyistä, sulkevat heidät marginaaliin ja näyttävät pelillisen ylivalentansa.

Vaikka epävarmuus oli yleistä, kentällä oli myös tilanteita, joissa pojat esittivät perinteistä, kovaa mieheyttä. Joskus nämä perinteisen mieheyden esitykset sisälsivät aggressiota:

Kun yksi pojista lähestyy vastustajan maalia, hän joutuu lähes kulmassa kääntymään hieman selin kenttään ja suojaamaan palloa, sillä yksi vastustaja tulee koukkimaan palloa röyhkeästi pois. Kun poika on selin, vastustaja alkaa työntää häntä selästä, jolloin poika hermostuu ja karjaisee: *"Elä työnnä selkäpuolelta!"* Tuomarikin huomaa rumasti pelanneen pojan tempun ja viheltää pelin poikki. (Episodista 79.)

Yksi pojista hyppii kentän päädyssä istuvien poikien luo, "leikillään" ottaa yhtä istuvaa poikaa takaa päästä kiinni, ja vääntää päätä taaksepäin, samalla kun potkii pienesti tätä selkään. (Episodista 181.)

Aggressio on keskeinen teema monissa kulttuurisissa stereotyyppoisissa maskuliinisuudesta: tosimities on vahva ja suojelee itseään. Siinä missä kulttuuriset stereotyypit sijoittavat miehet aggressiossa toimijoiksi, ne varaavat naisille sen sijaan position aggression kohteeksi. (Howard & Hollander 1997, 131-132.) Jos ajatellaan sukupuolijärjestelmää sukupuolen sisäisine hierarkioineen, voi ajatella hierarkiassa alhaalla olevien miesten – tai poikien – olevan aggression kohteita.

Episodissa 79 on kyse tilanteesta, jossa vastustaja tönnii eikä pelaa puhdasta peliä. Lopulta oman joukkueen poika hermostuu, eikä tahdo jäädä huonommaksi tai heikommaksi. Silloin poika karjaisee

ja kieltää toiselta pojalta tämän ilmentämän käytöksen. Poika käyttää ei liian kovaa, vaan jopa positiivista aggressiota puolustaakseen itseään. Vasta karjaiseminen saa tuomarinkin heräämään. Episodissa 181 puolestaan yksi pojista pyrkii näyttämään, että hänellä on valtaa toiseen poikaan vääntämällä tämän päätä ja potkimalla häntä selkään. Potkiminen ja pään vääntäminen eivät tapahdu kovaa, vaan ne ovat väkivallan mimeettistä matkimista.

Hasbrook & Harris (2000, 16-23) huomasivat kouluetnografiassaan, että useimmat ala-asteen ensimmäisen ja toisen luokan oppilaat, etenkin korkealla hierarkiassa olevat pojat, esittivät fyysistä aggressiota. Aggressio sai muun muassa tönimisen, lyömisen ja jahtaamisen muotoja. Sen tarkoituksena oli paitsi toisten säikäyttely ja pelottelu, oman aseman ja dominanssin näyttäminen. Fyysinen aggressio saattoi tapahtua korkean statuksen poikien kesken, tai korkean statuksen pojat saattoivat kohdistaa sitä tyttöjä tai alemman statuksen poikia kohtaan, jotka olivat ei-aggressiivisia, pienempiä ja heikompia. Toisaalta hegemonista maskuliinisuutta esittävät pojat välttivät huolella tilanteita, joissa heidän maskuliinisuutensa olisi voinut tulla uhatuksi.

Miehiseen mieheyteen sisältyy siis mahdollisuus paitsi valtaan, myös väkivaltaan eli väkivallan potentiaali, jota voi kohdistaa vähemmän maskuliinisiin (Jokinen 2000, 204). Tällä tavoin episodin 181 poika tekee selväksi toiselle omaa asemaansa, joka oikeuttaa hänet ”leikisti” potkimaan ja potkitun pojan alistumaan, ja mahdollisuutensa maskuliiniseen väkivaltaan leikin varjolla (ks. Hasbrook & Harris 2000, 16). Koska aggressiossa on läsnä vallan aspekti, tämä rakenteellinen valta usein estää vastaamasta aggressioon (Howard & Hollander 1997, 119-121). Esimerkiksi kyseisessä episodissa yksikään pojista tai hyökkäyksen kohde eivät puutu millään tavoin hyökkäävän poika käytökseen, sillä heiltä puuttuu siihen vaadittava valta poikien keskinäisissä hierarkioissa.

Yhteenvetoa

Edelliset luvut ovat osoittaneet selkeästi, kuinka ruumis ja ruumiillisuus ovat läsnä jalkapallojoukkueen poikien sukupuoli-identiteetin tuottamisessa ja esittämisessä. Ne tuovat ilmi, ettei sukupuoli-identiteetti ole mitään yksioikoista tai aina samanlaisena tuotettua: sukupuoli on toimintaa, joka saa ruumiillisen muodon. Sukupuoli ja sukupuoli-identifikaatiot kirjoittautuvat Jokisen (2000) ajatuksen mukaan ruumiiseen ja ruumiin pinnalle. Ruumiillisuus voi olla epävarmaa tai itsevarmaa, stereotyyppisesti maskuliinisuutta tai feminiinisyttä ilmaisevaa, rationaalista, tunteellista tai jotain näiden jatkumoiden väliltä.

Jalkapallojoukkueen poikien ruumis voi olla kurinalainen, suorittava ruumis. Tällöin sukupuoli-identifikaatiot ovat urheiluvan ja rationaalisen pojan tai miehen identifikaatioita: pojat hallitsevat ruumiin liikkeiden ja tahdin säätelyn pelitilanteissa. Jalkapallokentän fyysinen kommunikointi on usein nonverbaalista kuten eleitä, ilmeitä ja tyylejä. Niillä luodaan vastarintaa, otetaan maskuliinisuuden ehdot sivuttavia kontakteja toisiin ja näytetään tunteita. Fyysisen kommunikoinnin myötä pojat tulevat esittäneeksi feminiinisiäkin poikana olemisen tapoja, samoin kuin ilmentäessään epävarmuutta ja passiivisuutta. Monipuolinen tapa ilmentää sukupuolta ja ruumiillisuutta ovat performanssit, jotka mahdollistavat omia tilanteenmäärittelyjä. Niillä voi osoittaa muun muassa fyysistä mieheyden tunnetta ja miehen olemusta. Lopuksi, maskuliinisen miehen ja maskuliinisen ruumiillisuuden esitykset ilmentyivät ennen kaikkea aggression ja mimeettisen väkivallan esityksissä.

Kuten joukkueesta välittyi, miessosialisaatio voi olla muunlaistakin kuin rationaalisuutta ja kovaa mieheyttä korostavaa. Poikakoodi-teorian (Pollack 1999) mukaan poikien olisi peitettävä hämmentyneisyys naamion taakse ja esitettävä itseluottamusta. Tässä mielessä poikakoodi ei päde tutkimuksen poikiin. Yritykset peittää itseluottamuksen puutetta olivat korkeintaan hataria, omaa pettymystä näytettiin reilusti, ja kollektiivisen epävarmuuden suurimmalla hetkellä hämmennystä ja omaa heikkoutta ei edes

yritetty salata. Havainnot antavat aiheen päätyä tulokseen, että poikien ilmentämä mieheys on jotain muutakin kuin rationaalista ja itsevarmaa: perinteisesti feminiiniseksi käsitettyä. Hyväksytyjä tai arvostettuja tapoja olla mies toteutettiin vain satunnaisesti, jolloin oli tärkeää, että niitä esitettiin näkyvästi ja oikea-aikaisesti vastaanottavalle yleisölle. Vastarintana aikuisia kohtaan voi nähdä sen, että yleisimmät omaksutut tilanteiset sukupuoli-identiteetit, esimerkiksi epävarma tai tunteellinen mieheys, olivat erilaisia tai jopa päinvastaisia kuin aikuisten välittämä esimerkki. Syynä saattoi olla tiedostettu tai tiedostamaton toisintekeminen enemmän kuin se, etteivät pojat olisi olleet tarpeeksi kyvykkäitä omaksumaan perinteiseksi käsitettyä maskuliinisuutta.

Poika voi ehkä aiempaa enemmän olla ”pehmo”, feminiininen, mikä saattaa olla osoitus ilmapiirin hitaasta muuttumisesta. Esimerkiksi verrattuna Tiihosen (2002) tai Salosen (1995) kokemuksiin jalkapallojoukkueeni pojat olivat huomattavasti vähemmän sidottuja tiukkaan mieheyden pakkopaitaan. Feminiinemmän mieheyden ilmentäminen on siinäkin mielessä rohkeaa, että se ei ole yhteiskunnassa helppoin, joukkoon sulautuvinkin tai hyväksytyin mieheys.

Toisaalta voidaan pohtia, johtuiko feminiinisuuden hyväksyminen joukkueessa poikien nuoresta iästä enemmän kuin ilmapiirin muuttumisesta. Lapsellisuudelle tai lapseudelle annetaan usein sukupuolisidonnaisia merkityksiä, eli lapsilla käsitetään olevan feminiininen status (Aapola 1999, 235). Siksi poikalapsille olisi vielä sallittua esittää maskuliinisuuden ohella naisellisiksi käsitettyjä toimintatapoja tai piirteitä, mutta vanhempana tämä ei enää olisi mahdollista. Millainen siis olisi miessosialisaation tilannekuva pojilla vanhempana, esimerkiksi murrosiässä? Vieläkö heidän olisi sallittua näyttää epävarmuutta tai tunteita? Olisiko mahdollinen maskuliinisuuden pakkopaita kiristänyt heidät yhteen muottiin?

Lähteet

- Aapola, Sinikka 1999: *Murrosikä ja sukupuoli. Julkiset ja yksityiset ikämäärittelyt.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 763. Nuorisotutkimusverkosto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Badinter, Elisabeth 1993: *Mikä on mies?* Suomentanut Leevi Lehto. Tampere: Vastapaino.
- Benson, Susan 1997: *The Body, Health and Eating Disorders.* Teoksessa Kathryn Woodward (ed.): *Identity and Difference.* London: Sage, 121-182.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas 1995: *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen.* Tiedonsosiologinen tutkielma. Suomentanut Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.
- Brittan, Arthur 1989: *Masculinity and Power.* Oxford: Blackwell.
- Butler, Judith 1990: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity.* New York & London: Routledge.
- Butler, Judith 1993: *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Sex".* New York & London: Routledge.
- Cahill, Spencer 2004: *The Interaction Order in Public Bathrooms.* Teoksessa Spencer Cahill (ed.): *Inside Social Life. Readings in Sociological Psychology and Microsociology.* Los Angeles: Roxbury, 167-177.
- Connell, R.W. 1987: *Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics.* Cambridge: Polity Press.
- Connell, R.W. 2002: *Gender.* Cambridge: Polity Press.
- Elliott, Anthony 2003: *Concepts of the Self.* Cambridge: Polity Press.
- Foucault, Michel 1980: *Tarkkailla ja rangaista.* Suomentanut Eevi Nikula. Helsinki: Otava.
- Galasinski, Dariusz 2004: *Men and the Language of Emotions.* Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- de Garis, Laurence 2000: "Be a Buddy to Your Buddy": *Male Identity, Aggression and Intimacy in a Boxing Gym.* Teoksessa Jim McKay & Michael Messner & Don Sabo (eds.): *Masculinities, Gender Relations and Sport.* London: Sage, 87-107.
- Goffman, Erving 1971: *Arkielämän roolit.* Oikeille jäljille rooliviidakossa. Suomentanut Erkki Puranen. Porvoo ja Helsinki: WS.
- Gordon, Tuula & Holland, Janet & Lahelma, Elina 2000: *Making Spaces. Citizenship and Difference in Schools.* Houndmills New York: Macmillan, St. Martin's Press.
- Gordon, Tuula & Lahelma, Elina & Tolonen, Tarja & Holland, Janet 2002: *Katseelta piilossa.* Teoksessa Sanna Aaltonen & Päivi Honkatukia (toim.): *Tulkintoja tytöistä.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 305-325.
- Grönfors, Martti 1994: *Miehinen kulttuuri ja väkivalta.* Teoksessa Jorma Sipilä & Arto Tiihonen (toim.): *Miestä rakennetaan, maskuliinisuuksia puretaan.* Tampere: Vastapaino, 63-76.
- Hasbrook, Cynthia & Harris, Othello 2000: *Wrestling with Gender: Physicality and Masculinities Among Inner-City First and Second Graders.* Teoksessa Jim McKay & Michael Messner & Don Sabo (eds.): *Masculinities, Gender Relations and Sport.* London: Sage, 13-46.

- Haywood, Chris & Mac an Ghaill, Máirtín 2003: *Men and Masculinities. Theory, Research and Social Practise*. Buckingham: Open University Press.
- Howard, Judith & Hollander, Jocelyn 1997: *Gendered Situations, Gendered Selves. The Gender Lens on Social Psychology*. London: Sage.
- Huttunen, Laura 2002: Valta, väkivalta ja kulttuuri. *Sosiologia* 39 (2002): 2. Westermarck-seuran julkaisu, 125-129.
- Jokinen, Arto 2000: *Panssaroitu maskuliinisuus. Mies, väkivalta ja kulttuuri*. Tampere: Tampere University Press.
- Jokinen, Arto 2003: Miten miestä merkitään? Johdanto maskuliinisuuden teoriaan ja kulttuuriseen tekstintutkimukseen. Teoksessa Arto Jokinen (toim.): *Yhdestä puusta. Maskuliinisuuksien rakentuminen populaarikulttuureissa*. Tampere: Tampere University Press, 7-31.
- Julkunen, Raija 2004: *Sosiaalipolitiikan ruumis*. Teoksessa Eeva Jokinen & Marja Kaskisaari & Marita Husso (toim.): *Ruumis töihin! Käsite ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino, 17-40.
- Kaskisaari, Marja 1992: *Rytmiruumis*. Teoksessa Esa Sironen, Arto Tiihonen & Soile Veijola (toim.) *Urheilukirja*. Tampere: Vastapaino, 265-274.
- Kosonen, Ulla 1997: Nähdyksi tulemisen kaipuu ja häpeä. Teoksessa Eeva Jokinen (toim.): *Ruumiin siteet. Kirjoituksia eroista, järjestyksistä ja sukupuoliudesta*. Tampere: Vastapaino, 21-41.
- Lempiäinen, Kirsti 2003: *Sosiologian sukupuoli*. Tampere: Vastapaino.
- Lähteenmaa, Jaana & Näre, Sari 1992: *Tyttötutkimuksen palmikkoja punomassa*. Teoksessa Jaana Lähteenmaa & Sari Näre (toim.): *Letit liehuamaan. Tyttökulttuuri murroksessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9-21.
- Mac an Ghaill, Máirtín 1994: *The Making of Men. Masculinities, Sexualities and Schooling*. Buckingham: Open University Press.
- Palin, Tutta 1996: *Ruumis*. Teoksessa Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.): *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 225-244.
- Parker, Andrew 1996: *Sporting Masculinities: Gender Relations and the Body*. Teoksessa Máirtín Mac an Ghaill (ed.) *Understanding Masculinities. Social Relations and Cultural Arenas*. Buckingham: Open University Press, 126-138.
- Pirskanen, Henna 2003: *Mieheyden mallit poikien jalkapallojoukkueessa. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Sosiaalipsykologian ja sosiologian laitos. Kuopion yliopisto*.
- Pirskanen, Henna 2005: *Poikien jalkapallojoukkueen mieheyden mallit. Nuorisotutkimus* 23 (2005): 1, 36-52.
- Pollack, William 1999: *Tosi poikia*. Suomentanut Leena Nivala. Helsinki: Otava.
- Pulkkinen, Tuija 1998: *Postmoderni politiikan filosofia*. Tampere: Gaudeamus.
- Saastamoinen, Mikko 2000: *Elämäntapayhteisöt ja yhteisöllistämisen teknologiat – identiteetti, ekspressiivisyys ja hallinnointi*. Teoksessa Pekka Kuusela & Mikko Saastamoinen (toim.): *Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulma*. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 21. Kuopion yliopisto, 161-196.

- Salonen, Ilpo 1995: *Ihan hyvä mies. Murrosajan mietteitä*. Helsinki: Like.
- Salonen, Toivo 1997: *Kasvatustieteen luonteesta ja mahdollisuuksista*. Teoksessa Pauli Siljander (toim.): *Kasvatus ja sosiaalisuus*. Tampere: Gaudeamus, 166-179.
- Shilling, Chris 1996: *The Body and Social Theory*. London: Sage.
- Shilling, Chris 1997: *The Body and Difference*. Teoksessa Kathryn Woodward (ed.): *Identity and Difference*. London: Sage, 63-120.
- Shilling, Chris 2005: *The Body in Culture, Technology and Society*. London: Sage
- Sironen, Esa 1995: *Urheilun aika ja paikka*. Research Reports on Sport and Health 100. Jyväskylä: LIKES-tutkimuskeskus.
- Strandell, Harriet 1995: *Päiväkoti lasten kohtaamispaikkana*. Tutkimus päiväkodista sosiaalisten suhteiden kenttänä. Helsinki: Gaudeamus.
- Thorne, Barrie 1993: *Gender Play. Girls and Boys in School*. Buckingham: Open University Press.
- Tiihonen, Arto 1992: *Miesten maailmaan*. Teoksessa Esa Sironen, Arto Tiihonen & Soile Veijola (toim.): *Urheilukirja*. Tampere: Vastapaino, 99-104.
- Tiihonen, Arto 2002: *Ruumiista miestä, tarinasta tulkintaa: Oikeita miehiä – ja urheilijoita*. Liikunnan ja kansanterveyden julkaisuja 134. Jyväskylä: Likes.
- Tolonen, Tarja 2001: *Nuorten kulttuurit koulussa. Ääni, tila ja sukupuoliset järjestykset*. Helsinki: Gaudeamus.
- Veijola, Soile 1992: *Sekapelin metaforat*. Teoksessa Esa Sironen, Arto Tiihonen & Soile Veijola (toim.) *Urheilukirja*. Tampere: Vastapaino, 209-237.
- Veijola, Soile 1998: *Liikkuvat subjektit, paikallinen tieto*. Tutkimuksia urheilusta, turismista ja sosiologiasta. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia No 232. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Veijola, Soile 2004: *Pelaajan ruumis. Sekapeli modaalisen sopimuksena*. Teoksessa Eeva Jokinen & Marja Kaskisaari & Marita Husso (toim.): *Ruumis töihin! Käsite ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino, 99-124.
- Värtö, Petteri 2000: *Mies vastaa tekosistaan ... siinä missä nainenkin*. Maskuliinisuuden rakentaminen päiväkodissa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 79. Kuopion yliopisto.
- Willis, Paul 1984: *Koulunpenkiltä palkkatyöhön. Miten työväenluokan nuoret saavat työväenluokan työt?* Suomentanut Airi Mäki-Kulmala. Tampere: Vastapaino.

Maritta Itäpuisto

Kun välittäminen on sairautta

Johdanto

Sanaan läheisriippuvuus törmää nykyään usein. Sitä käytetään väittämättä niin lehtijutuissa, tv:n draamasarjoissa kuin arkikeskusteluissakin. Läheisriippuvuuden käsitteen voi näin päätellä iskostuneen vahvasti suomalaisten kielenkäyttöön. Mitä tuon sanan takana tarkemmin ottaen on, ei sen sijaan ole lainkaan yksiselitteistä.

Tässä artikkelissa paneudutaan erääseen läheisriippuvuusajatteluun liittyvään tärkeään kysymykseen. Tarkastelun kohteena ovat läheisriippuvuusajattelun ja identiteetin yhteydet. Artikkelin virikkeenä toimii kaksi lehtikirjoitusta, joissa läheisriippuvuuden käsitettä käytetään hieman eri yhteyksissä. Ensimmäinen esimerkkiteksti on juttu *Me Naiset* -lehestä, ja se kysyy: *Rakastuitko juoppoon?* (Viitanen 2004). Toinen teksteistä tulee *KäsiKädessä*-lehden (2005, 30) mielipidesivulta, jossa on julkaistu omakohtainen tilitys nimimerkillä ”Läheisriippuvuudesta kärsivä”.

Laajassa mielessä voi todeta, että läheisriippuvuuskäsitteellä viitataan etenkin perhesuhteissa vallitseviin hoivan ja välittämisen tapoihin. Siihen sisältyy normatiivisia oletuksia siitä, millaista on – tai millaista tulisi olla – eri sukupuolia ja sukupolvia edustavien perheenjäsenten käyttäytyminen. Läheisriippuvuusajattelun mukaisesti perhe nähdään systeeminä, jossa jokaisen toiminta on funktionaalisesti toisista riippuvaista ja jossa jokaisella perheenjäsenellä on oma selkeä roolinsa.

Arkiajattelussa perhettä pidetään itsestään selvänä ja yksinkertaisena asiana, koska se on yksi ihmisten yhteiselämän perustavanlaatuisimmista muodoista. Perheeseen myös kohdistuu suuria odotuksia ja toiveita. Odotamme, että oman perheen parissa voi olla ”oma itsensä” ja että saamme toisilta perheenjäseniltä tukea ja ymmärrystä. Perhe on myös tärkeä sosiaalistaja, identiteetin kasvu- alusta ja heijastuspinta yksilölliselle muutokselle ja kehitykselle.

Perhe ei kuitenkaan ole sen paremmin yksinkertainen kuin ongelmatonkaan sosiaalinen instituutio. Nykytutkimus on alkanut puhua yhä enemmän perheessä tapahtuvasta väkivallasta, päihdeongelmista ja mielenterveyden ongelmista. Tämä kertoo osaltaan siitä, miten vaikeita perheen suhteet ja elämä perheessä voivat olla.

Yksi tapa purkaa tätä ongelmapuhetta on kiinnittää huomiota perhesuhteissa vaikuttaviin vahingollisiin riippuvuuksiin. Jo pelkkä parisuhde ja ”liika” rakkaus voidaan nähdä ongelmallisena. Riippuvuus voi kohdistua myös johonkin ”kolmanteen” joka aiheuttaa parisuhteessa ja perheessä jännitteitä. Tällainen kolmas voi olla esimerkiksi päihde, johon yhden perheenjäsenen katsotaan luovan ”salsaisen suhteen”. (Jallinoja 2000, 215.)

Etenkin naisten on väitetty olevan parisuhteissa ja perheissä liian riippuvaisia, niin että jopa haitallinen suhde esimerkiksi alkoholismieheen on nyky-yhteiskunnassa tavallista. Juuri tällaista liiallisen riippuvuuden leimaamassa suhteessa pysymistä on alettu kutsua läheisriippuvuudeksi. Ongelmallisen suhteen uskotaan kuitenkin olevan itseään ylläpitävä systeemi, jossa ”läheisriippuvaisen” oma identiteetti katoaa ja hän keskittyy vain toisen kautta elämiseen.

Gubrium ja Holsteinin (2001) mukaan identiteetti ymmärretään nykyään joksikin perin yksilölliseksi ja yksityiseksi. Uskomme, että jokaisella on jossakin syvällä sisimmässä ”todellinen minä”. Toisaalta identiteetissä on olemassa myös sosiaalinen puolensa, joka on ulospäin näkyvä ja jota myös kaiken aikaa muokataan erilaisissa tilanteissa. Nykyään identiteettiin kohdistuu suuria paineita. Ihmisten välisessä kanssakäymisessä syntyvät paineet vaativat monesti kätkemään ”todellisen minän”, jotta voisimme tulla hyväksytyiksi erilaisissa tilanteissa. (Gubrium & Holstein 2001, 9.)

Tässä artikkelissa läheisriippuvaisen identiteetin käsite liitetään laajempaan kontekstiin niin, että sitä pohditaan yhteiskunnallisesta näkökulmasta. Näin kysymys tietyn institutionalisoidun ajattelumallin ja identiteetin yhteydestä voidaan liittää esimerkiksi sellaisiin prosesseihin kuin medikalisaatio ja kaupallisten identiteettien leviäminen. Keskeinen osa pohdintaa on naisuus, sillä implisiittisesti läheisriippuvuuden ongelma liitetään nimenomaan naisiin.

Läheisriippuvaisen puuttuva identiteetti?

Olen joka kerta itse ihmettelemässä, miten aikanaan luotin taas ihmisen vakuutteluihin ... Asian tekee uskottavaksi se, että kaksi ns. epätoivoista rakkauttani ovat sanoneet samat sanat: "Ei kukaan ole näin täydesti itsestään luopunut toisen ihmisen läsnäollessa". (Nimimerkki Läheisriippuvuudesta kärsivä).

Läheisriippuvuusajattelun juuret ulottuvat pitkälle AA-liikkeen historiaan ja sen varsinainen synty voidaan paikantaa *Adult Children of Alcoholics* -organisaatioon USA:ssa. Sieltä se on levinnyt myös erilaisten hoitokoneistojen toimintamalliksi ja populaaripsykologian käyttöön. (Valverde 1998, 30.) Suomeen läheisriippuvuusajattelun toi Tommy Hellsten, joka opiskeli aikoinaan Yhdysvalloissa päihderiippuvaisille ja heidän läheisilleen tarkoitettulla kurssilla ja omaksui siellä tämän ajatusmallin. Hän suomensi englanninkielisen termin *co-dependency* läheisriippuvuudeksi. (Ks. Hellsten 1994, 56;59.)

Ehkä se, että Hellsten valitsi juuri termin läheisriippuvainen, eikä esim. suoraa käännöstä "kanssariippuvainen" selittää osaltaan läheisriippuvuusajattelun saamaa suosiota yhteiskunnassamme. Hellstenin esittämä läheisriippuvuuden määritelmä näyttää nimittäin olevan pohja koko suomalaiselle läheisriippuvuusajattelulle. Määritelmä kuuluu seuraavasti: *"läheisriippuvuus on sairaus tai sairauden kaltainen tila, joka syntyy, kun ihminen elää jonkin hyvin voimakkaan ilmiön läheisyydessä eikä kykene käsittelemään tätä ilmiötä persoonallisuudessaan vaan sopeutuu sen olemassaoloon."* (Hellsten 1994, 58.)¹

Toinen Suomessa hyvin tunnettu teos on yhdysvaltalaisen Melody Beattien kirjoittama *Irti läheisriippuvuudesta* (1994). Beattie esittelee kirjassaan kymmenen sivun verran piirteitä, joiden hän

---

1 Hellstenin kirja Virtahepo olohuoneessa pyrkii hänen omien sanojensa mukaan olemaan henkilökohtainen puheenvuoro (ks. Hellsten 1994, 11). Tässä artikkelissa Hellstenin teosta käsitelläänkin yhtenä läheisriippuvuuspuheen esimerkkinä. Toisaalta sitä käytetään lähteenä, jonka esittämät väitteet ovat alkaneet esiintyä ikään kuin yleisenä totuutena erilaisissa keskusteluissa.

väittää olevan ominaisia läheisriippuvaiselle ihmiselle ja tämän käytökselle. Pitkien piirreluetteloiden jälkeen Beattie antaa oman määritelmänsä läheisriippuvuudelle. Hänen mukaansa *"läheisriippuvuudesta kärsivä henkilö on sellainen, joka on antanut toisen henkilön käytöksen vaikuttaa itseensä ja joka yrittää pakonomaisesti hallita tuon toisen henkilön käyttäytymistä."* (Beattie 1994, 54-63, 47.)

Molemmissa määrittelyissä näkyy yksi läheisriippuvaiselle väitetyistä keskeisimmistä ominaisuuksista: läheisriippuvaisen oletetaan kärsivän heikosta minuuden kokemuksesta tai identiteetin puuttumisesta, joka aiheutuu liiallisesta antautumisesta toisen ihmisen huolehtimiselle. Hellsten (1994, 66) myös toteaa: *"Usein kuulee LR-persoonallisuuden sanovan, ettei hän tiedä kuka hän on."* Läheisriippuvuusajattelun mukaan keskittyminen esimerkiksi juovan puolison toiveiden täyttämiseen vie niin paljon aikaa ja energiaa, ettei omien tarpeiden tiedostamiselle jää enää aikaa (Krestan & Bepko 1991, 49-50; vrt. Jallinoja 2000, 216).

Läheisriippuvaisen identiteetin kehittymisen uskotaan juontuvan lapsuudesta. Tällaisia ajatuksia esitetään etenkin alkoholiongelmaisten vanhempien lasten tilanteeseen keskittyvässä terapiakirjallisuudessa. Siinä esitetään luonnehdintoja persoonallisuuspiirteistä, jotka syntyvät niin kutsutuissa toimimattomissa perheissä elletessä. Lasten tilanteeseen keskittyvistä kirjoituksista tunnetuimpiin kuuluu Blackin (1986) teos, jossa lapset esitetään erityisten alkoholiperheen lasten roolien kautta. Roolityypittelyssä perheen keskimäinen lapsi saa "kadotetun lapsen" roolin, johon väitetään kuuluvan epävarmuus omasta identiteetistä. Epävarman identiteetin väitetään tulevan pysyväksi, niin että "kadotetusta lapsesta" kasvaa alkoholistin aikuinen lapsi, joka toistaa lapsuudessaan oppimiaan käytäntöjä läpi elämänsä. Läheisriippuvuuden uskotaan näin olevan sukupolvelta toiselle siirtyvä sairaus, jonka ilmiänsä eri sukupolvissa voivat olla esimerkiksi alkoholismi, työnarkomania tai mikä tahansa muu riippuvuus. Puhutaan "sukupolvien ketjusta", jossa läheisriippuvuus kulkee väistämättömänä, vaikei ihminen edes sitä tiedostaisi. (Ks. Hellsten 1994, 108-115.)

Läheisriippuvaisen identiteetti voidaan nähdä yhtenä postmodernille ajalle ominaisista ongelmallistuneista identiteeteistä (*troubled identity*). Tällaisia ongelmallistuneita identiteettejä kuvataan monesti niin, että jotakin tunnetta, ajatusta tai toimintaa on

liikaa tai liian vähän. Esimerkiksi maanisuus määritellään psykiatriassa liian levottomuuden ja puheliaisuuden kautta. Depressiossa vastaavia toimintoja ja tuntemuksia kuten myös elämänhalua on puolestaan liian vähän. (Gubrium & Holstein 2001, 9-10.)

Alkoholiongelmaisten vaimoja ja lapsia vaivaava läheisriippuvuus kuvataan juuri tähän tapaan kertomalla mitä näissä ihmisissä on liikaa ja mitä liian vähän. Läheisriippuvuus ”sairautta” kuvastaa se, että läheinen rakastaa toista liikaa ja että hän huolehtii itsestään liian vähän. Näin alkoholisti ja hänen läheisensä muodostavat toisiinsa täydentävän ja toistensa toimintatapaa ruokkivan vastakohtaparin: Alkoholistia vaivaa liiallinen ylpeys ja luulo omasta kyvystään kontrolloida juomistaan. Läheinen sen sijaan kärsii arvottomuuden tunteesta ja huonosta itsetunnosta. (Valverde 1998, 30.)

Alkoholiongelmaisten läheisten keskuudessa tehdyt psykologiset tutkimukset eivät ole löytäneet tukea väitteelle ”läheisriippuvaisen” identiteetin puuttumisesta tai erityisistä persoonallisuuspiirteistä. Heidän ei ole voitu osoittaa poikkeavan muista ihmisistä minkään ominaisuuksiensa perusteella, vaan alkoholiongelmaisen läheiset ovat kaikin puolin aivan tavallisia ihmisiä. (Esim. Baker & Stephenson 1995; Rodney 1996; Sher 1997.) Ryhmänä heitä yhdistää ainoastaan se, että he joutuvat elämään läheisen alkoholinkäytön vuoksi vaikeissa olosuhteissa. (Esim. Hands & Dear 1994, 438; Holmila 1997.) Kooten voi todeta, ettei sellaista ilmiötä kuin läheisriippuvuus, tai läheisriippuvaisia ihmisiä, ole tieteellisesti katsottuna olemassakaan.

Sairaksi määritellyt

Välillä onneksi on hyviä päiviä ja tunnen pystyväni elämään sillä tavalla kuin arvattavasti eläisin ilman tätä kaiken hallitsevaa sairautta: läheisriippuvuutta.

(Nimimerkki ”Läheisriippuvuudesta kärsivä”.)

Läheisriippuvuusajattelun väitteet kietoutuvat saumattomasti käsitteisiin alkoholismin luonteesta. Läheisriippuvuusajatteluun omaksettua alkoholismi-käsitteitä ja siihen liittyvän sairausmäärittelyä tulevat

AA-liikkeeltä. Tämän mukaisesti alkoholismiin väitetään olevan ”hengellinen sairaus” (esim. Hellsten 1994). Sairauskäsitteellä ei siis viitata perinteiseen käsitykseen sairaudesta. Kaikkiaan läheisriippuvuusteksteissä alkoholismiin käsite vaihtelee kirjoittajan mukaan ja se on varsin epämääräinen.

Alkoholismiin sairausolettamukseen liittyy lisäksi toinen perustavaa laatua oleva väite. Alkoholismiin uskotaan nimittäin sairastuttavan perheenjäsenet tai muut juojaan kiinteässä suhteessa olevat. Näin syntyy läheisten sairaus, läheisriippuvuus.

Läheisriippuvuuskirjoituksissa sairauskäsitettä käytetäänkin hyvin laajassa merkityksessä. Osittain jopa myönnetään se, ettei alkoholismiin sairausolettamuksille ole olemassa tieteellisiä perusteluja (esim. Hellsten 1994, 32). Alkoholismiin ja läheisriippuvuuden määrittämisen sairaudeksi väitetään olevan joka tapauksessa eduksi siten, että se poistaa niihin liittyvää syyllisyyttä. Hellstenin (1994, 33) mukaan se, että alkoholisti-termillä ilmaistaan ihmisen tilaa eikä häntä itseään, antaa tälle toivoa.

Sairausmäärittelmän antaminen jollekin ilmiölle ei ole kuitenkaan yksiselitteisen positiivinen asia. Voidaan esimerkiksi nähdä, ettei ihmisen määrittäminen pysyvästi sairaaksi erityisesti kannusta ongelmanratkaisuun (Holmila 1993). Jähin (2004) mukaan läheiselle annettu sairausmäärittelmä alkaa kattaa yhä suuremman osan tämän elämää. Sairaus on näin läsnä paitsi kronologisena, väistämättömänä sukupolvien ketjuna, niin se myös alkaa levitä ihmisen elämän eri alueille.

Holmila (1993) kritisoi parantumattomaksi sairaudeksi oletetun läheisriippuvuuden sitovan ihmisen loppuiäkseen erilaisiin terapiapalveluihin tai -ryhmiin. Läheisriippuvuuden käsitteistön ja ajattelumallien omaksuminen identiteetin pohjaksi ei siis suinkaan välttämättä vapauta ihmissuhderiippuvuuksista, vaan johtaa riippuvuuteen hoitokoneistoista.

Erilaisten ilmiöiden määrittäminen sairauksiksi on myös yhteiskunnallinen kysymys siten, etteivät sairaudet tai sellaisiksi mielletyt ole moraalisesti neutraaleja. Sairausmäärittelyn antaminen jollekin asialle tai tilalle ei tarkoita sitä, että ilmiö tulisi automaattisesti sairaudeksi muiden samanarvoisten sairauksien joukkoon (esim. Honkasalo & Hinkkanen 2003, 14). Sairaudet, joihin yhdistetään huonommuutta, moraalista heikkoutta tai syyllisyyttä nähdään ny-

kyään stigmaattisimmiksi. Myös sellainen sairaus, jonka syntyä ei tiedetä tai joka mielletään parantumattomaksi, on taipuvainen saamaan erilaisia yhteisöllisesti tuotettuja lisämerkityksiä. (Sontag 1991; Jähi 2004, 14.) Sairausoletuksen sisältävä läheisriippuvuusajattelu voi näin osaltaan jopa tuottaa perheenjäseniin kohdistuvia negatiivisia, ja jopa vihamielisiä asenteita yhteisössä (Holmila 1997, 177).

Sairausmääritelmää käsiteltäessä ei nykyisin voida ohittaa keskustelua yhteiskunnan medikalisoitumisesta. Lyhyesti ilmaistuna medikalisoituminen tarkoittaa lääketieteellisten rajojen tai lääketieteen vallan leviämistä yhteiskunnassa. Medikaalisten käsitteiden ilmaantuminen ei johdu välttämättä siitä, että ilmiö olisi uusi tai että se perustuisi uuteen tieteelliseen löytöön. (Conrad & Potter 2000, 559-560.) Näin on tapahtunut myös suhteessa alkoholiongelmiin. Niitä on tiedostettu ja nimetty eri tavoin vuosisatojen ajan, ja tällä hetkellä vallitseva sairausmäärittely on vain yksi mahdollinen määrittelyn tapa. Peelen (2004) mukaan voidaan nähdä, että sairausmäärittelyn valinta liittyy yhteiskunnallisiin valta- ja etukysymyksiin. Sairausmäärittely ja sen kuvaama ongelma tai ilmiö saattaa olla jonkun etujen mukaista, ja tämän eduntavoittelijan tarkoituksena on mahdollisesti jopa ylläpitää ongelman olemassaoloa.

Läheisriippuvalaiset naiset

Juoppoihin ihastuvilla naisilla on usein voimakas emovietti ja halu parantaa.

– Suojeluvietistä en tiedä, mutta olen aika läheisriippuvainen, Elina sanoo.

(Viitanen 2004.)

Läheisriippuvuutta voidaan tarkastella sekä sisällöllisten kysymysten kautta, että katsomalla sitä, keneen tämä määritelmä liitetään. Kriittisissä puheenvuoroissa on kiinnitetty huomiota siihen, että läheisriippuvuusajatteluun kuuluu vahvoja sukupuoleen liitettäviä taustaoletuksia. Vaikka termi ”läheisriippuvainen” on näennäisesti sukupuolesta riippumaton, väittävät tutkijat sen viittaavan nimen-

omaan naispuoliseen juojan kumppaniin. Esimerkiksi Asher (1992), Krestan ja Bepko (1991) sekä Holmila (1997) näkevät läheisriippuvuuden nimenomaan naiseen liitettävänä määreenä. Valverde (1998, 31) puolestaan toteaa, että läheisriippuvuus on samalla tavalla hiljaisesti feminisoitu kuin AA-liike on maskulinisoitu.

Aluksi läheisriippuvuus käsite liitettiin pelkästään alkoholiongelmaisten lapsiin. Läheisille tarkoitetuissa *Al-Anon* ryhmissä määritelmä laajeni kuitenkin lasten lisäksi myös puolisoihin. Aiemmissa systeemisissä malleissa alkoholistien vaimoja oli syyllistetty miehen juomisesta väittämällä heitä persoonallisuudeltaan vinoutuneiksi siten, että he tarvitsevat miehen juomista. Läheisriippuvuusajattelun tarkoituksena oli vähentää vaimoihin kohdistuvaa syyllistämistä ja tuomitsevia nimityksiä. Aluksi tuotettiin sellaisia käsitteitä kuten esimerkiksi *co-alcobolic* ja *para-alcobolic*. Lopulta käsite *co-dependent*, ”kanssariippuvainen”, vakiintui myös alkoholistimiesten vaimoista käytetyksi käsitteeksi. (Gordon & Barrett 1993, 309-310; Holmila 1993, 439-440.)

Vaikka läheisriippuvuustermin käyttöönoton tavoite oli emancipatorinen, ei sen avulla ole onnistuttu pääsemään eroon naisten syyllistämisestä. Päin vastoin, läheisriippuvuusajattelun kriitikot ovat usein tarkastelleet käsitteen ongelmallisuutta juuri sen sukupuolten rooleihin ja toimintoihin kohdistamien negatiivisten oletusten kautta. Tähän liittyen läheisriippuvuusajattelun ongelmaksi voidaan määrittää sokeus perheen sisäisten valtasuhteiden ja sukupuolten välisen tasa-arvon kysymyksille. Voidaan nähdä, että läheisriippuvuusajatteluun kuuluva systeeminen oletus jakaa syyllisyyttä miehen juomisesta alkoholia käyttämättömälle naiselle. Pelkästään juova isä ei siis ole syyllinen lasten kärsimyksiin, vaan hänen lisäksi – ja mahdollisesti jopa miestä enemmän – lasten äiti, joka läheisriippuvaisena keskittyy juojaan ja laiminlyö lapset. (Itäpuisto 2001.)

Yksi perhe- ja parisuhteeseen liittyvä oletus on ”sukupuolvien ketju”, jonka mukaisesti läheisriippuvuuden ajatellaan siirtyvän sukupolvelta toiselle. Naisten väitettään valitsevan juuri alkoholi-ongelmaisia miehiä, koska nämä muistuttavat omassa lapsuudessa nähdystä malleista. Tutkimustietoa siitä, valitsevatko alkoholi-ongelmaisten isien tyttäret muita useammin alkoholi-ongelmaisen miehen, ei ole saatavilla. Voidaan kuitenkin kysyä, johtuuko alko-

holiongelmaisen miehen valinta siitä, että tällaisen varta vasten haluaa kumppanikseen, vaiko siitä, että alkoholiongelmat ovat miehillä nykyään niin yleisiä, että naisen on hyvinkin todennäköistä joutua parisuhteeseen alkoholiongelmaisen kanssa.

Kriittisissä teksteissä on niin ikään kiinnitetty huomiota siihen, millaisia ovat läheisriippuvuusajatteluun sisältyvät tausta-ajatukset suhteessa sukupuoliin ja niiden rooleihin. Tutkijat väittävät, että taustalta voidaan löytää sekä naisia alistava että yhteiskunnallista epätasa-arvoa ylläpitävä arvomaailma. Esimerkiksi Valverde (1998) näkee, että läheisriippuvuusajattelu on muuttanut vaimojen ja lasten asemaa; aiemmin heidät nähtiin toki miehen juomisen uhreina, mutta toisaalta heidän kärsivällisyytensä ja tukensa asetti heidät moraalisesti juojaa ylemmäksi. Läheisriippuvuusajattelu on riisunut läheisiltä nämä hyveet ja alentanut heidät juojan rinnalle niin, että he ovat enää pelkkiä säälistävästä sairaudesta kärsiviä uhreja. (Valverde 1998, 30.)

Naisen identiteetin näkökulmasta tarkasteltuna läheisriippuvuusajattelu ei saa tutkijoilta yhtään parempaa arviota. Asher (1992; myös Holmila 1993, 440) esittelee tutkimuksessaan alkoholiongelmaisten miesten puolisoitten kokemuksia. Hänen mukaansa läheisriippuvuusajattelun omaksumisen myötä naisille syntyvä uusi identiteetti on negatiivinen. Identiteetin omaksumisessa keskeisellä sijalla ovat erilaiset oma-aputeokset ja ryhmät, joissa omia kokemuksia ja tarinaa sovitetaan annettuun mallitarinaan. Ongelmallistuneen identiteetin omaksuminen on näin prosessi, jossa tehdään erilaisia tulkintoja ja sovitetaan omaa itseä annettuihin malleihin. (Gubrium & Holstein 2001, 11.)

Tämän luvun alussa olevasta tekstilainauksesta voi huomata, että juuri naiseudesta, sikäli kun se liitetään läheisriippuvuuteen, tehdään problemaattista: läheisriippuvaisella on liian voimakas emovietti ja hoivaamisen tarve. Krestanin ja Bepkon (1991, 57) mukaan naisen normaalissa sosialisatiossa opittavien käyttäytymismallien kautta hänelle kuuluu vastuunotto parisuhteesta ja perheestä sekä erityinen huolehtiminen tunne-elämän asioista. Miehet puolestaan sosialistetaan kilpailullisiksi, impulsiivisiksi ja valtaa käyttäviksi.

Kun läheisriippuvuusajattelussa katsotaan emovietti ja toisesta huolehtiminen sairaalloiseksi, on kyseessä naisen normaalin, sosia-

lisaatiossa opitun toiminnan määrittelemisen ongelmaksi. Naisten toiminta, joka aiemmin on nähty terveenä ja funktionaalisena, onkin näin patologisoitu. (Valverde 1998, 31.) Jotta läheisriippuvuudesta voisi parantua, tulisi siis parantua naisena olemisesta, johon koko sosialisatioprosessi on opettanut (Krestan & Bekko 1991, 62).

Identiteetti ja yhteiskunta

Tässä artikkelissa läheisriippuvuusajattelun syitä ja seurauksia on tarkasteltu paneutumalla identiteetin kysymyksiin. Ne kietoutuvatkin toisiinsa monin mielenkiintoisin tavoin. Kuten edellä todettiin, läheisriippuvuudelle ajatellaan olevan ominaista identiteetin kadottaminen. Erilaisen oma-apuliikkeet ja vertaistuen ryhmät vastaavat tähän puutteeseen tarjoamalla omaa kollektiivista identiteettiään. Aivan samoin kuin AA-ryhmiin, niin myös läheisriippuvaisille tarkoitettuihin ryhmiin pätevät samat periaatteet demokraattisuudesta ja jokaisen oikeudesta käyttää saman verran ryhmän aikaa oman tarinansa kertomiseen. Toisaalta tarina, joka kerrotaan, noudattelee ennalta annettua kaavaa. (Irvine 1999.)

Kysymys läheisriippuvuusajattelun ja identiteetin suhteesta voidaan nostaa myös yhteiskunnalliselle tasolle. Tätä kautta voidaan pohtia millaisessa yhteiskunnallisessa ilmapiirissä tämän tyyppinen ajattelutapa leviää tai millaisia yhteiskunnallisia seurauksia ja vaikutuksia läheisriippuvuusajattelun leviämisellä on.

Läheisriippuvuusajattelu on vallannut ajatteluamme ja tullut identiteetin konstruoinisen tavaksi varmasti useammastakin syystä. Yksi selitys löytynee siitä, että kulutusyhteiskunnat tarjoavat laajan kirjon kaupallisia identiteettejä, joista ihminen voi valita samalla tavoin kuin minkä tahansa muunkin myytävänä olevan hyödykkeen. Tällaisten kaupallisesti tarjottavien identiteettien etuna on se, että ne sisältävät valmiiksi myös siihen liittyvän arvostuksen, eikä identiteetin hankkijan tarvitse itse nähdä sen hankkimisen vaihua. (Bauman 1997, 128.)

Läheisriippuvaisen identiteetti on selkeästi kaupallinen, sillä ajatusmallit ovat kansantajuisia ja helposti omaksuttavia, ja tarjolla on valmiita ryhmiä, joihin kuka tahansa pääsee mukaan. Yhdysvalloissa läheisriippuvuusliikkeeseen liittyykin miljoonabisnes,

joka koostuu terapeuttien palveluista ja myytävästä kirjallisuudesta (Gordon & Barrett 1993, 307). Vaikka Suomessa taloudellinen toiminta läheisriippuvuusajattelun ympärillä on vielä toistaiseksi suhteellisen vaatimatonta, on kaupallisuuden ituja jo selvästi nähtävissä. Esimerkiksi *Virtahopo olohuoneessa* on tuottanut kirjoittajalleen ja kustantajalleen varmasti taloudellista hyötyä ja kaupallista läheisriippuvuuskoulutusta on tarjolla.

Jonkin yksittäisen identiteetin pärjäämiselle markkinoilla on varmasti muitakin syitä kuin vain se, että sitä myydään tehokkaasti. Yksi läheisriippuvuusajattelun vetovoimaisuutta lisäävä seikka lienee se, että se kietoutuu moniin aikamme länsimaisten yhteiskuntien kysymyksiin kuten medikalisaatioon, asiantuntijavaltaan ja yksilöllistymiseen (Gordon & Barrett 1993, 311). Hyvinvointivaltion murtuminen sekä yksilöllisten ja itsekkäiden arvojen leviäminen luovat osaltaan kysyntää tämän tyyppisille liikkeille ja ajatusmalleille. Globalisoitunut ja yksilöllisyyttä korostava länsimainen yhteiskunta ohjaa ihmisiä etsimään identiteettiä ja hakemaan selityksiä omille kokemuksille, toimille ja piirteille nimenomaan syvältä itsestä. Itsen muokkaamisen uskotaan olevan vastaus moniin sellaisiin elämän ongelmiin, joiden aiemmin uskottiin liittyvän yhteiskuntaan ja sen toimimattomuuteen.

Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa läheisriippuvuusajattelua on käsitelty runsaasti muun muassa päihdeongelmaisten läheisten problematiikan yhteydessä. Useissa artikkeleissa, samoin kuin väitöskirjassani (Itäpuisto 2005), sitä arvioidaan tieteellisen pätevyuden näkökulmasta. Etenkin yhdysvaltalaiset tutkijat ovat kritisoineet laajasti läheisriippuvuuskirjoituksissa esitettyjä väitteitä. Kritiikissä on todettu läheisriippuvuusajattelun olevan käsitteellisesti heikkoa, empiirisesti toteen näyttämätöntä, yksinkertaistavaa, etnosentristä ja epäsensitiivistä sukupuolen kysymyksille (ks. Gordon & Barrett 1993, 307). Läheisriippuvuusajattelu ei myöskään ole tieteellinen teoria. Se ei täytä tieteellisen ajattelun tunnusmerkkejä, vaikka Suomessa sitä on sekoitettu tieteellisiin keskusteluihin (Itäpuisto 2005, 43-50).

Pelkkä tieteellinen todistelu läheisriippuvuus käsitteen ja tutkimustiedon välisestä ristiriidasta ei ole kuitenkaan riittävä peruste hylätä sitä. Pyrkimys totuuteen on tieteen tavoite, mutta sitä ei voitane asettaa yksilön tai yhteiskunnan relevantiksi tavoitteeksi.

Voidaan nimittäin kysyä, onko edes väliä, onko jokin asia tai uskomus tieteellisesti totta vai ei, jos se toimii ihmisten elämässä ja saa heidät tuntemaan olonsa paremmaksi. Yhteiskunnallisella tasolla hyvä ideologia tai uskomus lienee puolestaan se, joka edistää yhteiskunnan toimivuutta ja yhteisön hyvinvointia, eikä senkään tarvitse perustua erityiseen totuuteen.

Yksi järkeenkäypä selitys sille, miksi ihmiset ovat valmiita omaksumaan läheisriippuvaisen identiteetin kaikista sen negatiivisista konnotaatioista huolimatta, löytyy Hellstenin kirjasta. Hän toteaa:

Kun ensimmäisen kerran kuulin alkoholistin aikuisen lapsen persoonallisuudenpiirteistä reaktioni oli melkoisen voimakas. Tunsin jotenkin, että kobdalleni oli tullut sanoma, joka aivan poikkeuksellisella tavalla oli totta ... Se antoi minulle voimakkaan tunteen omasta identiteetistä: olin viimeinkin joku, kun minulla oli tällainen "sairaus". (Hellsten 1994, 59.)

Meillä on ilmeinen tarve olla ”joku”, löytää identiteetti ja selitys omalle olemisellemme. Kun yhteiskuntamme on keskittynyt pelkästään päihdeongelmaiseen ja hänen hoitamiseensa, ovat läheiset jääneet taustalle ja joutuneet pärjäämään miten parhaiten taitavat. Läheiset eivät ole näkyneet eivätkä kuuluneet; heitä ei tavallaan ole ollut olemassa. Tähän kipupisteeseen on läheisriippuvuusajattelu tarjonnut ratkaisun. Se on legitimoinut läheisten vaikeat kokemukset ja antanut heille oikeuden olla joku. Selkeä, kansanomainen läheisriippuvuusajattelu ja sitä kautta saatava yksinkertainen selitys – huolimatta että se tuottaa negatiivisen identiteetin – on sekini parempi vaihtoehto kuin olla ”ei-kukaan”. Läheisriippuvaisen identiteetin kautta on niin ikään mahdollista samaistua muihin vastaavassa tilanteessa eläviin, mikä voi osaltaan helpottaa päihdeongelman läheisten usein kokemaa sosiaalisten kontaktien puutetta.

Läheisriippuvuusajattelun ansioksi voidaan katsoa, että se on osaltaan herättänyt huomaamaan alkoholiongelmaisen läheiset. Se antaa ihmisille mahdollisuuden puhua ongelmasta, josta aiemmin on vaiettu häpeän tai sanojen puuttumisen vuoksi. Se on antanut mahdollisuuden artikuloida niitä kärsimyksiä, joita läheiset kokevat ja joille on vaikeaa löytää nimeä (Krestan & Bepko 1991, 50). Vaikka läheisriippuvuusajattelun kautta läheisten ääni on saatu kuulu-

viin, on ääni kuitenkin särkynyt pahoin, sillä läheisriippuvuusajattelu jatkaa alkoholiongelmaisten läheisten stigmatisointia ja tuottaa jopa uusia vahingollisia ja vääriä käsityksiä heistä.

Läheisriippuvuusajattelun runsas kritiikki on tuottanut erilaisia ehdotuksia siitä, miten tämä käsite voitaisiin korvata. Asher (1992, 188) toteaa, että läheisten auttaminen voitaisiin järjestää aivan hyvin ilman tämänkaltaisia stigmatisoivia käsitteitäkin. Krestan ja Bepko (1991) ehdottavat läheisriippuvuuden sijaan käytettäväksi termiä ylivastuullinen käyttäytyminen. Näin siksi, että läheisriippuvuudeksi määritelty ilmiö kertoo paljolti siitä, mitä naisilta oletetaan normaalissa roolissaan. ”Läheisriippuvaisena” vain naisen rooliin sitoutuminen ja siihen kuuluvien tehtävien hoitaminen on mennyt ylenmääräiseksi.

Läheisriippuvuusajattelun kohtaama voimakas vastarinta esimerkiksi syntymaassaan Yhdysvalloissa on saanut esittämään uusia, emansipaatiota vakavasti hakevia malleja. Isossa-Britanniassa on puolestaan tuotettu läheisriippuvuusajattelulle vaihtoehtoista *coping*-mallia (ks. Orford 1998), jota on käytetty läheisryhmissä. *Coping*- eli selviytymisajatus vaikuttaisi hyvin sopivalta myös suomalaiseseen mentaliteettiin. Voisiko siis tulevaisuudessa päihdeongelmaisen tai jollakin muulla tavalla häiritsevästi käyttäytyvän läheinen – läheisriippuvaiseksi tunnustautumisen sijaan – todeta: olen selviytyjä!

Lähteet

- Asher, Ramona 1992: *Women with Alcoholic Husbands. Ambivalence and the Trap of Codependency*. Chapel Hill and London: University of North Carolina Press.
- Baker, Diane & Stephenson, Laura 1995. Personality characteristics of adult children of alcoholics. *Journal of Clinical Psychology* 51 (5), 694-702.
- Barker, Kristin 2002: Self-Help Literature and the Making of an Illness Identity: The Case of Fibromyalgia Syndrome (FMS). *Social Problems* 49 (3), 279-300.
- Bauman, Zygmunt 1997: Sosiologinen ajattelu. Suomentanut Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- Beattie, Melody 1994: Irti läheisriippuvuudesta. Miten lopetan muiden holhoamisen ja alan huolehtia itsestäni. Suomentanut Pirjo Latvala. Helsinki: WSOY.
- Black, Claudia 1986: Children of Alcoholics. Teoksessa Robert Ackerman (ed.): *Growing in the Shadow Children of Alcoholics*. Health Communications: Pompano Beach, 105-111.
- Conrad, Peter & Potter, Deborah 2000: From Hyperactive Children to ADHD Adults: Observations on the Expansion of Medical Categories. *Social Problems* 47 (4), 559-582.
- Gordon, Judith R. & Barrett, Kimberly 1993: The Codependency Movement: Issues of Context and Differentiation. Teoksessa John S. Baer, Alan Marlatt & Robert J. McMahon (eds.): *Addictive Behaviors Across the Life Span Prevention, Treatment and Policy Issues*. Newbury Park, London, New Delhi: Sage, 307-339.
- Gubrium, Jaber & Holstein, James 2001: Introduction: Trying Times, Troubled Selves. Teoksessa Jaber Gubrium & James Holstein (eds.) *Institutional Selves Troubled Identities in a Postmodern World*. Oxford: Oxford University Press, 1-20.
- Hands, Melanie & Dear, Greg 1994: Co-dependency: a critical review. *Drug and Alcohol Review* 4 (13), 437-445.
- Hellsten, Tommy 1994: Virtahepo olohuoneessa. Läheisriippuvuus ja sisäisen lapsen kohtaaminen. Jyväskylä: Gummerus.
- Holmila, Marja 1993: Alkoholistin läheiset. *Alkoholipolitiikka* 58 (6), 437-444.
- Holmila, Marja 1997: Perhe ja muut läheiset. Teoksessa Marja Holmila (toim.): *Yhteisö ja interventio. Alkoholihaittojen paikallinen ennaltaehkäisy*. Stakesin tutkimuksia 73.
- Honkasalo, Marja-Liisa & Hinkkanen, Rea 2003: Sairaaksi syöttämällä tai säikähtämällä. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo & Ilka Kangas & Ullamajja Seppälä (toim.): *Sairas, potilas omainen – Näkökulmia sairauden kokemiseen*. Tietolipas 189. Helsinki: SKS, 13-45.
- Irvine, Leslie 1999: *Codependent Forevermore. The Invention of Self in Twelve Step Group*. Chicago: University of Chicago Press.
- Itäpuisto, Maritta 2001: Pullon varjosta valoon. Vanhempiensa alkoholinkäytöstä kärsineiden selviytymistarinoita. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 22.

- Itäpuisto, Maritta 2005: Kokemuksia alkoholiongelmaisten vanhempien kanssa eletystä lapsuudesta. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 124.
- Jallinoja, Riitta 2000: Perheen aika. Helsinki: Otava.
- Jähi, Rita 2004: Työstää, tarinoida, selviytyä. Vanhemman psyykinen sairaus lapsuudenkokemuksena. Acta Universitatis Tamperensis 1015.
- Krestan, Jo-Ann & Bepko, Claudia 1991: Codependency: The Social Reconstruction of Female Experience. Journal of Feminist Family Therapy 3 (3/4), 49-66.
- Orford, Jim 1998: The coping perspective. Teoksessa Richard Velleman & Alex Coppello & Jenny Maslin (eds.): Living with Drink Women who live with problem drinkers. London: Longman, 89-98.
- Peele, Stanton 2004: Miten voitat riippuvuudet. 7 vallankumouksellista keinoa riippuvuuksista vapautumiseksi. Suomentanut Ritva Hellsten. Helsinki: Rasalas.
- Rodney, Elaine 1996. Inconsistencies in the literature on collegiate adult children of alcoholics: Factors to consider for African Americans. Journal of American College Health 45 (1), 19-25.
- Sher, Kenneth 1997. Psychological Characteristics of Children of Alcoholics. Alcohol Health and Research World 21 (3), 247-255.
- Sontag, Susan 1991: Sairaus vertauskuvana. Suomentanut Osmo Saarinen. Helsinki: Love-kirjat.
- Valverde, Mariana 1998: Diseases of the Will. Alcohol and the Dilemmas of Freedom. Cambridge University Press.
- Viitanen, Kaisa 2004: Rakastuitko juoppoon? Me Naiset 11/ 11.3.2004, 56-58.

Mikko Saastamoinen

Yksilö, riskitietoisuus ja psykokulttuuri

Kulttuurin etnopsykologia

Kulttuurin käsitettä lähtökohtanaan pitävissä psykologian ja sosiaalipsykologian suuntauksissa käytetään termiä etnopsykologia. Sillä tarkoitetaan sitä uskomusta, joka kullakin kulttuurilla on ihmisestä ajattelijana, toimijana ja emotionaalisenä olentona. Näkemykseen sisältyy ajatus ihmisestä kulttuuri- ja historiasidonnaisena olentona, jonka seurauksena se, miten eri kulttuurit ja eri aikakaudet ovat ihmisen käsitteellistäneet, vaihtelee suurestikin. Tässä mielessä etnopsykologisiin näkemyksiin liittyy aina tietty normatiivinen odotus tai toive siitä, millainen ihmisen pitäisi olla. Ihmisyyden rajoista ja mahdollisuuksista, sekä toisaalta ihmisyyden universaaleista perusteeseista, on käyty vuosituhansien mittaan vilkasta keskustelua uskonnon, filosofian ja muiden tieteenalojen parissa. Viimeisten parin vuosisadan ajan länsimaissa on valistusfilosofian ja tieteellisen vallankumouksen myötä tuotettu suunnattomasti uutta ihmistä koskevaa tietoa. On toisaalta mahdollista piirtää kuvaa ihmisestä universaalina olentona biologiamme ja psyyken syvärakenteiden kautta. Tällöin argumenttina voidaan todeta, kuinka ajat muuttuvat, mutta tietty ihmisyyys ja ihmisluonto niin hyvässä kuin pahassakin on ja pysyy. Toisaalta voimme hämmästelläkin lukea historiallisia kuvauksia ihmisistä eri aikakausina ja ihmetellä heidän toimiansa logiikkaa ja motiiveita.

Tiedämme ihmisestä paljon. Tämä tieto itsessään on synnyttänyt näkemyksen siitä, millainen normaalin länsimaisen ihmisen tulisi olla. Ennen tieteellistä vallankumousta länsimainen etnopsykologinen näkemys ihmisestä pohjautui pitkälti uskontoon ja teologisiin näkemyksiin ihmisestä hyvyyden ja pahuuden kamppailujen kenttänä. Kristinuskon roolia voimme tuskin nytkään väheksyä kulttuurimme monien eettis-moraalisten näkemysten perustana,

mutta osaltaan sen merkitystä kulttuurimme etnopsykologisena perustana on korvannut erilaisten ihmistieteiden tuottama tieto ihmisestä. Tämän ajan länsimainen ihminen on yksilö, joka tietää paljon olemassa olonsa lääketieteellisestä, kulttuurisesta ja etenkin psykologisesta perustasta. Kulttuurihistoriassa ja sosiologiassa (esim. Elias ja Foucault) on kuvattu, kuinka länsimaisesta ihmisestä on tehty erilaisten käytäntöjen, kurin, pakon ja viimein omien halujensa myötä yksilö, joka tiedostaa oman olemassaolonsa ainutkertaisuuden. Meillä on paljon näkemyksiä siitä, kuinka elämänkaaremme rakentuu ja kuinka menneisyydessä olevat tapahtumat sitä määräävät. Osaamme myös ennakoida tulevaa ja pohtia siellä odottavia uhkia ja mahdollisuuksia. Tätä tiedostavaa suhdetta omaan itseemme ja elämänkulkuumme nimitetään refleksiivisyydeksi. Modernin länsimaisen etnopsykologian mukaan ihminen on yksilönä vastuussa omasta itsestään ja hänellä täytyy olla kykyjä reflektoida järjen avulla omaa itseään, omia halujaan ja omia tunteitaan, jotta hän tietäisi, mistä hän on tulossa ja minne menossa elämässään.

Onko tämä itseään refleктоiva yksilö lopullinen totuus ihmisestä? Tuskin – vuosisatojen kuluttua yksilöllisyyttä ja yksilön omaa vastuuta ihannoivaa kulttuuriamme voidaan pitää kovinkin omituisena – aivan kuten nyt ehkä ihmettelemme ihmisiä, jotka ovat olleet valmiita uhraamaan itsensä suurempien päämäärien takia ja jotka ovat toimissaan vedonneet kunniaan ja luonteenlujuuteen tavalla, joka voi arjen hedonismia korostavassa ajassamme tuntua oudolta. Tässä ajassa voimme kuitenkin vain olemassa olevin välinein ja käsittein pyrkiä osaltamme ymmärtämään, mistä kulttuurimme nykyisessä tilassa on oikein kysymys ja mitä vaatimuksia ja edellytyksiä ihmisen minuudelle nykyinen aikamme oikein asettaa.

Artikkelini tarkoituksena on piirtää osaltaan koordinaatteja nykyisen länsimaisen kulttuurin minuuden etnopsykologian hahmottamiselle: millaisia vaatimuksia ihmisen minuudelle ajassamme asetetaan ja mitä tästä tietynlaisesta ihmisen käsitteellistämisestä seuraa. En siis ota kantaa siihen, missä määrin ihmisestä on löydettävissä universaaleja ominaisuuksia, vaan näkökulmani ihmiseen on kulttuurisidonnainen. Lähdän liikkeelle tarkastelemalla, millaisen kuvan modernista ihmisestä eräät nykyiset sosiologian suuntaukset piirtävät. Useimmat näistä näkemyksistä korostavat ihmisen minuutta projektina, jossa oleellista on kokemuksen yksilöityminen ja

vaatimus reflektoida jatkuvasti omaa elämäänsä ja siinä tehtyjä valintoja. Näin on tapahtunut, koska modernissa länsimaisessa kulttuurissa perinteet ja yhteiskunnalliset rakenteet eivät entisessä määrin tarjoa tähän keinoja. Ihmistä kehoitetaan kulttuurisen ilmapiirin tasolla tarkastelemaan jatkuvasti itseään ja tutkailemaan sisintään.

Tästä yksilöllistymisen doktriinista käytetään nimitystä psykokulttuuri. Tällä viitataan siihen, kuinka ajassamme ihmisyys tarkastelu ilman viittauksia psykologiatieteiden tuottamaan käsitteistöön on lähestulkoon mahdotonta. Psykologiset tieteet ovat pitkälti tarjonneet mallin erilaisiin moderneihin itsetutkiskelun tekniikoihin. Etnopsykologiamme muuttuminen psykokulttuurin kautta rakentuvaksi on osa eräänlaista medikalisaatiota, eli ihmistä aletaan tarkastella lähtökohtaisesti ongelmaisena, sairaana ja haavoittuvaisena. Ilmiöön myös liittyy monien yhteiskunnan kulttuuristen ja rakenteellisten ongelmien muuntaminen yksilön ongelmiksi, jolloin ongelmia pyritään ratkaisemaan poliittisen debatin ja kollektiivisen toiminnan sijaan yrittämällä muuttaa tai parantaa yksilöitä. Tässä suhteessa psykokulttuuri ei ole yhteiskunnallisesti radikaalia, vaan konservatiivista. Artikkelini eräs pyrkimys on tuottaa välineitä pohdintoihin siitä, kuinka ihmistä, kulttuuria ja yhteiskuntaa tarkastelevia tieteenaloja ei ole syytä tarkastella erillisinä, vaan nähdä niiden väliset yhteydet, sekä tarpeet niiden väliseen vuoropuheluun. Artikkelini lopussa tuon esiin psykokulttuurin ongelmallisuutta.

Sosiologinen aikalaisteoria minuudesta

Minuudesta ja identiteetistä on tullut ajassamme suosittu tutkimuskohde. Näin ainakin on, jos katsotaan monien nyky-yhteiskuntatieteilijöiden tekstejä. Identiteetin käsitteen suosiota pohtii aihetta itse tuotannossaan kattavasti analysoinut sosiologi Zygmunt Bauman (2001, 140-141). Hän toteaa, ettei mikään nykyaikaisen elämän ulottuvuus ole saanut osakseen sellaista huomiota filosofien, sosiologistien ja psykologien teksteissä kuin identiteetti. Kyse ei ole pelkästään valtavasta määrästä identiteettitutkimuksia, vaan pikemminkin siitä, kuinka identiteetistä on tullut ikään kuin prisma, jonka läpi kaikkia nykyelämän ilmiöitä hahmotetaan, tutkitaan ja

ymmärretään. Esimerkiksi kysymyksiä oikeudesta ja tasa-arvosta tarkastellaan nykyään yksilön, ryhmän tai kulttuurin *tunnustamisen* kysymyksenä. Poliittiset kysymykset liittyvät usein kysymyksiin *ihmisoikeudesta*, eli oikeudesta erilliseen identiteettiin, tai kysymyksiin *elämänpolitiikasta*, eli identiteetin määrittelystä erilaisissa valinnoissa ja neuvotteluissa.

Sosiologisen vastauksen kysymykseen identiteetin käsitteen suosiosta voisi kiteyttää seuraaviin väittämiin: suuret ja traditionaaliset yhteiskunnalliset rakenteet ovat rapautuneet tai muuttuneet niin nopeasti, että ainoaksi hallittavaksi ilmiöksi jää oma minuus ja identiteetti. Kun maailma on muuttunut ongelmalliseksi, myös identiteetti muodostuu ongelmalliseksi. Perinteinen tapa määrittellä sosiaalista identiteettiä on ollut kytkeä se erilaisiin sosiaalisen tason määreisiin kuten sosioekonomiseen luokkaan, sukupuoleen, etnisyyteen, kansallisuuteen tai ammattiin. Niin kauan kuin näiden ilmiöiden olemassaolo ja määrittely on ongelmatonta, on myös identiteetin määrittely niiden avulla ongelmatonta. Tämä ongelmattomuus on viime vuosikymmeninä kokenut merkittäviä haasteita (Johansson 2000, 83).

Sosiologisessa kirjallisuudessa on 1900-luvun kuluessa tarkasteltu paljon länsimaista individualismia. Tämän ajattelutavan on nähty olevan keskeisiä modernisaation tunnusmerkkejä. Yksilöidentiteetti on seurausta markkinatalouden synnystä sekä yhteiskunnan työnjaon ja roolien eriytymisestä. Viime vuosikymmenten sosiologisessa keskustelussa individualismia on tarkasteltu modernin aikakauden kriisiytymisen kautta. Kritiikki on kohdistunut modernistiseen tapaan ymmärtää ihminen rationaalisena subjektina. On alettu puhua minuuden ja identiteetin pirstoutumisesta. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että joudumme elämäkkaaremmen aikana elämään ja toimimaan hyvinkin erilaisissa konteksteissa, usein jopa samanaikaisesti. (Vrt. Saastamoinen 2005.)

Ehkä yleisin sosiaalisen identiteetin ongelmallistuminen liittyy ammatin, uran ja palkkatyön käsitteiden muutoksiin. Moderniin aikaan liittyi ymmärrystapa, jossa ihminen sijoituttuaan tiettyyn ammattiin saattoi määrittellä itsensä varsin selkeästi pysyvän työpaikan ja ammatin kautta. Muutokset ammattiasemassa liittyivät korkeintaan ennakoitaviin suhdannevaihteluihin tai progressiiviseen eteneeseen työuralla. Nyt elämme rakenteellisen massatyöttömyyden

ajassa. Työsuhteet ovat epätyypillistyneet ja palkkatyön sekä kulluttajuuden alueet muodostavat uusia hybridisoituneita identiteettejä (ks. esim. Bauman 1998; du Gay 1996). Identiteetti rakentuu sosialisatiossa kulttuurin sisäistämisen kautta, jolloin kulttuurin epävarmuus näkyy myös ihmisten identiteetin epävarmuutena ja ongelmallisuutena.

Yhteiskuntatieteiden kannalta minuuden ja identiteetin kysymykset ovat tulleet keskeisiksi analyysin kohteiksi, koska perinteiset rakennenaikokulmat ovat muuttuneet ongelmallisiksi. Nykyisiä yhteiskuntia luonnehtii suurien integroivien metanarratiivien (kuten rationaalinen järki tai usko jatkuvaan edistykseen) kriisiytyminen, jopa loppu. Nämä suuret metanarratiivit olivat keskeinen taustaoletus, kun rakennettiin modernia yhteiskuntaa, johon kytketyi kasvava vauraus ja kehityksen vakaus. (Ks. esim. Bauman 2001; Saastamoinen 2005.)

Eräs tapa kuvata länsimaisen ja laajemmin globaalin kulttuurin tilaa on ollut tarkastella sitä riskin käsitteen kautta. Riskillä viitataan yleensä vaaraan tai uhkaan ja sen ymmärtämiseen todennäköisyyden käsitteen kautta. Riskeiksi voidaan ymmärtää teollisuuden ja teknologisen kehityksen mukanaan tuomat ympäristöön ja yhteiskunnan toimivuuteen liittyvät uhkat, joiden täsmällinen ennustaminen on vaikeaa. Riski voidaan myös ymmärtää mahdollisuudeksi: ihminen ottaa riskejä ja voi siten saavuttaa jotakin merkittävää. Yhteiskuntateoriassa riskin käsitteen käyttöä voidaan jaotella eri koulukuntiin sen mukaan, kuinka todellisina riskejä pidetään, vai ovatko riskit ymmärrettävissä pikemminkin ajattelutapoina, joilla todellisuutta rakennetaan. Jaottelua voi siis tehdä realismi-konstruktio ulottuvuudella. (Ks. Lupton 1999, 35.)

Riskien ymmärtäminen konstruktioina tarkoittaa tietoisuuttamme siitä, kuinka epävarma ja yllätyksellinen paikka maailmamme on elää. Epävarmuus ei ole yksinomaan niitä ikäviä sattumuksia, joita meille voi tapahtua onnettomuuksina ja tapaturmina. Epävarmuus merkitsee sitä, ettemme voi ennustaa kovin pitkälle, kuinka elämä tulee etenemään. Emme voi aina tietää, takaako koulutuksemme töitä, onko työurallamme ennustettavaa jatkuvuutta, tai aiheuttaako käyttämämme teknologia terveystriskejä. Paljon ikäviä asioita voi tapahtua. Ne eivät ole yksinomaan hallitsemattomia luonnonilmiöitä, vaan nimenomaan ihmisten ja yhteiskunnan

aikaansaannoksia. Modernin ajan lupaukset vauraudesta ja turvallisuudesta ovatkin tuottaneet tarkoituksettomana sivutuotteenaan yllätyksiä, epävarmuutta ja näköalattomuutta.

Refleksiivisen modernin minä

Riskiyhteiskunnan keskeisenä teoreetikkona pidetään saksalaista Ulrich Beckiä, joka yhdessä toisen merkittävän aikalaissosiologin, englantilaisen Anthony Giddensin kanssa on rakentanut näkemyksiä modernin yhteiskunnan muutoksesta. He kirjoittavat aikakaudesta ja orientaatiosta, jota he nimittävät refleksiiviseksi moderniksi. Refleksiivisen modernin voi ymmärtää erääksi aikalaissosiologiksi siitä, mihin tilaan länsimaiset yhteiskunnat ovat päätyneet modernin projektin myötä, teollistumisen aikakauden muututtua jälkiteolliseksi informaation ajaksi ja kansallisvaltioiden luonteen muuttuessa globalisaatiokehityksen myötä.

Refleksiivisen modernin voi katsoa eroavan monista muista aikakausidiagnooseista (esim. postmodernin käsitteestä) siinä, että siinä on pyritty rakentamaan ihmisten rationaalisuuteen perustuvaa tulevaisuusorientaatiota. Tässä suhteessa näkemys ei edusta suoranaista katkosta suhteesta tiedon ja rationaalisuuden merkitystä korostavaan moderniin aikaan.

Refleksiivisyys tarkoittaa elämänasennetta, jossa tiedostetaan se, että erilaiset riskit ovat tulleet olemassaolomme ontologiseksi perustaksi. Refleksiivisessä elämänasenteessa ihminen on siis riskitietoinen eikä suhtaudu tilanteeseen alistuvasti, vaan aktiivisesti. Nykyajan ihmiseen kohdistuu siis refleksiivisyyden vaatimus, jotta hän selviytyy niistä riskeistä, joita moderni elämä eteemme väijäämättä tuo.

Millä tavoin tämä riskitietoisuus ja refleksiivisyyden vaatimus ilmentyy ihmisten elämässä, on jotakin josta Beckillä ja Giddensillä on eriäviä näkemyksiä. Beckin käyttämä käsite on individualisaatio, eli yksilöllistyminen tai pakkoyksilöllistyminen. Käsitteellä ei ole niinkään tekemistä vieraantumisen tai yksinäisyyden kanssa, vaan sen elämänorientaation, jolla ihmiset elävät elämäänsä ja tuottavat minuuttaan länsimaissa. (Ks. esim. Beck & Beck-Gernsheim 2001).

Yksilöllistyminen merkitsee henkilökohtaisen päätöksenteon korostumista yhdistyneenä perinteisten rakenteiden ja normistojen monimutkaistumiseen ja rapautumiseen (ks. Lupton 1999, 69; Mythen 2004, 127). Ihmiset ovat ikään kuin pakotettuja tekemään koko ajan elämänsävalintoja yhä suuremmassa yhteiskunnallisen valinnanvapauden ilmapiirissä.

Mitä tämä konkreettisesti tarkoittaa? Suomalaisittain ilmiötä kuvastavat hyvin muutokset koulutuspolitiikassa: ennaltamäärättyjen koulutusohjelmien sijaan opiskelijoita kehoitetaan valitsemaan ja räätälöimään yksilöllisiä koulutuspolkuja, sivuaineyhdistelmiä ja joustavia urasuunnitelmia. Valinnat tapahtuvat, jos mahdollista, yhä nuoremmalla iällä, jolloin tämä voi edellyttää hyvin aktiivista suhtautumista vanhemmilta siihen, minkä koulun, kielivalinnan tai erityispainotuksen he lapsilleen valitsevat. Kaikilla valinnoilla nähdään olevan yhteys siihen, mikä lapsen tulevaisuus on aikanaan kilpailun sävyttämällä työmarkkinoilla.

Yksilöllisyyden vapausasteet ovat lisääntyneet paljon verrattaessa esimerkiksi elämänsävalintoihin 1960-luvulla. Vapaus merkitsee kuitenkin jatkuvaa valinnan pakkoa yksilönä. Tässä suhteessa Beckin käsite pakkoyksilöllisyys on varsin osuva. Beck (2004, 156) esittää, että yksilöllistyminen ei saa alkuaan yksilöstä. Tällaista tulkintaahan on viime vuosikymmenten ajan viljelty populaarikulttuurissa, eli yksilöllistyminen merkitsisi tällöin itsensä löytämistä, henkilökohtaista rohkeutta ja oman kutsumuksen etsimistä. Tästä ei kuitenkaan Beckin mukaan ole kysymys, vaan siitä kuinka länsimaisen hyvinvointivaltion ideaan on kuulunut yksilön oikeuksien korostaminen ja palvelujen kohdentaminen yksilölle – eikä kollektiiveille kuten luokalle, perheelle tai etnisille ryhmille. Elämäntavat ovat länsimaissa yksilöllistyneet ja etenkin elämänsävalintoihin on yksilöllistynyt. Elämänsävalinnoille keskeisiä asioita ei tapahdu ihmisille kronologisesti samaan tahtiin, vaikka itse ilmiöt, kuten koulutus, töihin meno, työuran katkokset ja perheen perustaminen koskettavat kyllä suurinta osaa väestöstä. Erilaiset kokemukset jäsenyivät yksilöllisinä kokemuksina, eivät niinkään luokkakokemuksina. Tästä seuraa, ettei yksilö koe kollektiivista tasoa järin tarpeelliseksi eikä osallistu sen ylläpitoon. Paradoksaalisesti, kun yhteiskunta tukee yksilöllisyyttä, se rapauttaa samalla olemassaoloaan.

Beckin näkemys rakenteista, sukupuolesta ja luokasta riippumattomista yksilöllisistä valinnoista on monessa suhteessa lohduton. Kulttuuriset rakenteet eivät ole suinkaan kadonneet ja tiedostamme odotukset, joita meihin kohdistuu halutessamme olla aivan kuin kaikki muutkin. Silti nämä odotukset usein väijäämättä pottävät, kun palkkatyön yhteiskunnassa ei ole enää pysyvyyttä tai kun yksilöiden kulttuurissa parisuhteet tai perheet kohtaavat usein ristiriitaisia paineita. Tämä ilmenee varsin synkkänä yksilöityvänä riskitietoisuutena, jossa epäonnistumisen mahdollisuus tai varsinainen epäonnistuminen – olkoonpa se sitten työttömäksi jääminen tai avioero – muuttuu yksilön vastuuta korostavaksi tilannearvioksi. Riskitietoisuus merkitsee usein katseen kääntämistä omaan itseen: arviointeja omasta persoonallisuudesta ja syytöksiä omasta riittämättömyydestä, ilman että tietoisuus siitä, kuinka kovin monet ovat samassa tilanteessa, juurikaan lohduttaisi (Lupton 1999, 72).

Toinen merkittävä refleksiivisen modernin teoreetikko on ollut sosiologi Anthony Giddens, jonka näkemyksiä modernisaatiokehityksestä ja sen muutoksista voidaan pitää hyvin merkittävänä modernin yhteiskuntateorian kannalta (ks. esim. Loyal 2003). Giddensin näkemykset yksilöstä ja minuudesta riskien leimaamassa nykyaikassa ovat sävyltään optimistisempia kuin Beckillä. Giddensin riskiyhteiskunnassa on kysymys pikemminkin yksilöllistymiskehityksen myötä kohonneesta riskitietoisuudesta, joka edellyttää yksilöiltä subjektiivisempia ja aktiivisempia strategioita riskien kohtaamiseen tilanteessa, jossa perinteet ja rakenteet eivät tarjoa valmiita käsikirjoituksia. Giddensin mukaan modernissa yhteiskunnassa palkkatyön, abstraktin tiedon, sekä toiminnan kontekstien lukuisuuden myötä ihmiset eivät voi olla vain osa kollektiivista yhteisöä ja määritellä identiteettiään sen kautta. Myöhäismodernissa ajassa ihmisestä tulee yksilö, joka joutuu itse vastaamaan valintojensa kautta siitä, mikä hän on ollut, on ja tulee olemaan. Tätä aktiivista valintaprosessia hän kuvaa termillä *elämänpolitiikka*. Giddensin mukaan minuudesta on tullut refleksiivinen projekti. Modernissa yhteiskunnassa minuudesta tulee refleksiivisesti organisoitu pyrkimys: se koostuu johdonmukaisen, kuitenkin jatkuvasti uudistuvan elämäntarinan (narratiivin) ylläpidosta lukuisten valintojen kontekstissa (Giddens 1991, 5).

Giddens (1991, 52-53) määrittelee minäidentiteetin (*self-identity*) ihmisen kyvyksi ymmärtää itsensä, oma minuutensa, jatkuvuutena yli ajan ja paikan suhteessa elämänhistoriaansa. Minäidentiteetti ei ole annettu ominaisuuksien summa, vaan se on jatkuvaa itsensä luomista, ylläpitoa ja ymmärtämistä. Jotta tämä jatkuvuuden tunne olisi olemassa, henkilöllä täytyy olla varhaissozialisaatiossa syntynyt perusluottamus ja ontologinen turvallisuus. Turvallisuuden tunteen puuttuminen aiheuttaa ongelmia jatkuvuuden tunteessa ja itsearvostuksessa. Näiden käsitteiden osalta Giddens lainaa psykologista teoriaansa jälkifreudilaisilta tutkijoilta kuten Erik H. Eriksonilta ja Donald Winnicottilta. (Giddens 1991, 54.)

Modernissa yhteiskunnassa vastuu minäidentiteetin tuottamisesta on yhä enenevässä määrin siirtynyt yksilöille itselleen. Enää emme ole vain sitä, miksi satumme syntymään, vaan sitä miksi teemme itsemme modernin yhteiskunnan kontekstissa tekemillämme valinnoilla. Minuutemme muodostaa jatkumon menneisyydestä nykymomentin kautta ennakoituun tulevaisuuteen. Minuuden jatkumolla on yhtenäisyys, joka syntyy kognitiivisesta tietoisuudestamme elämänkaaremmen eri vaiheista. Modernissa ajassa elämä etenee projektinomaisesti valintatilanteista ja elämän risteyskohdista toisiin. Näitä risteyskohtia ovat esimerkiksi opiskelujen alkaminen, uusi työ, työttömyys, ihmissuhteeseen sitoutuminen tai äkillinen sairastuminen.

Ajatus siitä, että elämme riskiyhteiskunnassa, merkitsee, ettemme voi ennakoita valintojemme lopputulosta. Toisaalta joudumme ikään kuin suodattamaan pois jatkuvasta tietoisuudestamme suuret globaalit mittakaavan riskit, jotta voisimme jatkaa arkielämäämme. Arkielämän rakentumisen ja jatkuvuuden edellytys on luottamus erilaisiin asiantuntijajärjestelmiin, joiden oletamme toimivan. Meidän on luotettava, että lentokoneet pysyvät ilmassa, ydinvoimalat eivät räjähdä ja toimeentulomme vaikuttava rahatalous toimii. (Giddens 1991; Lupton 1999, 77-80.)

Refleksiivisen modernin ajassa emme voi turvautua yhteen auktoriteettiin: auktoriteetteja on lukuisia ja niiden tarjoama tieto muuttuu nopeasti. Voimme sitoa identiteettiprojektimme rutiineihin, elämäntapoihin, tiettyihin auktoriteetteihin (esim. uskontoon tai poliittiseen ideologiaan) ja median välittämään informaatioon, samalla kuitenkin tiedostaen, että kaikki ympärillämme saattaa

muuttua hyvin nopeasti. Giddens kuitenkin korostaa, kuinka fatalistinen, kohtaloon alistuva, elämänasenne on modernin kieltämistä.¹ Tässä suhteessa hän peräänkuuluttaa aktiivista, refleksiivistä otetta elämään riskien leimaamassa ajassa: Identiteettiprojektin käsitteeseen kuuluu jatkuva tulevaisuuden ennakointi käytettävissä olevan tiedon avulla. Vaikka tulevaisuus on tuntematon, voimme luoda skenaarioita tulevaisuuden mahdollisista tilanteista. Tästä ennakoinnista Giddens käyttää nimitystä tulevaisuuden kolonisointi (Giddens 1991, 111). Tällaista ennakointia joudumme harjoittamaan erityisesti edellä mainituissa elämämme tienhaaroissa (*fateful moments*), joissa tehtävät valinnat heijastuvat pitkälle tulevaisuuteen. Toisin kuin esimerkiksi tiedon räjähdysmäisen kasvun myötä skeptisesti asiantuntijoiden rooliin suhtautuva Beck, uskoo Giddens asiantuntijajärjestelmän toimivuuteen. Ihmiset voivat käyttää heitä apuna omaa identiteettiään rakentaessaan ja tarvitessaan neuvoja erilaisissa elämän tienhaaroissa (Giddens 1991, 143).

Giddensin makrososiologia on viime vuosikymmenen kuluessa siirtynyt kohti psykologisempia teemoja, joilla hän pyrkii valottamaan yksilöllisyyden ja luottamuksen käsitteitä modernin aikakauden muuttuessa. Hän on pohtinut muun muassa kuinka intiimit rakkaussuhteet ovat muuttuneet samalla, kun niitä määrittäneet instituutiot ja rakenteet, kuten avioliitto tai sukupuolten roolit yhteiskunnassa ovat muuttuneet länsimaissa erityisesti maailmansotien jälkeen. Ihmissuhteet ovat yhä enemmän kahden ihmisen välisiä sopimuksia, niin sanottuja puhtaita suhteita, joiden solmimisen lähtökohdat ovat hyvinkin yksilöllisiä. Parisuhteet eivät ole enää niinkään suvun tai yhteisön asia, vaan perustuvat kahden ihmisen väliseen sitoutumiseen ja luottamukseen. Emotionaalinen ja eroottinen suhde itsessään on riittävä perusta solmia ihmishuhde. Samalla kuitenkin yksilöiden emotionaalinen tyydyttyneisyys suhteen moraalisenä perustana on lisännyt suhteiden lyhytkestoisuutta: jos suhde ei tyydytä siihen emotionaalisesti sitoutuneita osapuolia, on yksilö suorastaan velvollinen itselleen etsimään jotakin parempaa ja

---

1 Matthew Adams (2004) on artikkelissaan kritisoinut Giddensin näkemystä kohtalon käsitteen kieltävästä modernista refleksiivisyydestä. Hän tuo esille, kuinka refleksiivisyyden lisäksi reflektoimaton usko sattumaan, kohtaloon, taikauskoon ja onneen, on yllättävän keskeisesti läsnä länsimaisten ihmisten elämässä.

tyydyttävämpää muualta. Tämän tulkinnan voi katsoa selittävän osaltaan avioliittoinstituution jonkinasteista rapautumista. Toisaalta Giddens näkee puhtaiden, emotionaalisten suhteiden lisännen kykyä aitoon sitoutumiseen ja luottamukseen parisuhteissa. Kehityskulun voi myös katsoa edistäneen osaltaan sukupuolten välistä tasa-arvoa. (Ks. esim. Lupton 1999, 80.)

Edellä kuvaamani Beckin ja Giddensin näkemykset siitä, miten modernisaatiokehitys on vaikuttanut ihmisten minuuden ymmärrystapoihin ja sen kulttuurisiin vaatimuksiin, edustavat tunnetuimpia sosiologisia aikalaisteorioita sekä yhteiskunnasta että myös yksilön asemasta siinä. Toisin kuin kulttuurin rajua murrosta povanneet postmodernit näkemykset, edustavat refleksiivisen modernin näkemykset jatkumoa modernin ajan yksilöllistymiskehitykselle, jossa lisääntyvä tieto ja siten tiedon avulla tapahtuva itsereflektio ja -kontrolli mahdollistuvat. Tulkinta on, että yksilön vastuu oman elämänsä kulusta vain korostuu ajassamme ja tämä edellyttää aktiivista asennoitumista ja luovimista valintojen ja informaation runsaudessa. Giddens näkee tässä suuria mahdollisuuksia lisääntyvän rationaalisuuden ja yksilöllisen emansipaation myötä. Beck ja aikakauttamme nykyään notkeaksi moderniksi nimittävä sosiologi Zygmunt Bauman, näkevät kehityskulussa kuitenkin varsin lohduttomia sävyjä. Bauman (2004, 9) kuvaa kehityskulkua tilanteeksi, jossa yksilölliset valinnat ovat eriytyneet kollektiivisista projekteista ja hankkeista. Yksilöt on jätetty tekemään merkittäviä elämänvalintojaan yhä enemmän eristyksissä muista ihmisistä. Ihmiset ovat vapaampia kuin koskaan, mutta vapaudella on hintansa, kun vastuu omasta elämästään on otettava yhä useammin vailla kollektiivin tukea tai ilman osallisuutta yhteiseen toimijuuteen.

Refleksiivisen modernin ihmiskuvaa voidaan kritisoida sen tiukasta individualismista. Sen piirissä esitetyt kuvaukset yhteisöllisyydestä ovat varsin välineellisiä. Yhteisöissä ihmiset voivat saavuttaa erilaisia elämänpoliittisia päämääriä. Näkemys ihmisestä on myös varsin kognitiivinen kaikessa reflektion korostuksessaan. Tästä suuntauksen edustajia on myös kritisoitu, koska suuntauksen sisällä esitetty psykologinen teoria on pitäytyessään tiukkaan individualismiin tai psykodynaamisten teorioiden yleistykseen (Giddens) jokseenkin ongelmallinen. Tässä suhteessa nykyiset pohdinnat yhteisöllisyydestä tai ihmisen kulttuurisemmasta käsitteellistämises-

tä ovat relevantti lisäys refleksiivisen modernin keskusteluihin (ks. esim. Kuusela 2004, 43-67; Saastamoinen 2002).

Sosiologiset aikalaisteoriat piirtävät ainakin kuvattujen esimerkkien valossa näkemystä yksilöä korostavasta ajasta. Minuuteen kohdistuu sosiologisen teorian valossa yhä korostetumpi vaatimus riskitietoisuuteen ja oman elämänsä ennakoitavien epävarmuustekijöiden kohtaamiseen. Riippuu toki tutkijan tai kirjoittajan teoreettisesta positioista, korostuuko optimistinen vai pessimistinen näkemys minuuden tarkasteluissa. Yhtä kaikki, epävarmuus vallitsee etenkin talouselämän ennakoitavuuden vaikeutena ja riskit ovat varsin yleinen teema aikalaiskeskusteluissa. Empiirisen tutkimuksen tasolla on sitten pohdittu kuinka yksilöt kohtaavat epävarmuuden. Esimerkiksi saksalaisen kasvatussociologi Thomas Ziehen (ref. Johansson 2000, 70-71; ks. myös Ziehe 1991, 247-263) jaottelu, jolla hän kuvaa strategioita, joilla ihmiset sopeutuvat myöhäismoderniin epävarmuuteen identiteettityössä kiteyttää keskustelua hyvin:

1. Subjektivisointi on strategia, joka merkitsee vastareaktiota kylmäksi, etäiseksi ja kasvottomaksi koettuun yhteiskuntaan. Tämä lähestymistapa toteutuu erityisesti erilaisten nuorisokulttuurin ilmentymien keskuudessa. Subjektivisoinnissa omaa persoonallista identiteettiä korostetaan erilaisilla ekspressiivisen tyylin ilmauksilla. Yhteisöllisyyden tunnetta haetaan samankaltaisella pukeutumisella ja elämäntavalla. Yhteisön jäsenyys koetaan tärkeäksi keinoksi saavuttaa läheisyyttä toisten ihmisten kanssa. Tässä strategiassa on pyrkimys luoda merkityksiä elämälle, sekä pyrkimys tukea läheisten ihmisten uskoa omiin mahdollisuuksiinsa. Autenttisen minuuden korostaminen ja löytäminen ovat keskeisiä tässä lähestymistavassa.
2. Ontologisointi strategiana merkitsee vastareaktiota kaoottiseksi koetulle merkitysten katoamiselle. Tällöin ihmiset pyrkivät löytämään uskon johonkin varmaan totuuteen. Tämän strategian tunnusmerkkejä ovat uskonnollisuuden, *new age* -liikkeen ja poliittisten yhdenasianliikkeiden sekä ääriliikkeiden suosio ajassamme. Näille liikkeille on tyypillistä pyrkimys totuuden määrittelyoikeuden monopolisoimiseen, joka näin ollen antaa identiteettityölle varman perustan.

3. Potentialisointi strategiana merkitsee myöhäismodernin kulttuurin luonteen täydellistä hyväksymistä ja siihen mukaan menemistä. Tällöin yksilön identiteetti- ja projektit merkitsevät alituista kokemusten janoamista ja liikkeellääoloa. Potentialisoiva elämänasenne merkitsee alituista nykyhetkessä elämistä ja välinpitämättömyyttä esimerkiksi muiden ihmisten tai oman tulevaisuuden suhteen. Simuloidusta riskinotosta ja elämystenjanosta tulee yksilön identiteettiä keskeisesti määrittävä piirre.

Sosiologiset aikalaisteoriat ovat rakentaneet diagnoosia kulttuurin makrotasosta sekä toisaalta arkielämän muutoksista mikrokulttuurisina ilmiöinä. Ne ovat kytkeneet muutosprosessien analyysia siihen, mitä tämä merkitsee ihmisen minuudelle. Diagnoosi siis on, että kansallisvaltion ja yhtenäiskulttuurin muuttaessa muotoaan, viittaukset yhteiseen traditioon tai rakenteisiin ongelmallistuvat minuuden rakentumisen viitepisteinä. En ole tässä yhteydessä esitellyt sitä varsin vilkasta teoretisointia, joka kulttuurin ja minuuden suhteisiin on liittynyt postmodernin teorian yhteydessä. Suuntauksessahan on soiteltu minuuden kuolinkelloja jo pitkään, kun rationaalisen subjektin on nähty katoavan diskurssien ja median tuottamien todellisuuden simulaatioiden äärettömyyteen (ks. Saastamoinen 2005).

Refleksiivisen modernin edustajat ovat tässä suhteessa maltillisempia nähdessään aikamme edustavan sinällään loogista jatkumoa jo parin vuosisadan ajan tapahtuneelle eriyttävälle ja yksilöivälle modernisaatiokehitykselle länsimaissa. Suuntaus näkee ihmisen rationaalisen olentona, joka kykenee esimerkiksi psykologisen asiantuntijatiedon myötä ymmärtämään omaa subjektiivisuuttaan ja emotionaalisuuttaan. Jossain määrin avoin kysymys näissä suuntauksissa sitten on, miksi näin on tapahtunut. Miksi ihmiset alkavat kokea järkeväksi tarkkailla jatkuvasti itseään; sitä mitä suuhunsa laittavat, millaisia myöhemmän elämänsä kannalta merkityksellisiä päätöksiä he opiskeluvuosinaan tekevät ja kuinka he selviävät emotionaalisina olentoina elämänsä kriiseistä? Vastausta kysymykseen voidaan hakea palauttamalla yksilö alisteiseksi rakenteiden loogiikalle, jolloin me olemme tällaisia, koska nykyinen kapitalismin vaihe edellyttää meiltä ikään kuin järkevän kuluttajan orientaatiota elämäämme. Sosiologisen selityksen hyve, mutta myös ongelma, on

etäältä katsominen. Sosiologia tarjoaa yleisiä selitysmalleja ja kuvia aikakausien yleisistä ominaispiirteistä. Ongelmana on tällöin lähinnä se, että vastaukset siihen, kuinka esimerkiksi moderni miinus rakentuu arkisissa käytännöissä, jäävät kovin abstrakteiksi.

Yksilöllistyminen yhteiskunnallisena vallankäyttönä

Eräs näkökulma, joka voi täsmentää identiteetin rakentumisen käytäntöjä, on Michel Foucault'n tuotannosta lähtökohtansa ammentava hallinnan tutkimus. Sen mukaan sosiologiset analyysit syyllistyvät tieteenalansa näkökulman vuoksi rakentamaan yksilöllistyneen ja epookillisen subjektin historian. Sosiologiassa kysymyksiin ihmisen psykologisesta olemuksesta sekä minuuden ja identiteetin rakentumisesta on vastattu viittaamalla näiden ilmiöiden yhteiskunnalliseen determinoitumiseen. Selittävinä tekijöinä ovat olleet esimerkiksi yhteiskunnan uskonnollinen eettis-moraalinen koodisto, markkinatalous, työnjako, kaupungistuminen ja näihin liittyvät kulttuuriset muutokset. Näitä malleja voi luonnehtia sosiologisesti deterministisiksi ja ne pureutuvat kulttuurin makrotasoon. Niissä ihminen nähdään ulkoa päin kontrolloiduksi, jopa dominoiduksi olennoksi. Tällaista näkemystä voi kritisoida liiallisesta yleistävyydestä, eivätkä ne varsinaisesti vastaa kysymykseen siitä, kuinka ihmisten ymmärrystapa subjektuudestaan syntyy ja rakentuu. Sosiologi Mitchell Dean (1996, 218) nimittää nykysosiologian kertomuksia identiteetin ja subjektin rakentumisesta mysteerinomaisiksi, jopa okkultistisiksi, kun ne linkittävät suoraviivaisesti yleisiä sosiaalis-rakenteellisia prosesseja (*globalisaatio, riskiyhteiskunta, post-moderni*) erilaisiin nykyidentiteetin tunnusmerkkeihin (*irstautuminen, plastisuus, moninaisuus, elämänprojektit* jne.). Kuinka tämä yhteys konkreettisesti muodostuu, jää usein vaille vastausta.

Länsimaista minäkäsitystä on hallinnan tutkijoiden mukaan tarkasteltava tuotettuna ja ylläpidettävänä ilmiönä. Tämä minäkäsitys liittyy selkeästi historiallisesti spesifin yhteiskuntajärjestelmän, eli länsimaisen demokraattisen liberalismien (eri sovelluksineen) syntymään. Keskeinen työkalu on Foucault'n hallinnan (*government*) käsite

(ks. esim. Helén 2004). Hallinnalla ei tässä yhteydessä tarkoiteta niinkään systemaattista poliittisten toimijoiden laskelmointia alamaistensa alistamiseksi, vaan sitä kuinka erilaisia sosiaalisia ja poliittisia päämääriä saavutetaan pyrkimällä vaikuttamaan väestön muodostavien yksilöiden voimavaroihin, toimintoihin ja suhteisiin. Päämäärien saavuttaminen ei tapahdu niinkään pakottamisen ja kontrolloinnin kautta, vaan generatiivisen vallankäytön kautta. Valta on ymmärrettävissä ilmiöksi, joka on aina läsnä suhteissa, koska se on itsessään suhde. Valta ei rajoita, vaan valta luo ja saa aikaan asioita. Moderni valta on nähtävä toimintana, jolla vaikutetaan toisten ihmisten tekoihin, toimintaan, tavoitteisiin ja päätöksiin.

Länsimaiselle vallankäytölle, hallinnalle, on ominaista tehokkuus, joka syntyy *vapauden* käsitteen kautta. Vapaus ymmärretään kyvyksi itsekontrolliin ja kyvyksi tehdä valintoja muiden tahdosta riippumattomana toimijana. Populaarikulttuurissa vapaus ymmärretään yleensä irtautumiseksi modernin hallintokoneiston tai kulttuurin ahdistavista kahleista. Tämä ajattelutapa yleistyi länsimaissa esimerkiksi 1960-luvun nuorisokulttuurin myötä. Autenttisuus ja oman itsensä tai ”oman jutun” löytäminen, ovat yksilöiden elämänpöytäprojektien keskeisiä imperatiiveja. Toinen keskeinen piirre länsimaisessa on yksilön onnellisuuden korostus. Onnellisuus on tie itsensä täydellistämiseen ja riippumattomuuteen. Onnellisuus konstruoidaan yksilön ristiriidattomana tilana, jossa yksilöllä on itseluottamusta ja kykyä tehdä valintoja, sekä siten kontrolloida ja hallita elämäänsä. Kurjuus, onnettomuus ja kärsimys nähdään esteiksi polulla kohti onnellisuutta. Onnettomuus voidaan myös nähdä uudistumisen ja muutoksen paikkana yksilön elämässä matkalla kohti suurempaa itsekontrollia.

Psykologisilla tieteillä on hyvät markkinat ja jatkuva kysyntä, koska ne etenkin popularisoituneissa muodoissaan antavat lupauksen elämänhallinnasta. Monessa suhteessa ne kuitenkin edesauttavat ”halvan hallinnan” tapoja, joissa katse suunnataan yksilön kykyyn hallita itse itseään. Hallinnan tekniikoilla ja käytännöillä ihmisille synnytetään ymmärrystapa, että he itse ovat vapaita valitsemaan elämänsä suunnan, kuitenkin tiettyjen rajojen puitteissa joiden olemassaoloa tämä vapauden käsitys ylläpitää.

Sosiologi Nikolas Rosen (1999) mukaan länsimainen vapaus ei ole juuri missään määrin vastakkainen yhteiskunnalliselle kont-

rollille tai sääntelylle. Hänen argumenttinsa mukaan meidän vapauttamme ei hallita, vaan meidän vapautemme kautta hallitaan. Tämä ilmenee yhteiskunnassamme monin eri tavoin. Asiantuntijat eivät käske tai pakota meitä tekemään niin tai näin, vaan tarjoavat resursseja itsenäiselle päätöksenteollemme. Sosiaalivaltion rakenteita puretaan, koska ihmisiä ei saa holhota, vaan heidän on itse saatava päättää niistä palveluista joita he haluavat; niinpä takavuosien utopia keskioluesta kioskeissa on nyt arkipäivää. Koululaisia kehoitetaan yhä nuorempina valitsemaan omalle elämänprojektille tarpeellisia oppiaineita. Valmiuksia jatkuvaan itsearviointiin ja sen myötä kehitykselliseen orientaatioon itsensä suhteen aletaan opettaa jo varhaiskasvatuksen instituutioissa. Jatkuva itsensä tarkkailu ja oman käyttäytymisen sopeuttaminen esimerkiksi työelämän muuttuviin vaatimuksiin nähdään itsestään selvänä minuuden teknologiana. Kukaan ei pakota alituisen kehityskeskusteluun oman itsensä kanssa, mutta sen laiminlyönti on ilmausta passiivisuudesta, joka on eettisesti suurimpia rikoksia itseään kohtaan (vrt. Saastamoinen 2006). Länsimainen ihminen toteuttaa elämäänsä vapauden ilmapiirissä, mutta itse vapauden käsitteen määrittely ei ole niin yksinkertaista.

Foucault'laisen hallinnan tutkimuksen piirissä yksilöllistymiskehitys liittyy siis prosesseihin, joilla yhteiskuntaa hallitaan paradoksaalisesti hallitsemalla vähemmän. Suuntauksen tunnetuimpien edustajien joukkoon kuuluva Rose (esim. 1999) on tuotannossaan tarkastellut, kuinka psykologisilla tieteillä on ollut merkittävä rooli länsimaisen vallankäytön historiassa. Psykologia voidaan ymmärtää minuusteknologisena välineenä, joka kuvatessaan ihmistä, myös tuottaa subjektuuden ymmärtämisen tapoja. Se on akateeminen tapa tuottaa tieteen arvovallalla legitimoitua tietoa ihmisestä. Se on myös kulttuuriseksi sanastoksi levitessään tekniikka, jonka kautta ihmiset oppivat tarkkailemaan itseään ja toimimaan itseään muuttaakseen. Sanasto, jolla kuvaamme esimerkiksi toimintamme motiiveja, emotioidemme merkitystä tai ihmissuhteidemme luonnetta, on 1900-luvun kuluessa muuttunut varsin pitkälle psykologisesta diskurssista mallinsa ottavaksi, kun se joskus aiemmin on tapahtunut viittauksina teologisiin ihmisen selityksiin. Psykologia liittyy kulttuuriin, politiikkaan ja vallankäyttöön, koska se siirtää katseen yksilöön.

Hallinnan tutkijoiden esittämä mielenkiintoinen väite siis on, että tietyn yhteiskuntamuodon ylläpitämisen ja jatkuvuuden turvaamisen kannalta on järkevää pyrkiä saavuttamaan tavoitteita yksilön kautta (ks. esim. Dean 1996; Rose 1999). Argumentointi muodonmuutosta läpikäyvissä hyvinvointivaltioissa on yleensä seuraavankaltaista: on resurssien kannalta taloudellisempaa, jos yksilöt itse suhtautuvat elämänkaarensa valintoihin erityisellä huolella ja ymmärtävät, kuinka kouluttautuminen, kuluttaminen ja terveydestä huolehtiminen ovat ilmausta heidän autenttisuudestaan ja identiteetistään. On myös taloudellisempaa ja perspektiiviltään hallitumpaa tarkastella yhteiskunnallisia ongelmia yksilöiden ongelmina. Massatyöttömyyttä ei notkean modernin tai Kiina-ilmiön siivittämän globalisaation ajassa ole järkevää käsitteellistää proletariaatin alistumisena suurpääoman logiikalle. Sen sijaan on hallitumpaa käsitteellistää työttömyys yksilön elämänkaarta kohtaavana riskinä, johon hän voi varautua räätälöidyllä kouluttautumisella ja sisäisten voimavarojensa tehokkaammalla tutkiskelulla. Psykologiset tieteet ovat vastaus ja keino, jolla yksilö voi tarkastella itseään tehokkaammin ja ymmärtää, mistä hänen ongelmansa johtuvat. Rakenteellisten ja kollektiivisten maailmanselitysten epämuodikkuus ruokkivat tätä näkökulmaa. Minuuden kysymykset kytkeytyvät tässä näkemyksessä hallintamieleen, eli ajattelutapaan siitä mikä on järkeen – kuten se kulloisenakin historiallisena hetkenä määritellään – perustuen paras, taloudellisin ja tuottavin tapa hallita yksilöitä ja yhteiskuntia. (Vrt. Julkunen 2001; Kantola 2002; Saastamoinen 2006.)

Itseensä kääntynyt minä

On varmasti väärin niputtaa lukuisat länsimaiset akateemisen psykologian suuntaukset yhteen ja tarkastella niitä kriitikittömästi yksinomaan minuuden teknologioina. Yhtä kaikki, psykologisen ajattelun pääsuuntaukset, kuten behaviorismi ja kognitiivinen psykologia, sekä kulttuurisilta vaikutuksiltaan merkittävät freudilainen psykodynaamikka ja freudilaisuutta fenomenologiaan yhdistelevä

humanistinen psykologia, ovat tarjonneet varsin mittavan kulttuurisen arsenaalin käsitteitä, joilla länsimainen ihminen on voinut tarkastella itseään, puhua itsestään ja toimia itsensä suhteen. Kuinka tämä on oikein tapahtunut? Miksi psykologisesta tavasta tarkastella ihmistä on tullut kulttuurissamme niin merkittävä ja mitä seurauksia tällä on? Psykologian historiaa tutkinut Graham Richards (1998, 10-20) kertoo, kuinka ajatus yksilön tieteestä, psykologiasta, oli ajatuksenakin lähestulkoon mahdoton ennen 1850-lukua: se olisi pitänyt ollut Jumalan pilkkaa, myös kulttuurisena konseptina mahdoton. Darwinismin ja evoluutioajattelun yleistyminen maallisti ajattelua ja alettiin ymmärtää mahdolliseksi tutkia ihmisen toimintaa ilman viittausta teologiaan. Industrialismi, yksityisomistuksen laajeneminen sekä kaupungistuminen mahdollistivat läntisessä Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa ihmisen tarkastelun yksilönä, ilman kiinteää suhdetta suku-, perhe- tai säätyasemaan. Ajatus yksilöstä oman kohtalonsa määrääjänä ja tietoisesti elämänsä kulkua refleктоivana olentona on siis historiallisesti varsin nuori ja kytkeytyy kiinteästi muutoksiin länsimaaisissa yhteiskunnissa ja länsimaaisessa ajattelutavassa.

Amerikkalainen sosiaalipsykologi Roy F. Baumeister (1997) on artikkelissaan kuvannut tätä länsimaista yksilöllistymisprosessia ja psykologisen ajattelun perustana olevan sisäisen minän ideologian syntyä. Hän korostaa, kuinka kulttuurin ja minuuden suhde on kaikkea muuta kuin deterministinen. Minä ei synny passiivisesti kulttuurin muovaamana. Toisaalta yhteiskunnan ja kulttuurin syntyä ei voida jäljittää suoraan autonomisten yksilöiden valintoihin. Suhde on hermeneuttisen kehän tapaan vastavuoroinen. Ihmisenä olemisen ja toimimisen ymmärrystapa on alkuperältään kulttuurinen. Länsimaissa tämä ymmärrystapa on moniin muihin maailman kulttuureihin verrattuna luonteeltaan korostetun individualistinen. Historiallisissa analyyseissä on esitetty varsin kattavasti todisteita, ettei näin ole aina ollut länsimaissakaan, vaan ihmisenä olemisen ymmärrystapa on ollut aikanaan huomattavasti kollektiivisempi kuin nykyään. Perusteluna tälle väitteelle on pidetty muun muassa omaelämäkerrallisten kirjoitusten vähäisyyttä, yksityisyyttä suojaavien ratkaisujen puuttumista arkkitehtuurista, uskonnollisten käytäntöjen luonnetta sekä yksilön näkökulman puuttumista kirjallisuudesta.

Baumeister (1997, 193) siteeraa Karl Weintraubin erittelyä määritellesään yksilöllisyyttä ihmisen ymmärrystapana. Yksilöllisyydellä ideologiana, eli individualismilla, on kaksi kriteeriä:

- a) Yksilöllisyys merkitsee jokaisen ihmisyksilön erilaisuuden ja ainutlaatuisuuden tunnustamista ja jopa ylistämistä.
- b) Yksilöllisyys merkitsee ajattelutapaa, jossa jokaisella yksilöllä nähdään olevan oma ainutkertainen kohtalonsa elämässään.

Länsimaiselle minäkäsitykselle ominaista on uskomus siitä, että minuus on kätkeytyneenä meidän jokaisen sisälle niin, ettei sen olemusta voida suoraan havaita ulkoisesta käyttäytymisestämme, fyysisestä olemuksestamme tai erilaisista julkisista sosiaalisista rooleista, joita meillä on. Nämä ulkoiset piirteet ja teot ymmärretään välillisiksi ilmauksiksi siitä, mitä meillä on sisimmässämme. Ongelmaksi muodostuukin mahdollinen tarkoituksellinen tai tiedostamaton ristiriita ulkoisen esiintymisemme ja todellisen sisimpämme välillä. Tähän ajattelutapaan liittyy vahvasti kehotus etsiä ja tutkia omaa sisintään, jotta löytää oman minuutensa todellisen luonteen tai olemuksen. (Baumeister 1997, 196.)

Sisäisen minän ideologia aiheuttaa kaksi seuraamusta: jos minuus on kätkeytyneenä, tällöin siitä muodostuu ongelmallinen. Tällöinhän minuuden tärkeitä ulottuvuuksia on mahdollisesti piilossa jokaiselta meistä. Itsetuntemuksesta tulee tällöin toisaalta tärkeä, mutta myös ongelmallinen ja jopa saavuttamaton asia. Tämä tekee elämästä epävarman asian, koska itsepetoksen ja yllätyksien mahdollisuus on aina olemassa. Myös nykyään yleinen itsensä toteuttamisen doktriini on varsin työläs toteuttaa. On tutkittava alituisen sisintään, joka edellyttää tietoa ja harjaantumista. Kun matka sisimpään on tehty ja todellinen kutsumus elämässä on löydetty, olisi sitä pyrittävä täyttämään ja tavoittamaan kaikin voimin. Moraalin perustana tämä merkitsee kehotusta olla uskollinen itselleen. Tähän ajattelutapaan liittyy vääjäämättä implisiittisesti epävarmuuden, väärinymmärtämisen, ristiriitaisuuden ja vaikeuden käsitteet. Toiseksi sisäisen minuuden käsite merkitsee minuuden refleksiivisen, tietoisien, ulottuvuuden korostusta. Tällöin varsin suuri osa

ihmisten välisestä toiminnasta suuntautuu kohti omaa itseä eikä niinkään ihmisten väliselle, interpersoonalliselle, eli ihmissuhteiden alueelle. Psykodynaamisesti orientoituneet tutkijat nimittävät tätä kulttuurimme piirrettä narsistisuuden kulttuuriksi. (Baumeister 1997, 197-198.)

Hauraan yksilön etnopsykologia

Työn menetys psykologiassa on todettu yhdeksi elämän traumaattisista kokemuksista. Suomessa irtisanotaan työntekijöitä päivittäin, mutta yllättävässä elämän muutoksessa irtisanotto on jäänyt yksin, sillä hänen ajatuksensa ja tunteensa on sivuutettu. Samanaikaisesti kun irtisanotun pitäisi selviytyä työpäivän menetyksen aiheuttamasta traumasta ja surusta, hänen odotetaan vain ryhtyvän tehokkaasti hakemaan uutta työtä. (Poijula 2003, 11.)

Lyhyt sitaatti kriisiterapeutti Soile Poijulan *Miten selviytyä työpäivänmenetyksestä* kirjan alusta kiteyttää suomalaista arkitodellisuutta tämän vuosituhannen alussa. Globaali rakennemuutos merkitsee irtisanomisia liian monelle ja työttömyys merkitsee paljon ihmiselle sekä talouden että itsearvostuksen ulottuvuudella. Ehkä lyhyt sitaatti kiteyttää myös jotain oleellista siitä, kuinka tätä merkittävää yhteiskunnallista ongelmaa on alettu käsitteellistää yhä enemmän yksilön traumana ja emotionaalisenä surutyönä, joka on verrannollinen jonkin merkittävän läheisen ihmisen kuolemaan. Kyseessä on merkittävän elämänmuutoksen kohtaaminen yksilön emotionoiden tasolla. Vastaavien kirjojen ja puheenvuorojen yleistymisen voi myös katsoa liittyvän siihen, kuinka riskiyhteiskunnan haasteisiin on yhä vaikeampaa vastata hätätilahallituksilla ja työllistämisohjelmilla. Työttömyyttä käsitteellistetään yhä enemmän emotionaalisenä traumana, jonka kohtaaminen edellyttää yksilöltä tilanteen tulkittamista ja sisäisten muutosvoimien löytämistä. Ratkaisu työttömyyteen on löydettävissä yksilöstä.

Elämän riskien kohtaaminen yksilönä ja niiden tulkinta emotionoiden kautta ilmentää paljon sitä, kuinka Ulrich Beck kuvaa

yksilöllistymistä yhteiskunnallisena olotilana. Yksilön kautta tapahtuva yhteiskunnallisten ongelmien käsitteellistäminen voidaan myös nähdä psykokulttuurin ilmentymänä. Aiheesta kirjatrilogian kirjoittanut Janne Kivivuori (1992, 8) määrittelee psykokulttuuria seuraavasti:

Psykokulttuurilla tai arjen psykologisoitumisella viitataan siihen, että ihmiset – siis tavalliset maallikot – alkavat puhua elämästään ja tulkita tapahtumia ympärillään omaksumalla ja hyödyntämällä käsitteitä, joita psykologinen ajatteluperinne on kehittänyt. Jossakin mielessä ”elämästä” näyttää viime vuosikymmeninä tulleen vaikeampaa ja monimutkaisempaa kuin ennen, niin että sen hallitsemiseksi tarvitaan ”tieteellisiä” ja sellaisina markkinoituja käsitteitä. Voidaan ehkä jopa puhua ”tieteellisen elämänhallinnan” kulttuurista samassa mielessä kuin vuosisadan alussa puhuttiin tieteellisestä liikkeenjohdosta, jonka tavoite oli tehostaa tuotantoa rationalisoimalla liikeradat ja ajankäyttö äärimmilleen. ”Tieteellisen” elämänhallinnan ihanne on käsitteellisesti hallittu ja läpeensä refleктоitu elämä, jonka sisällöllisenä kulmakivenä on alan gurujen ihanteiksi määrittelmät ja ”tosiksi” osoittamat arvot.

Psykokulttuurin käsite on ollut eräs väline, jolla on kuvattu sitä yhteyttä, joka yli vuosisadan ajan laajenneella länsimaisella psykologisella tiedonmuodostuksella ja sen arkipäiväistymisellä on ollut yhteiskunnan muutosprosesseihin ja modernisaation synnyttämään yksilöllistymiskehitykseen. Yksi linja tutkimuksessa on ollut aiemmin kuvaamani Foucault'n ajatuksiin pohjaava hallinnan tutkimus, jossa katseen kääntäminen yksilön sisimpään ja sen muokkaukseen liittyy niin sanottuihin vapaudella hallinnan tekniikoihin (ks. Rose 1999). Toinen tarkastelutapa näkee ilmiön enemmän sosiologisen kulttuuriteorian kautta. Tällöin kehityskulkua tarkastellaan länsimaisen kulttuurin muutoksena, joka kytkeytyy tuotantomuotojen ja yleisen modernisaatiokehityksen prosesseihin. Vuosituhannen vaihteen länsimainen kulttuuri on yksilöä ihannoiva ja psykologiset tieteet osaltaan eräänä asiantuntijateollisuuden muotona pönkittävät tätä ihannetta. Länsimainen etnopsykologinen teoria ihmisestä ja ihmiseen liittyvästä ongelmanratkaisusta on siis vahvan yksilö-

lähtöinen. Psykokulttuurin kulmakiveä, eli freudilaista terminologiaa, lainaten se on jopa narsistinen. Tätä kulttuurista tulkintatapaa edustavat muun muassa edellä mainittu Janne Kivivuori sekä viime vuosien tuotantonsa kautta brittiläinen sosiologi Frank Furedi.

Ajoittain varsin poleemisella otteella kirjoittava Furedi on viime vuosien tuotannossaan kommentoinut varsin kärkevästi monia aikamme ilmiöitä. Hän on kirjoittanut kirjassaan *Culture of fear* (Furedi 2002), kuinka pelko, riskiajattelu ja yhteiskuntien varustautuminen erilaisiin näkyviin ja näkymättömiin ughiin on passivoanut ja lamaannuttanut ihmisiä sekä yhteiskunnallista edistystä. Kirja sai tulkinnallista painoarvoa WTC:n terrori-iskujen seurauksena levinneestä uhkakuvamielialasta ja siihen liittyvästä lainsäädännöstä länsimaissa. Kirjassaan *Therapy Culture* Furedi (2004a) hän suomii kulttuurin emotionaalitumista ja psykokulttuuriin kadonnutta edistysajattelua. Teoksessaan *Where have all the intellectuals gone?* (Furedi 2004b), hän puolestaan ihmettelee, kuinka maailmanhistorian koulutetuin ihmiskunta todistaa yleistä kulttuurin tyhmistymistä ja neuvottomuutta monien asioiden äärellä, vaikka koulutetuista asiantuntijoista ei pitäisi olla pulaa. Hänen teksteissään on elementtejä nostalgisesta menneisyyden toimintatapojen ihailusta yhdistettynä valistuksen rationaalisuutta ja vasemmistolaisista edistystä ihannoiviin äänenpainoihin. Monia hänen argumenttejaan ei voi kritiikittä hyväksyä, mutta käsillä olevan kysymyksenasettelun kannalta hänen pohdintansa kulttuurin emotionaalitumisesta ja psykologisoitumisesta, sekä sen seurauksista, ovat huomionarvoisia.

Furedi (2004a) tuo lähinnä brittiläisen kulttuurin muutosten, mediatapahtumien ja poliitikkojen ilmaisujen kautta esille, kuinka ennen niin paljon itsekontrollia ja tunteiden hillintää ihannoinut kansakunta on alkanut ihannoida avoimia tunteenpurkauksia ja yksityisimpien asioiden ja tunteiden tunnistamista erilaisissa julkisissa yhteyksissä. Prinsessa Dianan hautajaisten aiheuttama reaktio lienee monien muistissa, ja Furedi ihmettelee, kuinka tosi-tv-sarja *Big Brother*, jossa kansakunta seuraa erilaisia ihmisten emotionaalista purkauksia, herättää suurempia intohimoja kuin konsanaan erilaiset kansakunnalle kriittiset poliittiset kysymykset. Pohtiesaan ilmiön sosiologista tulkintaa, hän päätyy varsin samoilta jäljille kuin Ulrich Beck. Kulttuurimme monimutkaistumisen ja yksilöllistymiskehityksen myötä monet elämäämme vaikuttavat asiat

ovat muuttuneet niin abstrakteiksi ja käsittämättömiksi, että ainoa kollektiivinen tulkintahorisontti toisistaan erillisille yksilöille on tarkastella niitä nimenomaan yksilön tuntemusten ja emootioiden kautta. Emootioista puhumisesta ja niiden tarkkailusta on tullut yhteinen merkitysjärjestelmä, koska viittaukset yksilön ulkopuolelle ovat vaikeita ymmärtää kollektiivisen tason viitepisteiden kuten luokan tai edustuksellisen demokratian vaikutusmahdollisuuksien hämärtyessä. Kyseessä on tilanne, jossa se mitä meille tapahtuu, on vaikeaa ymmärtää yhteiskunnallisena prosessina. Sen sijaan se, mil- tä meistä tuntuu, on jotakin mistä voimme helposti kommunikoida muiden kanssa.

Oleellista tässä kehityskulussa on, kuinka erilaiset sosiaaliset ongelmat ovat alkaneet muuntua yhteiskunnallisessa keskustelussa emotionaaliseksi ongelmiksi, joita ei enää niinkään ratkota raken- teellisella politiikalla, vaan edistämällä yksilöiden elämänhallintaa tai ymmärtämällä sosiaaliset ongelmat yksilöissä manifestoituviksi ja siten terapeutisella orientaatiolla korjattaviksi. Kuten aiemmin toin esimerkin kautta esille, on työttömyydestä ehkä helpompaa tai hallittavampaa puhua yksilön suruna ja menetyksenä kuin globali- saation sivutuotteena – riskinä, jota kansallisvaltion mittakaavassa on vaikeaa hallita. Yksilön suru on sinällään arvokas asia, mutta poliittisen ulottuvuuden katoaminen voi lisätä surevia yksilöitä lä- hes rajattomasti. Erilaiset yhteiskunnalliset riskit ja ongelmat alka- vat vähitellen luonnollistua ja katse kääntyy pikemminkin yksilön psyykeen ja yksilöllisiin riskienhallinnan valmiuksiin. (Vrt. Furedi 2004a, 23.)

Yksilöllistymiskehityksessä on Furedin (2002, 67) mukaan me- nossa eräänlainen toinen vaihe. Sosiologian varhaisissa klassikkote- oksissa kuvattiin paikallisyhteisöjen rapautumista ja kaupunkilaisen elämänmuodon merkitystä uudenlaisten solidaarisuuden muotojen ja yhteisöjen synnylle. Monet näistä identiteettiä määrittelevistä yhteisöistä liittyivät työpaikkoihin ja esimerkiksi ammattiyhdis- tystoimintaan. Nyt monet tällaiset yhteisöt ja verkostot puuttuvat ihmisiltä ja yksilöllinen haavoittuvuuden tunne erilaisten riskien kohdatessa on monelle ilmeinen. Uusia yhteisöllisyyden muotoja tässä tilanteessa ovatkin erilaiset vertaistukeen ja oma-aputoimin- taan liittyvät ryhmät ja järjestöt. Olennainen ero esimerkiksi am- mattiyhdistysliikkeeseen on se, kuinka monien vertaistukiryhmien

ideologinen tausta on terapeuttisessa toiminnassa, kun se ammattiyhdistysliikkeessä liittyi luokkapolitiikkaan ja etujen ajamiseen.

Elämän riskien kohtaaminen yksilöinä, yhä useampaa kosketettava pysyvien ihmissuhteiden puuttuminen ja jopa suoranainen yksinäisyys, lisäävät haavoittuvuuden ja toivottomuuden tunnetta. Riskien kohtaaminen ilman toisten ihmisten tukea, synnyttää elämänorientaation, jota Furedi nimittää Christopher Laschin termiä mukailleen survivalismiksi. Survivalismia eli selviytyjyyttä on selviämisen hengissä monista aikamme katastrofeista kuten terrori-iskuista, tsunamin kaltaisista luonnonmullistuksista, onnettomuuksista tai vakavista sairauksista, kuten syövästä. Selviytyjyys viittaa siis eräänlaisen uhrikokemukseen. Huomionarvoisempaa Furedin (2004a, 127-142) mukaan on eräänlaisen survivalistisen ajattelun yleistyminen ihmisen minuuden käsitteellistämässä ylipäätään kaikessa elämäkulussa. Kun maailma ymmärretään pelottavaksi, hallitsemattomaksi ja riskialttiiksi paikaksi, alkaa olla saavutus, että laulun sanoja mukailleen *”elämästä ylipäätään selviää hengissä”*. Kun ihminen kokee olevansa elämäkulkunsa varrella alituisesti erilaisten yksin kohdattavien riskien armoilla, tulee monelle pelkästä arkisesta selviytymisestä silloin saavutus. Kun tarpeeksi moni ihminen yhteiskunnassa kokee yksilönä selviytymisen riittäväksi saavutukseksi, katoaa yhteiskunnasta tällöin merkittävällä tavalla yhteisöllisen muutoksen perspektiivi. Yksilön näkökulmasta on yhä vaikeampaa nähdä asioita yhteisinä projekteina ja tavoitteina, joilla ihmiset voisivat yhteisesti muuttaa asioiden kulkua yhteiskunnassa.

Furedin mukaan tämänkaltaisen näkemys synnyttää kulttuurimme etnopsykologisen teorian ihmisestä lähtökohtaisen heikkona, hauraana ja sairaana. Paradoksaalisesti, kun psykologiset professorit tarjoavat välineitä, joilla ihmisten itsereflektion taidot kohentuvat ja itsetuntemus lisääntyy, löytävät ihmiset yhä enemmän vikoja, traumoja, neurooseja, kätkeytyjä myrkyttyneitä tunteita sisimmästään. Tällöin alkaa tuntua ihmeeltä, kuinka ihminen on ylipäätään voinut selviytyä elämänsä haasteista. Kuvaannollisesti itsensä haavoittuvaksi olennoksi kokeva ja maailmaa oman subjektiivisen emotionaalisuutensa kautta tarkasteleva ihminen asettaa elämässään riman matalalle. Riittää kun keskittyy omaan itseensä ja välittömiin ihmissuhteisiinsa.

Matalien odotusten moraalit (morality of low expectations) on Furedin mukaan monessa suhteessa varsin ristiriitainen valistuksen ja edistyksen ihanteille, joissa järjen, optimismin ja kehityksen hengessä länsimaista ihmistä kehoitettiin asettamaan rima korkealle, eli kehittymään ja sivistymään ihmisenä, sekä näkemään omaa subjektiivisuuttaan kauemmas yhdessä toisten kanssa. Näillä ihanteilla on kyetty edistämään sellaisia merkittäviä arvoja kuten demokratia, solidaarisuus ja tasa-arvo, monista enemmän tai vähemmän onnistuneista yhteiskunnallisista hankkeista ja utopioista puhumattaakaan. (Furedi 2002; 2004a.)

Yksin jäänyt yksilö on hauras, joten sanasto, jolla häntä käsitteellistetään, liittyy yksilön minuuden, psyyken tai elämännhallinnan suojelemiseen, vaalimiseen ja säilyttämiseen. Etnopsykologinen näkemys yksilöstä ei siis korosta niinkään potentiaalia, vaan selviytymistä. Hauraan ja sisäänpäinkääntyneen yksilön kuvaus on paljon velkaa psykologiselle diskurssille, jonka Furedi (2004a, 99) näkee ilmentävän yhteiskunnan yleistä medikalisaatiota. Medikalisaatiossa monet arkielämän ilmiöt ja ihmisen elämäntilanteet liittyvät tapahtumat ymmärretään ja käsitteellistetään terveyteen tai sairauteen liittyviksi. Kyse on siis arjen lääketieteellistymisestä, jolloin erilaiset ilmiöt tulkitaan sairauksiksi, syndroomiksi tai häiriöiksi. Tarkastelu ei liity yksinomaan ruumiillisiin kokemuksiin, vaan myös aiemmin sosiaalisiksi, kulttuurisiksi tai henkisiksi ymmärrettyihin tiloihin ja kokemuksiin. Terveyden ja sairauden kieli ja käsitteistö ovat levinneet esimerkiksi parisuhteen tai työyhteisön ongelmien tarkasteluun. Medikalisaation piirteitä on arjen psykologisoituminen. Suuri osa psykologiatieteiden terminologiasta on syntynyt mielenterveyden ongelmien käsitteellistämiseen. Arjen psykologisoituminen merkitsee tällöin tilanteiden tulkintaa terveeksi tai sairaaksi, eikä esimerkiksi oikeaksi tai vääräksi.

Medikalisaation ja psykokulttuurin myötä riskiyhteiskunnan kohtaava hauras yksilö tarvitsee usein neuvoja, apua ja terapiaa. Tilanne on merkinnyt erilaisten asiantuntijaprofessioiden syntyä, vaikkei suomalaisessa yhteiskunnassa voidakaan vielä puhua terapiateollisuudesta ja sen arkipäiväistymisestä angloamerikkalaisen kulttuurin tapaan. Erilaiset neuvontaan, koulutukseen ja konsultointiin liittyvät ammatit ovat sen sijaan arkipäiväistyneet meidänkin ja niiden yleistymisen voi katsoa liittyvän Giddensin (1991)

näkemyksiin asiantuntijatiedon merkityksestä elämänpoliittisilla markkinoilla. Toisaalta se myös merkitsee tilannetta, jossa pakko-yksilöllistyminen ja psykokulttuuri ilmenevät eräänlaisena uusavut-
tomana neuvottomuutena. Yhteiskunnan medikalisaatio merkitsee
tällöin yksilön ja yhteiskunnan ongelmanmäärittelyn ja ratkaisukei-
nojen muutosta. Asioita ymmärretään, tulkitaan, diagnosoidaan,
lääkitään ja parannetaan, jolloin terapian ja lääketieteen kielestä voi
vähitellen tulla yhteiskunnallisesti eettistä ja poliittista diskurssia
merkitsevempi.

Yksilöiden yhteiskunta ja asiantuntijuuden markkinat

Viime vuosikymmenten sosiologiaan liittyy monella tapaa neuvot-
tomuus ja pessimismi. Monet yhteiskunnalliset utopiat ovat kulke-
neet tiensä päähän, ja vaikka tietoyhteiskuntaan ja globalisaatioon
voidaankin ladata monia optimistisia odotuksia, näyttää tulevaisuus
usein tutkijoiden silmissä vähintäänkin epävarmalta, tai ainakin
epäreilulta ihmiskunnan suurinta osaa tarkasteltaessa. (Vrt. Ben-
nett 2001.)

Psykologiset tieteet toimivat usein niinikään varsin synkkien
aiheiden parissa. Ihmisillä on mielenterveyden ongelmia ja kriisejä.
Näiden käsitteellistämiseen psykologia on tarjonnut paljon. Psyko-
logiaan ja sen popularisoituneisiin tulkintoihin liittyy myös paljon
optimistisia sävyjä. Psykologian avulla ihminen voi löytää itsensä ja
oppia ratkaisemaan elämänsä ongelmia.

Sosiologia ja psykologia liittyvät toisiinsa siinä, että ne molem-
mat ovat länsimaisen tieteellistymiskehityksen ja modernisaation
hedelmiä. Voidaan myös sanoa, että ne ovat osaltaan olleet synnyt-
tämässä modernisaatiota tuottamalla ihmisille tietoa omasta itses-
tään ja yhteiskunnallisista prosesseista.

Tieteenalojen näkökulmat liittyvät toisiinsa myös yksilöllistyi-
misen käsitteen kautta. Psykologiatieteiden sosiaalhistoriaa tutki-
nut Jeroen Jansz (2004, 6-7) toteaa, kuinka yksilöllistymisen käsite
tulee väistämättä esille, kun tarkastelemme tieteen keinoin yksilön
ja yhteiskunnan välistä suhdetta. Sosiologiassa ei voida käsitteel-

listää modernia yhteiskuntaa ilman viittauksia yksilöllistymiskehitykseen ja toisaalta psykologisia tieteitä ei voitaisi ymmärtää, jos kulttuurissamme ei oltaisi niin kiinnostuneita siitä, mikä ihminen on yksilönä, mistä minuudessamme on kysymys, miten yksilöiden ominaisuudet eroavat toisistaan ja kuinka ihmiseen yksilönä voidaan vaikuttaa.

Modernisaatiokehityksen tulkintojen kääntyessä pessimistisempään suuntaan, edistyksen projekti tuntuu korvautuneen näköalattomuudella ja riskitietoisuudella. Tämä kehityskulku liittyy tapaan, jolla yksilöllistymiskehitystä on kuvattu viimeaikoina. Lisa Blackman (2005, 198-199) kiinnittää huomiota uusliberalistisen poliittisen ilmapiirin vaatimukseen ihmisten subjektiivuudelle: kulttuurinen ihanne vaatii ihmisiä rakentamaan minuudestaan joustavan, autonomisen, itsesäätelyyn kykenevän ja valikoivan. Poikkeamat tästä ihanteesta ovat epänormaaleja.

Yksilöön kohdistuu siten jatkuvia paineita. Hänen tulee rakentaa elämänsä alituisten valintojen kautta ja jatkuvuus korvautuu episodimaisella projektiajattelulla. Tämän näkemyksen yleistyessä, myös länsimainen etnopsykologia, eli teoria siitä, millainen ihminen on kulttuurissamme, korostaa yksilön minuutta riskitietoisuuden ja minuuteen kohdistuvien paineiden kautta. Yksilön minuuus ei aina kestä alituista epävarmuutta, riskejä ja kriisejä. Tätä kehityskulkua on dokumentoitu muun muassa viime aikojen työelämän tilaa ja haasteita kuvaavissa teksteissä, esimerkiksi psykohistorioitsija Juha Siltalan (2004) tutkimuksessa, jossa hän omasta historiaa ja psykodynaamista teoriaa yhdistävästä tarkastelunäkökulmastaan kuvaa kulttuuristen prosessien ja psyyken välistä yhteyttä.

Olen edellä esittänyt näkemyksiä, joiden mukaan yksilön riskitietoisuutta ja haurautta korostava etnopsykologinen näkemys liittyy tilaan nimeltä psykokulttuuri. Se ruokkii medikalisoitunutta näkemystä ihmisestä ja tavasta ratkaista yhteiskunnallisia ongelmia yksilölähtöisyyden kautta. Ihmisten arjen tasolla perspektiivi ei ole kuitenkaan aina laajan historiallinen tai vaihtoehtoisesti sisäänpäin kääntynyt. Arjen perspektiivi liittyy konkreettisten elämänongelmien ratkaisuun ja erilaisiin ihmissuhteisiin. Tässä suhteessa monenkaan ihmisen arkikokemus ei ole niin lohduton kuin se voi olla pessimistisimmissä epookkiteorioissa tai kriisiytyntä elämänhallintaa pohtivissa psykologisissa näkemyksissä. Poliittinen muutos-

lottuvuus on ehkä muuttanut muotoaan tai etsii uutta manifestoitumistaan uudenaikaisessa yhteisöllisyydessä, elämänpolitiikassa tai identiteettipolitiikassa. Arjen tasolla merkittävin haaste pakkoyksilöllistymiselle tai psykokulttuurin yleistymiselle on prosessissa, jossa etsitään rakentavaa vaihtoehtoa tavалlemme käsitteellistää ihmistä kulttuurissamme. Tällä hetkellä tämä ilmenee odotuksissa, joita liittyy verkostoitumiseen, uuteen yhteisöllisyyteen ja paikallisen identiteetin uudenaikaiseen arvostamiseen (vrt. Kuusela & Saastamoinen 2002).

Akateemisen tutkimuksen tasolla sosiaalisen minän teoria on ollut varsin paljon käsitelty aihe (vrt. esim. Burr 2004). Kysymys onkin ehkä enemmän siitä, mikä on psykologisen tiedon asema asiantuntijuuden markkinoilla. Millä argumenteilla kauppaa ihmisen muutokseen ja itsetuntemukseen liittyvästä tiedosta oikein käydään? Ovatko psykologiset tieteet jatkossa vain yksilöitä muutokseen sopeuttavia vaiko myös yhteiskunnalliseen muutokseen tähtäviä tieteitä? Kykenevätkö ne osaltaan artikuloimaan yksilön subjektiivisen kokemuksen ja rakenteellisen muutoksen välisiä suhteita?

Yhteiskunnallisempaa otetta psykologisiin tieteisiin ovat tarjonneet erilaiset kriittisen (sosiaali)psykologian suuntauksat. Kriittisten näkemysten juuret ovat moninaiset. Niissä yhdistyy elementtejä marxilaisuudesta, Frankfurtin kriittisestä koulukunnasta, foucaultlaisesta poststrukturalismista, pragmatismista ja wittgensteinilaisesta kielifilosofiasta (ks. Burr 2004). Metateoreettisesti ne edustavat sosiaalisen konstruktionismin eri versioita, jossa kysymykset ontologiasta ja epistemologiasta ovat toisiinsa sulautuneita. Tälle näkemykselle on esitetty viime aikoina kritiikkiä kriittisen realismin koulukunnan edustajien kirjoituksissa. Kriittinen realismi korostaa todellisuuden kerrostunutta rakennetta ja epistemologian erillisyyttä siitä (ks. Kuusela 2004; 2006).

Kriittisten näkemysten anti on tarjota integroivaa näkemystä ihmisen ja yhteiskunnan ontologiasta. Yksilö ja yhteiskunta ovat toistensa tuottamia. Epistemologisesti ne ovat tarjonneet perustelua laadullisten tutkimusmenetelmien yleistymiselle psykologisissa tieteissä. Ontologialtaan sosiaalinen ihminen tulkitsee maailmansa merkityksiä ja kykenee muuttamaan siten todellisuuttaan. Kriittisyys on merkinnyt myös emansipaatioon pyrkivää näkemystä psy-

kologiatieteistä sortoa vastustavana ja heikompien puolella olevana projektina (ks. esim. Sloan 2000).

Ian Parker (esim. 2003) on pohtinut varsin skeptisesti uuden globaalin kapitalismin ja psykologian suhteita. Voisiko psykologia toimia yhteiskunnallisen muutoksen välineenä? Psykologinen tieto on kauppatavaraa siinä missä kaikki muukin tieto kapitalismissa. Globaalissa kapitalismissa on tärkeää tarjota koko ajan jotakin uutta ja tämä on merkinnyt myös niin sanotun kriittisen näkökulman vesittymistä ja tuotteistumista. Psykologiatieteiden kriittiset suuntaukset ovat vähitellen tulleet osaksi valtavirtaa. Näin on etenkin Suomessa ja erityisesti sosiaalipsykologian alueella. Kriittisten näkemysten valtavirtaan siirtymisellä on ollut hintansa. Laadulliset tutkimusmenetelmät, diskurssianalyysi ja keskusteluanalyysi tarjoillaan usein kriittisistä lähtökohdistaan riisuttuina kevytversioina. Sanat, tarinat, eläytymät ja tyypittelyt ovat mielenkiintoisia sinällään, mutta niiden yhteyttä valtaan, arvoihin ja yhteiskunnalliseen muutokseen kavahdetaan usein. Metodologisella viattomuudella ei kuitenkaan ole epistemologisia perusteita, koska sosiaalityteet lähtökohtaisesti muuttavat todellisuutta kertomalla siitä toisin kuin vallitseva näkemys on. Vaihtoehtoisesti ne legitimoivat olemassa olevaa, vahvistamalla vallitsevaa käsitystä asioiden ja ilmiöiden suhteista. Tähän seikkaan ei pidä suhtautua välinpitämättömästi.

Kvasisysteeminen näkemys² ihmisestä vuorovaikutusolentona sopii hyvin koulutusinstituutioiden, organisaatioiden, asiakastyön tai elämäntarinoiden tutkimukseen ja koulutukseen. Tämän välittömän kontekstin ulkopuolelle katsotaan kuitenkin valitettavan harvoin. Sosiaalinen konstruktionismi on pitäytynyt lähinnä henkilökohtaisen tason suhteiden analyysiin (ks. Bradley & Morss 2002, 510). Kuvaus todellisuudesta on monissa suomalaisissa alan

---

2 Kvasisysteeminen, koska mikrovuorovaikutuksen systeemien suhdetta yhteiskunnallisiin makrosysteemeihin ei juurikaan artikuloita. Kyseessä on toki vanha jännite interaktionististen näkemysten, kuten etnometodologian, ja strukturalististen ja poststrukturalististen näkemysten suhteesta. Kysymystä yksilön ja rakenteen suhteesta on pohdittu viime vuosikymmeninä esimerkiksi Giddensin rakenteistumisen teoriassa, Bourdieun refleksiivisessä sosiologiassa sekä brittiläisessä kriittisen realismin suuntauksessa. Ajatus psykologian ja sosiologian kiinteästä limitymisestä toisiinsa, kuten se esimerkiksi Frankfurtin kriittisen koulukunnan monissa pohdinnoissa tapahtui, olisi varsin tervetullut kehityskulku nykyajassakin (vrt. Clarke 2006).

tutkimuksissa kovin riisuttu yhteydestä globaalin kapitalismin kontekstiin, jossa kyseisten tutkimuskysymysten järkevyyks ylipäättään syntyy.

Tulevien vuosikymmenten perspektiivillä kulttuurimme haasteisiin kuuluu, kuinka refleksiivisen modernisaation näkemys voisi muuntua tilaksi, jossa yksilön harteille ei sälytettäisi niin paljon. Tämä on myös haaste ihmisen psykologiaa pohtiville tieteille, eli miten minuuden sosiaalista ja suhteista syntyvää näkemystä saatettiin täydentämään nyt varsin sisään päin psyykeen syvyyksiin tai aivojen rakenteisiin painottuvia näkemyksiä. Yhteiskunnan ja yksilön suhde oli eksplikoidusti esillä marxilaisen psykologian suuntauksissa. Pelastususkoinen marxilaisuus on psykologisena orientaationa muuntunut varsin epämuodikkaaksi. Rakenteellisen epätasa-arvon, markkinatalouden ja yksilöllistymisen ilmiöt ovat kuitenkin kysymyksiä, jotka odottavat tiukempaa vuoropuhelua yhteiskuntateorian ja psykologian välillä. Onko psykologisen tiedon basaarissa (vrt. Kvale 2003) tilaa myös sosiologian, yhteiskuntapolitiikan ja psykologisten tieteiden vuoropuhelulle? Yksilöiden yhdessä ratkaistavaksi jäävän globalisaatiokehityksen myötä tämän tarpeen voi olettaa ennen pitkää syntyväksi.

Lähteet

- Adams, Matthew 2004: Whatever Will Be, Will Be: Trust, Fate and the Reflexive Self. Lehdessä *Culture and Psychology*. Vol. 10(4), 387-408.
- Bauman, Zygmunt 1998: *Work, consumerism and the new poor*. Buckingham: Open University Press.
- Bauman, Zygmunt 2001: *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt 2004: *Liquide Sociality*. Teoksessa Nicholas Gane (ed.) *The Future of Social Theory*. London: Continuum, 15-45.
- Baumeister, Roy F. 1997: *The Self and Society. Changes, Problems and Opportunities*. Teoksessa Richard D. Ashmore & Lee Jussim (eds.): *Self and Identity. Fundamental Issues*. Oxford: Oxford University Press, 191-217.
- Beck, Ulrich 2004: *The Cosmopolitan Turn*. Teoksessa Nicholas Gane (ed.): *The Future of Social Theory*. London: Continuum, 143-166.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth 2001: *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Bennett Oliver 2001: *Cultural Pessimism. Narratives of decline in the Post-modern World*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Blackman, Lisa 2005: *The Dialogical Self, Flexibility and the Cultural Production of Psychopathology*. Lehdessä *Theory & Psychology*. Vol. 15(2), 183-206.
- Bradley, Benjamin Sylvester & Morss, John R. 2002: *Social Construction in a World at Risk*. Lehdessä *Theory & Psychology*. Vol. 12(4), 509-531.
- Burr, Vivien 2004: *Sosiaalipsykologisia ihmiskäsityksiä*. Suomentanut Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- Clarke, Simon 2006: *From Enlightenment to Risk. Social Theory and Contemporary Society*. London: Palgrave.
- Dean, Mitchell 1996: *Foucault, government and the enfolding of authority*. Teoksessa Andrew Barry & Thomas Osborne & Nikolas Rose (eds.): *Foucault and Political Reason. Liberalism, Neo-Liberalism and Rationalities of Government*. London: UCL-Press, 209-229.
- du Gay, Paul 1996: *Consumption and Identity at Work*. London: Sage.
- Giddens, Anthony 1991: *Modernity and Self-Identity*. Buckingham: Polity Press.
- Furedi, Frank 2002: *Culture of Fear. Risk-taking and the Morality of Low Expectation*. Revised edition. London: Continuum.
- Furedi, Frank 2004a: *Therapy Culture. Cultivating vulnerability in an uncertain age*. London: Routledge.
- Furedi, Frank 2004b: *Where have all the intellectuals gone?: a journey through the land of the philistines*. London: Continuum.
- Helén, Ilpo 2004: *Hyvinvointi, vapaus ja elämän politiikka: foucaultlainen hallinnan analytiikka*. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.): *Sosiologisia nykykeskusteluja*. Helsinki: Gaudeamus, 206-236.
- Jansz, Jeroen 2004: *Psychology and society: an overview*. Teoksessa Jeroen Jansz & Peter van Drunen (eds.): *A social history of psychology*. Oxford:

- Blackwell, 12-44.
- Johansson, Thomas 2000: *Social Psychology and Modernity*. Buckingham: Open University Press.
- Julkunen, Raija 2001: *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Kantola, Anu 2002: *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä*. Helsinki: Loki-kirjat.
- Kvale, Steinar 2003: *the Church, the Factory and the Market. Scenarios for Psychology in a Postmodern Age*. Lehdessä *Theory & Psychology* Oct./2003, 13: 579-603.
- Kivivuori, Janne 1992: *Psykokulttuuri. Sosiologinen näkökulma arjen psykologisoitumisen prosessiin*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Kuusela Pekka 2004: *Sosiaalisen maailman tasot ja toimijat. Esseitä sosioliteiden ja arviointitutkimuksen metodologiasta*. Kuopio: UNIPress.
- Kuusela, Pekka 2006: *Realismi ja sosiaalisen identiteetin episteeminen status*. Artikkelitässä teoksessa.
- Kuusela, Pekka & Saastamoinen, Mikko (toim.) 2002: *Polis ja kosmos. Kulttuurisen globalisaation suuntia*. Jyväskylä: SoPhi 72.
- Loyal, Steve 2003: *The Sociology of Anthony Giddens*. London: Pluto.
- Lupton, Deborah 1999: *Risk*. London: Routledge.
- Mythen, Gabe 2004: *Ulrich Beck. A critical introduction to the risk society*. London: Pluto.
- Parker, Ian 2003: *Psychology is so critical, only Marxism can save us now ... WWW -dokumentti: <http://www.psychminded.co.uk/news/news2003/oct03/psychologycritical.htm> (12.7.2006)*
- Poijula, Soile 2003: *Miten selviytyä työpaikanmenetyksestä*. Helsinki: Kirjapaja.
- Richards, Graham 1998: *Putting Psychology in its Place. An Introduction from a Critical Historical Perspective*. London: Routledge.
- Rose, Nikolas 1999: *Governing The Soul. The Shaping of The Private Self*. 2nd edition. London: Free Association Press. Alkuperäisteos 1989.
- Saastamoinen, Mikko 2002: *Yhteisöt epävarmuuden ajassa*. Teoksessa Pekka Kuusela & Mikko Saastamoinen (toim.): *Polis ja kosmos. Kulttuurisen globalisaation suuntia*. Jyväskylä: SoPhi 72, 81-119.
- Saastamoinen, Mikko 2005: *Postmoderni, riskiyhteiskunta ja globalisaatio sosiologisina keskusteluin*. Teoksessa Pekka Kuusela (toim.): *Sosiologia. Muuttuvan maailman koordinaatit* Kuopio: UNIPress, 103-131.
- Saastamoinen, Mikko 2006: *Riskitodellisuus ja aktiivisen kansalaisuuden ihanne*. Teoksessa Mikko Saastamoinen & Pekka Kuusela (toim.): *Kansalaisuuden ääriviivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla*. Helsinki: Palmenia, 53-84.
- Siltala, Juha 2004: *Työelämän huonontumisen lyhyt historia: muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun*. Helsinki: Otava.
- Sloan, Tod (ed.) 2000: *Critical Psychology. Voices for change*. London: Mac-Millan.
- Ziehe, Thomas 1991: *Uusi nuoris*. *Epätavanomaisen oppimisen puolustus*. Suomentanut Raija Sironen & Jussi Tuormaa. Tampere: Vastapaino.

Mikko Saastamoinen

Minuus ja identiteetti tutkimuksen haasteina

Minuus ja identiteetti käsitteinä

Minuuden ja identiteetin kysymykset ovat olleet runsaasti esillä eri tieteissä viimeisten vuosien aikana. Perusteluna tälle on esitetty muun muassa sitä, kuinka yhteiskunnallisten rakenteiden muuttuessa ja jopa kadotessa, sekä toisaalta ihmisten arkielämän kontekstien moninaistuessa, ovat ihmisten pohdinnat siitä, “keitä he ovat”, lisääntyneet. Identiteetistä on siis tullut kollektiivisten rakenteiden ongelmallistuessa keskeisin merkityksen lähde, jota on tietoisesti pohdittava ja määriteltävä. Ihmisen olemuksen tarkastelussa tämä on viime aikoina liittynyt myös pohdintoihin ihmisen biologisuuden ja ruumiillisuuden suhteesta arkielämän vuorovaikutuskokemuksiin esimerkiksi emootioiden alueella. Se toisaalta liittyy myös pohdintoihin siitä, missä määrin ihmisen olemus on palautettavissa kulttuurin ja yhteiskunnan prosesseihin. Minuuden voi tässä yhteydessä määritellä yksilön refleksiiviseksi tietoisuudeksi itsestään ja identiteetin taas itsensä ja muiden tekemiksi määrittelyiksi siitä, “kuka minä olen” tai “keitä me olemme”. Monilla nykykirjoittajilla nämä käsitteet ovat käytössä synonyymisesti ja myös monia muita synonyymisiä käsitteitä on käytössä. Olennaista nykykäsityksen mukaan on se, että minuus ja identiteetti eivät ole annettuja, vaan niitä on pohdittava tietoisesti ja monessa suhteessa ne on tuotettava erilaisen identiteettityön keinoin. Identiteettityö liittyy valinnan mahdollisuuksien kasvuun elämäntavassa, opiskelussa, työnteossa ja kuluttamisessa. Tämä näkökulma tekee teemasta hyvin ajankohdallisen esimerkiksi psykologian, sosiaalipsykologian ja sosiologian pohdinnoissa, puhumattakaan erilaisista soveltavista tieteenalosta.

Minuuden ja identiteetin käsitteiden yksiselitteinen määrittely on ongelmallista ja kirjallisuudessa törmääkin lukuisiin erilaisiin

määritelmiin. Minuuden määrittelyssä kestäväksi osoittautunut määritelmä on William Jamesin tekemä ja sittemmin G. H. Meadin kehittelemä jako subjekti- ja objektiminään (ts. minä “tietäjänä” ja minä “tiedettyinä”). Minuudella siis viitataan yksilön refleksiiviseen itsetietoisuuteen, jonka Rom Harré (1998) määrittelee kyvyksi tai taidoksi käyttää persoonapronominia “minä”. Tämä taito sijoittaa yksilön aikaan, tilaan ja yhteisön moraaliseen järjestykseen. Länsimaiselle minäkäsitykselle ominaista on uskomus siitä, että minuus on kätkeytynä jokaisen meidän sisälle, niin ettei sen olemusta voida suoraan havaita ulkoisesta käyttäytymisestäämme, fyysisestä olemuksestamme tai erilaisista julkisista sosiaalisista rooleista, joita meillä on. Nämä ulkoiset piirteet ja teot ymmärretään kuitenkin ilmauksiksi siitä, mitä meillä on sisimmässämme. Ongelmaksi muodostuukin mahdollinen tarkoituksellinen tai tiedostamaton ristiriita ulkoisen esiintymisemme ja todellisen sisimpämme välillä. Tähän ajattelutapaan liittyy vahvasti kehotus etsiä ja tutkia omaa sisintään löytääkseen oman minuutensa todellisen luonteen tai olemuksen. Länsimainen minäkäsitys voidaan ymmärtää individualistiseksi eli yksilölähtöiseksi. Psykologi Dan P. McAdamsin (1997, 61-62) jaottelua mukailleen modernin länsimaalaisen minuuden tunnusmerkkejä ovat seuraavat:

1. Länsimaissa minuus ymmärretään yksilöllisenä projektina, jota jokaisen yksilön on itse tietoisesti työstettävä. Minuus ei siis ole annettu, vaan se on monessa suhteessa tehty erilaisten yksilöllisten valintojen kautta.
2. Yksilö työstää minuuttaan jokapäiväisessä arjessaan. Minuuden työstäminen on arkipäiväistynyt. Se ei ole enää alue, jota yksin kirkonmiehet tai filosofit pohtivat. Minuuden ja identiteetin pohdinnat ovat sulautuneet osaksi arkipäivän tilanteita ja konteksteja.
3. Länsimainen minuus ymmärretään monikerroksiseksi ja sillä oletetaan olevan sisin. Käsitys sisimmässämme sijaitsevasta minuudesta ja siihen liittyvä freudilaisen ajattelun popularisointuminen on kulttuurimme ominaispiirre. Ihmisen odotetaan tutkivan sisintään. Minuudesta – ei niinkään yhteisöstä – on tullut keskeinen moraalinen lähde: jokaisen on oltava uskollinen itselleen ja toimittava ratkaisuisaan sen mukaan.

4. Minuuden ymmärretään kehittyvän ajan myötä. Progressiivinen elämänkaariajattelu on yleinen tapa ymmärtää elämäntulkua. Ihmisen elämää tarkastellaan kehitysvaiheiden, riskien ja kriisien kautta. Tähän ajattelumalliin sopii hyvin itsensä kehittämiseen tähtäävät elämänprojektit.
5. Kehittyvä minuus etsii yhtenäisyyttä ja jatkuvuutta ajallisella ulottuvuudella. Ihmisten on pyrittävä tekemään elämästään ymmärrettävää. Tämä tapahtuu rakentamalla ja kertomalla elämästään tarinaa, eli elämäkertaa, ja suhteuttamalla sitä kulttuurissa vallitseviin vastaaviin narratiivisiin malleihin elämäntulkusta.

Edellä kuvattu länsimaisen minuuden suuri kertomus on yleinen kulttuurinen malli. Mallia on myös syytä tarkastella kriittisesti. Yhtäältä siitä on muodostunut itsessään normatiivinen malli, joka monessa suhteessa rajoittaa ihmisten elämää ja muuntaa ongelmat lähtökohtaisesti yksilötason ongelmiksi. Toisaalta kriittisesti tarkasteltuna malli on liian yleistävä ja sen ongelmallisuuden vuoksi on syytä pohtia, missä määrin tieteellisen tiedonmuodostuksen tuottamat kertomukset itsessään ylläpitävät ja edistävät länsimaisen individualismin ideologiaa.

Identiteetin käsite kietoutuu minuuden käsitteeseen. Kun minuus muuttuu kohteeksi, eli sitä määritellään ja arvotetaan, puhutaan tällöin identiteetistä. Identiteetin käsite jaotellaan yleensä sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa persoonalliseen ja sosiaaliseen identiteettiin, jotka sosiologi Erving Goffman (1963; ref. Hurrelmann 1988, 114-115) on määritellyt seuraavasti: persoonallinen identiteetti merkitsee jatkuvuuden ja johdonmukaisuuden tunnetta yksilön minäkokemuksessa elämäkerran muutoksissa ajallisella jatkumolla. Sosiaalinen identiteetti merkitsee samastumista erilaisiin sosiaalisiin yhteisöihin tai ryhmiin, sekä johdonmukaisuutta erilaisissa sosiaalisissa rooleissa toimittaessa. Identiteetti siis tarkoittaa tapoja, joilla ihmiset ymmärtävät ja määrittelevät itsensä suhteessa itseensä, sosiaaliseen ympäristöönsä sekä kulttuuriinsa. Uudemmas yhteiskuntateoriassa käytetään myös yleisesti subjektin käsitettä, joka mahdollistaa aktiivisen toimijuuden ja vallankäytön ulottuvuuksien analyysin. Identiteetin käsitteen suosio viime vuosikymmenten aikana liittyy paradoksaalisesti sen ongelmallistumiseen.

Kun ihmiset eivät oikein tiedä, keitä he ovat yksilöinä ja yhteisöinä, syntyy tarve tutkia identiteettiä. Identiteetti tarjoaa käsitteellisiä välineitä yksityisen ja persoonallisen sekä kulttuurisen ja kollektiivisen tasojen välisten suhteiden pohdintaan. Kath Woodward (2002, xii) kiteyttää identiteetin käsitteen merkitystä seuraavasti:

1. Identiteetti tarjoaa yhteyden persoonallisen ja sosiaalisen, yksilön ja yhteiskunnan sekä psyykkisen ja sosiaalisen käsitteiden ja ilmiöiden välille.
2. Identiteetti on suhteellinen ja se rakentuu erilaisuutta ilmentävien suhteiden kautta, esimerkiksi jaotteluina meihin ja muihin.
3. Identiteetin käsitteen avulla erilaisuutta jäsennetään ja hallitaan.
4. Identiteetin muodostuminen ja vakiinnuttaminen edellyttää sekä rajojen määrittelyä, että rikkomista. Näiden erottavien rajojen jatkuva turvaaminen voi usein osoittautua mahdottomaksi. Identiteettiin liittyy siis epävarmuutta, koska sitä ei voi yksipuolisesti aina kontrolloida.
5. Identiteetti on historiallinen eikä pysyvä. Se voi muuttua ajan myötä.
6. Epävarmuus omasta identiteetistä voi saada ihmiset esittämään jyrkkiä, essentialisoivia, määritelmiä identiteetistään. Tällä pyritään usein saavuttamaan turvallisuutta ja pysyvyyttä.
7. Identiteetti edellyttää samastumista johonkin identiteettiposition (esim. sukupuoli, ammatti). Samastuminen on toimijuuden ilmaus.
8. Identiteettiä ilmennetään symbolisesti ja sitä tuotetaan ilmaisullisesti (esim. vaatteet, merkit, tyyli).
9. Identiteetillä on materiaallinen perusta, johon kuuluu sosiaalinen, taloudellinen ja poliittinen ulottuvuus. Myös ihmisen materiaallinen ruumis on identiteetin perusta.

Kun tarkastellaan modernia minuutta ja ymmärrystapojamme identiteettimme suhteen, on nykyisen sosiologian ja sosiaalipsykologian kannalta merkittävää, kuinka minuuden ymmärrystapa muuntui erityisesti amerikkalaisen Chicagon koulukunnan panoksen myötä. Sata vuotta sitten yhä kiihtyvällä vauhdilla muuttunut ympäristö loi

otollisen maaperän pragmatistiselle filosofialle Yhdysvalloissa. Siellä nähtiinkin erityisen mielenkiintoiseksi tutkia ihmistä aktiivisena toimijana tämän muuttuvan ympäristön keskellä. Sosiaalipsykologian merkittäväksi klassikoksi viimeistään viime vuosikymmeninä nostettu G. H. Mead tarkasteli ihmistä varsin uudella tavalla, kun vertaamme hänen tuotantoaan esimerkiksi psykoanalyysin perustaja Sigmund Freudin näkemyksiin ihmisestä. Freudin näkemyksen mukaan sivilisaation ja kulttuurin myötä ihmisen luontaiset biologiset vietit olivat joutuneet alistetuiksi. Hintana tästä sivistynyt kulttuuri-ihminen joutuu kieltämään jotain olennaista itsestään, ja on siten varsin neuroottinen. (Johansson 2000, 51-52.)

Kulttuuripessimismin sijaan G. H. Meadin moderni ihminen on monessa suhteessa etääntynyt perinteestä, uskonnollisesta ideologiasta ja biologiasta. Yksilö on plastinen, valmis muuttamaan omaa tai muiden ihmisten elämää vuorovaikutuksessa. Minuus ja yhteiskunta ovat alituisessa liikkeessä ja kulttuuri muodostuu nykyisyydessä tapahtuvien tekojen seurauksena. Suhde aikaan on poikkeava esimerkiksi verrattaessa psykodynaamisiin näkemyksiin. Psykodynaamisissa näkemyksissä keskeisenä ongelmana on ymmärtää, kuinka menneisyys manifestoituu ihmisen identiteetin nykyisyydessä, sen sijaan meadilaisessa interaktionismissa tarkastellaan pikemminkin sitä, kuinka nykyisyys vaikuttaa menneisyyteen. Empiirisessä tutkimuksessa keskeisenä lähtökohtana ovat ne tavat, joilla ihmiset rekonstruoivat menneisyyttään aina nykyisyyden perspektiivistä ja luovat siten koko ajan uusia tarinoita itsestään ja merkityksellisistä muista ihmisistä. Minä on objekti, jota tarkastellaan, reflektoidaan ja muutetaan. Ihmisen kyky tarkastella itseään muiden silmin on identiteetin rakentumisen keskeisin edellytys. (Johansson 2000, 51-52.)

Sosiaalinen konstruktionismi ja sen ongelmat

Minuuden ymmärtäminen prosessuaalisen tarkastelun kautta, muuttavana ja muutettavana, on myös nyt liki sata vuotta myöhemmin keskeisiä tarkastelunäkökulmia sosiaalipsykologiassa ja sosiologiassa. Minuuden ja kulttuurin välinen suhde on dynaaminen.

Pyrimme olemaan ymmärrettäviä toisille ihmisille ja tämä tapahtuu omaksumalla sosialisatiassa niitä yhteisöllisiä kulttuuri- ja histori-
asidonnaista minuuden ymmärrystapoja, joita meille on saatavilla. Ajatus sopeutuvasta, muokattavasta ja kontekstuaalisesta minuudesta on ollut erityisen paljon esillä postmodernissa filosofiassa ja siihen osin perustuvassa sosiaalisen konstruktio-
nismien suuntauksessa. Sosiaalinen konstruktio-
nismi voidaan ymmärtää löyhäksi yläkäsitteeksi ajatuksille, joiden mukaan todellisuus sekä määritelmät hyvästä ja pahasta rakentuvat jatkuvassa ihmisten välisessä kommunikatiivisessa toiminnassa, joka hyödyntää olemassa olevia kulttuurisia resursseja. Sosiaalisen konstruktio-
nismien mukaan maailma on tekstuaalinen, kertomuksista ja merkityksistä syntynyt, jota voimme lukea ja tulkita aivan kuten erilaisia tekstejäkin. Tekstuaalisesta maailmasta ei ole löydettävissä lopullisia totuuksia. On vain paikallisia, historiallisia ja sovellettavia totuuksia. Tutkijoiden tehtävänä onkin selvittää kuinka ”totuudet” syntyvät, kuinka ne pysyvät ja muuttuvat sekä kuinka ne voivat vaientaa muut totuudet. (Ks. esim. Gergen 1999.)

Kielellisen lähestymistavan kannattajat eivät näe todellisuutta objektiivisena entiteettinä, jota käyttämämme kieli peilinomaisesti heijastelee. Pikemminkin se, mitä käsitämme todellisuudella, on jotakin, minkä tuotamme sosiaalisesti kielen ja muun symboleihin perustuvan kommunikaation avulla. Meillä on olemassa ihmisestä riippumaton todellisuus, mutta emme voi kuvata sitä muuten kuin käyttämällä symbolista kommunikaatiota; siis jos haluamme tietää, mitä todellisuus on, meidän on syytä tutkia sitä, kuinka ihmiset tuottavat sen vuorovaikutuksessaan. Tämä taustaoletus, jossa tutkimuskohteeksi ei enää ymmärretä pysyvää todellisuutta ja siitä johdettavia pysyviä lakeja, vaan ihmisten välinen vuorovaikutus ja sen tuotteet (keskustelut, käsitteet, diskurssit, kertomukset jne.), muuttaa (sosiaali)psykologian ontologian ja epistemologian historialliseksi. Tutkija pyrkii tavoittamaan alati muuttuvaa ja kontekstisidonnaista tietoa siitä, mitä hänen tutkimuksensa ihmisten todellisuus on ja kuinka tämä todellisuus tuottaa vuorostaan hänen tutkimansa ihmiset ja hänet itsensä.

Kurt Danzigerin ryhmittelyn mukaan sosiaalinen konstruktio-
nismi voidaan jakaa tummaan eli vahvaan ja vaaleaan eli heikkoon

versioon (ref. Cromby & Nightingale 1999, 3). Tummempi versio on pitkälle Michel Foucault'n ajatuksiin pohjautuva näkemys länsimaisen ihmiskäsityksen ja minuuden konstruoitumisesta. Länsimainen yksilö syntyi, kun tavallisiin ihmisiin ulotettiin aiemmin uskonnolliselle ja aristokraattiselle eliitille kuulunut kulttuurinen ihanne siitä, että jokainen on itse moraalisesti vastuussa oman elämänsä kulusta sekä luonteensa kehittämistä. Jokaisen on tällöin tarkkailtava itseään ja tutkittava sisältään. Näitä toimintoja Michel Foucault nimitti minuusteknologioksi. Minuusteknologiat voidaan määritellä sosiaalisesti sanktoiduiksi toimintatavoiksi, jotka kannustavat tai opettavat ihmisiä kiinnittämään systemaattisesti huomiota ajatuksiinsa, tunteisiinsa ja käytökseensä (Danziger 1997, 150-151). Kun näin tapahtuu, ihmisille syntyy tietynlainen kokemuksen ja itsensä ymmärtämisen tapa. Opimme antamaan juuri tietyille asioille (kuten tunteiden ilmaisulle, seksuaalikäyttäytymiselle jne.) merkityksen elämässämme kiinnittämällä niihin systemaattisesti huomiota. Minuuden rakentumisen taustalla voidaan nähdä olevan erilaisia enemmän tai vähemmän systemaattisia vallankäytön muotoja, joilla tietyistä tavoista ymmärtää ihmisenä olemista on tehty normaali ja tavoiteltava ihanne. Tällöin poikkeamat normaalista altistavat yksilön monenmoisten virallisten ja epävirallisten sanktioiden kohteeksi. Kyse ei ole mistään systemaattisesta yksilöihin kohdistuvasta salaliittoteoriasta, vaan suhteellisen arkisista heterogeenistä käytännöistä eri elämän alueilla, jotka ovat syntyneet tietynlaisen yhteiskunta- ja talousjärjestelmän jatkuvuuden varmistamiseksi. Kun ihminen haluaa olla vapaa, erilainen ja itseään toteuttava, tekee hän sen pääosin kuluttamalla, palkkatyötä tekemällä ja kouluttautumalla. Epänormaalia on olla haluamatta, opiskelematta ja kuluttamatta. Alituinen diskurssi vapaudesta ja valinnoista on ollut erittäin tehokas tapa hallita länsimaissa. (Rose 1999, 61-97.)

Vaalempaa versiota konstruktionismista edustaa erityisesti mikrososiologiassa (Garfinkel, Goffman) ja uudemman diskursiivisen sosiaalipsykologian suuntauksessa harjoitettu tutkimus, jossa huomio vallan ja minuuden tuottamisen sijaan keskittyy arjen tavanomaisiin keskusteluihin ja kohtaamisiin. Minuuden ja identiteetin kysymykset näyttäytyvät tällöin tilanteisina ja tulkittavina. Tästä suuntauksesta esimerkkinä on muun muassa keskustelunanalyysi (ks. esim. Ruusuvuori & Haakana & Raevaara 2001). Tämän

suuntauksen juuret ovat enemmän amerikkalaisen mikrososiologian perinteessä, jossa arkea on tarkasteltu etnometodologian ja draamamallien kautta merkityksiä synnyttävänä keskustelutapahtumana. Kenneth Gergenin (esim. 1999) näkemyksen mukaan minuuden rakentuminen tapahtuu ihmissuhteiden kautta narratiivisesti, eli kertomalla. Teemme itsestämme ja maailmastamme ymmärrettävää kertomalla tarinoita siitä toisillemme. Tarinat eivät synny tyhjiössä, vaan hyödyntävät jo olemassa olevia kulttuurisia resursseja siitä, mitä ihmisestä voi sanoa ja mitä taas ei. Narratiivien tutkimus onkin eräs sosiaalisen konstruktionismin merkittävästä empiirisistä tutkimussuuntauksista.

Yksilölliseen autonomiaan perustuvaa minuuden ymmärrystä paa ylläpidetään kulttuurissamme monilla eri tavoilla. Kulttuurin muutokset ovat lisänneet ihmisten riippumattomuutta ja autonomiaa. He eivät ole samalla tavoin riippuvaisia kulttuurisista ja materiaalisista rajoitteista kuin ennen. Lisääntynyt vauraus ja toisaalta markkinatalouden ideaan liittyvä alituinen kilpailu synnyttävät puitteet modernille minuudelle. Ihmistä tarkastellaan vapaassa markkinataloudessa nimenomaan yksilönä, joka on aktiivinen toimija ja joka valinnoillaan muokkaa oman kohtalonsa. Identiteettiä rakennetaan kulutuksen logiikalla, eli ostamalla erottautumiseen ja samastumiseen vaadittavat tunnusmerkit ja symbolit. Kilpailutilanne taas edellyttää korostettua itsensä esille tuontia ja jatkuvaa vertailuasetelmaa suhteessa muihin ihmisiin. Itsensä tarkkailu ja muiden tarkkailun ja arvioinnin kohteena oleminen on täten olennainen osa modernia minuutta. Tähän kulttuuriseen tarpeeseen vastaa osaltaan minuuden tiede eli psykologia, jonka kulttuurista roolia on pohdittu varsin runsaasti.

Psykologiset tieteet ja niiden antia soveltavat käytännön ammatit ovat Michel Foucault'n näkemyksen mukaan osa *psy-complexia* eli tieteellisellä tiedolla itseään ja sanomaansa perustelevaa akateemisten ammattien ja asiantuntijaprofessioiden verkostoa, joka mielellään lainaa asiantuntemustaan monille eri elämänalueille, niin että ihmisen ymmärtäminen muutoin kuin psykologisen diskurssin kautta on kovin vaikeaa (vrt. Rose 1997). Huomio ei ole uusi, vaan länsimaista individualismia ja sen kytkeytymistä markkinatalouteen on kritisoitu jo pitkään eri lähteistä. Vallitsevien ja itsestään selvinä pidettyjen näkemysten kriittinen uudelleenluenta, dekonstruointi,

on eräs työväline muutokseen tilanteessa, jossa monin eri ilmentymien voidaan todeta länsimaisen individualismin ja globalisoituvan markkinatalouden tuottavan yhä enenevässä määrin ihmisille pahaa oloa ja kumuloituvan kuluttamisen ihannoinnin kautta erilaisiksi ekologisiksi katastrofeiksi.

Yhtä kaikki on kai todettava, että jos länsimaisessa kulttuurissamme on viimeiset 300 vuotta opetettu ihmisiä ymmärtämään itsensä yksilöinä, on tämä ihmisenä olemisen ulottuvuus silloin olemassa ja se on sinällään tärkeä. Yksilönä olemisen ongelmat, jopa dilemmat, eivät poistu sillä, että julistamme kaiken psykologisen tietämyksen vain erääksi kurinpitovallan ilmentymäksi. Minuuden ja identiteetin kysymysten pohdinnalle on tilaus, koska ne ovat itsessään merkittäviä tässä ajassa eläville ihmisille.

Postmodernissa filosofiassa ja sosiaalisessa konstruktionismissa minuus ja identiteetti ovat siis yksinomaan kielellisiä rakenteita ja siten heijastumaa laajemmista kulttuurin kielellisistä rakenteista. Minuus on tällöin eräänlainen diskurssien läpivirtauksen paikka. Tulkinta ei ole oikein kyennyt antamaan selkeää vastausta sille, mikä osuus ihmisellä on toimijana kulttuurissa ja kulttuurin muuttajana. Sosiaalisen konstruktionismin keskeinen vahvuus, mutta myös ongelma on sen keskittyminen kieleen. Todellisuus on kielellinen konstruktio ja tätä konstruktion rakentumista ja ylläpitoa tutkitaan keräämällä kieltä ja jäljittämällä merkityksen syntyä vuorovaikutustilanteissa. Olemmeko nyt kuitenkin tilanteessa, jossa vallitseva ymmärrystapa on muotoa *todellisuus = kieli*? Menetämmekö jotain pelkistämällä kaikki ilmiöt diskursiivisiksi? Crombyn ja Nightingalen (1999, 2) mukaan pelkällä kielen alueella operoivan sosiaalisen konstruktionismin voidaan katsoa laiminlyövän kolmea keskeistä inhimillisen elämän aluetta, joita ovat:

1. Ihmisen ruumiillisuuden ja henkilökohtaiseen kokemuksellisuuteen perustuvan sosiaalisen henkilöhistorian merkitys sosiaalisille tilanteille ja yksilön toiminnalle.
2. Materiaalisen maailman merkitys sosiaalisten konstruktioiden mahdollistajana ja rajoittajana.
3. Yhteiskunnan sekä kulttuurin valtarakenteet ja instituutiot sekä niistä aiheutuva rakenteellinen epätasa-arvo (esim. mark-

kinatalouden ja patriarkaatin merkitys identiteettikokemuksille).

Tätä postmodernien ja konstruktionististen näkemysten puutetta on viime vuosina kritisoitu erityisesti kriittisen realismin suuntauksessa (ks. Kuusela 2006; Kuusela & Niiranen 2006). Kriittisen realismin mukaan todellisuus koostuu useista eri tasoista, jotka liittyvät toisiinsa, mutta ovat jossain määrin itsenäisiä. Näkemys korostaa, kuinka ihminen psyykinen ja kokemuksellinen minä on osin riippumaton sosiaalisista ja kielellisistä rakenteista samalla, kun se on kuitenkin niitten vaikutuksen kohde. Suuntauksen parissa on pohdittu muun muassa sitä, onko sukupuoli palautettavissa pelkästään diskursiivisen tason ilmiöksi, vai onko sukupuolella kokemuksena jokin merkitys, jota ei voida palauttaa pelkäksi kielelliseksi neuvotteluksi sukupuolen määrittelystä. Vastaavaa pohdintaa on myös tehty emotioiden merkityksestä yksityiselle minäkokemukselle. (Ks. Layder 2004.) Vastaavalla tavalla uuspsykoanalyttisten suuntausten suosiota voidaan selittää niiden pyrkimyksellä tuottaa toimijuuden dynaamiselle luonteelle selitys, joka ei palaudu yksinomaan kulttuurisiin tai kielellisiin prosesseihin (ks. esim. Eliott 2001; 2002).

Käsillä olevassa kirjassa on rakennettu kaarta alkaen biologias-ta vuorovaikutuksen prosessien kuvauksen kautta laajempiin kulttuurisiin prosesseihin ajassamme. Kaikki nämä näkökulmat ovat minuuden ja identiteetin kysymysten kannalta olennaisia, mutta itsessään riittämättömiä. Tarvitaan moniulotteista ja monitieteistä tutkimusotetta, jotta käsityksemme minuuden ja identiteetin ulottuvuuksista olisi mahdollisimman kokonainen. Minuuden ja identiteetin kysymysten voi olettaa jatkavan suosiotaan tutkimuksen kohteina. Teoreettisten ja menetelmällisten vuoropuhelujen myötä alueelta on odotettavissa mielenkiintoisia kehityskulkuja, jotka toivottavasti edesauttavat hyvän psyykkisen ja sosiaalisen elämän edellytyksiä kulttuurissamme.

Lähteet

- Cromby, John & Nightingale, David 1999: What's Wrong with Social Constructionism? Teoksessa David Nightingale & John Cromby (eds.): *Social Constructionist Psychology*. Buckingham: Open University Press, 1-20.
- Danziger, Kurt 1997: The Historical Formation of Selves. Teoksessa Richard D. Ashmore & Lee Jussim (eds.): *Self and Identity. Fundamental Issues*. Oxford: Oxford University Press, 137-159.
- Elliott, Anthony 2001: *Concepts of the Self*. Cambridge: Polity Press.
- Elliott, Anthony 2002: *Psychoanalytic Theory. An Introduction*. London: Palgrave.
- Gergen, Kenneth J. 1999: *Invitation to Social Construction*. London: Sage
- Harré, Rom 1998: *The Singular Self. An Introduction to Psychology of Personhood*. London: Sage.
- Hurrelmann, Klaus 1988: *Social Structure and personality development. The individual as a productive processor of reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johansson, Thomas 2000: *Social Psychology and Modernity*. Buckingham: Open University Press
- Kuusela, Pekka 2006: *Realismi ja sosiaalisen identiteetin episteeminen status*. Artikkelit tässä teoksessa.
- Kuusela, Pekka & Niiranen, Vuokko (toim.) 2006: *Realismin haaste sosiaalitieteissä*. Kuopio: UNIpress.
- Layder, Derek 2004: *Social and Personal Identity. Understanding Yourself*. London: Sage.
- McAdams, Dan P. 1997: The Case for Unity in the (Post)Modern Self. A Modest Proposal. Teoksessa Richard D. Ashmore & Lee Jussim (eds.): *Self and Identity. Fundamental Issues*. Oxford: Oxford University Press, 46-73.
- Rose, Nikolas 1997: *Assembling The Modern Self*. Teoksessa Roy Porter (ed.): *Rewriting The Self. Histories from The Renaissance to The Present*. London: Routledge, 224-248.
- Rose, Nikolas 1999: *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruusuvuori, Johanna & Haakana, Markku & Raevaara, Liisa (toim.) 2001: *Institutionaalinen vuorovaikutus. Keskustelunanalyttisiä tutkimuksia*. Helsinki: SKS.
- Woodward, Kath 2002: *Understanding Identity*. London: Arnold Publishing.

Kirjoittajat

Maritta Itäpuisto (maritta.itapuisto@yfi.jyu.fi)

YTT, ma. yliassistentti, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto.

Piia Korhonen (piia.korhonen@uta.fi)

YTM, tutkija, sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Tampereen yliopisto.

Pekka Kuusela (pekka.kuusela@uku.fi)

YTT, ma. yliassistentti, sosiaalipolitiikan ja sosiaalipsykologian laitos, Kuopion yliopisto.

Henna Pirskanen (henna.pirskanen@uku.fi)

YTM, tutkija, sosiaalipolitiikan ja sosiaalipsykologian laitos, Kuopion yliopisto.

Pertti Rautio (pertti.rautio@uku.fi)

YTL, lehtori, sosiaalipolitiikan ja sosiaalipsykologian laitos, Kuopion yliopisto.

Mikko Saastamoinen (mikko.saastamoinen@uku.fi)

YTL, ma. assistentti, sosiaalipolitiikan ja sosiaalipsykologian laitos, Kuopion yliopisto.

Satu Valkonen (satu.valkonen@uta.fi)

KK, YTM, tutkija, sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Tampereen yliopisto.

